

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Alapítvány a magyar nyelv védelmére

Papp Ferenc: Julesa anyanyelv(típus)t választ

Deme László: Nyelvműveletlenségünkről

Güngörműs Naciye: Magyar tudósok szerepe a török nyelvújítási mozgalomban

Murvai Olga: A szófajok stilisztikája

Kerék Imre: Nyelvi szeplők vagy nyelvi babonák?

Szathmári István: Vörösmarty reprezentatív verse, „A vén cigány”

Szikszai Lajosné: Stilisztika a tanítóképző főiskolai beszédművelésben

A. Jászó Anna: Egy új szakmai folyóirat Csíkszeredán

Juhász Dezső: A mai népnyelv értékei

Kiss Lajos: Erdély a helynevek tükrében

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAGYAR NYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND (1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BALÁZS GÉZA, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ, A. JÁSZÓ ANNA,
KEMÉNY GÁBOR, HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest, I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Alapítvány a magyar nyelv védelmére	1
<i>Papp Ferenc</i> : Julesa anyanyelv(típus)t választ	4
<i>Deme László</i> : Nyelvműveletlenségünkről	6
<i>Güngörműs Nacije</i> : Magyar tudósok szerepe a török nyelvújítási mozgalomban	11
Íróink nyelve	
<i>Murvai Olga</i> : A szófajok stilisztikája	17
<i>Kerék Imre</i> : Nyelvi szeplők vagy nyelvi babonák?	29
Nyelv és iskola	
<i>Szathmári István</i> : Vörösmarty reprezentatív verse, „A vén cigány”	33
<i>Szikszai Lajosné</i> : Stilisztika a tanítóképző főiskolai beszédművelésben	50
<i>A. Jászó Anna</i> : Egy új szakmai folyóirat Csíkszeredán	56
Nyelvjárásaink	
<i>Juhász Dezsdő</i> : A mai népnyelv értékei	59
A nyelvtudomány műhelyéből	
<i>Wacha Balázs</i> : Határozottság, folyamatosság, jelöltség	65
<i>Fekete László</i> : Tudományos példatár a kiejtési szótárhoz IV.	78

MAGYAR NYELVŐR

116. ÉVFOLYAM * 1992. JANUÁR—MÁRCIUS * 1. SZÁM

Alapítvány a magyar nyelv védelmére

I.

Ez a felhívásunk a világ magyarjaihoz szól. Mindazokhoz, akik — bárhol laknak, bárhol élnek is — szívükön viselik a magyar nyelv sorsát. Mindazokhoz, akik szeretik, féltik anyanyelvünket, s védelméért áldozatra is készek. Napjainkban minden korábbinál több veszély fenyegeti ezt a nyelvet. Fenyegeti kívülről, más nyelvek felől is, de belülről is azért, hogy különböző okok, hatások következtében felerősödni látszanak benne, illetve használatában bizonyos olyan változási tünetek (hadarás, éneklő hanglejtés, általános igénytelenség stb.), amelyek csökkentik hatékonyságát, veszélyeztetik más nyelveket beszélő népek fiai által is elismert dallamosságát, tömörségét, kifejező erejét.

A magyar nyelv kutatói és művelői minden erejükkel és igyekezetükkel azon fáradoznak, hogy a jelenlegi nehéz gazdasági helyzetben se sorvadjon el, sőt a szükségeshez mérten erősödjön a magyar nyelv védelmére, csiszolására, minél alaposabb megismertetésére irányuló nyelvapoló, nyelvművelő tevékenység. Mindent elkövetnek, hogy életben tarthassák folyóirataikat (az *Édes Anyanyelvünket*, a *Magyar Nyelvet* és a *Magyar Nyelvőrt*), hogy továbbra is támogathassák a határainkon belüli és kívüli különféle anyanyelvi mozgalmakat, versenyeket, s hogy ösztöndíjakkal, anyanyelvi táborokkal, az anyanyelvi képzés és továbbképzés megerősítésével eredményesen szegülhessenek szembe a hátrányos változási irányokkal, ugyanakkor teret engedve, sőt adva mindannak, ami előnyös, kedvező a nyelv és használói számára. S mindenekelőtt kötelességüknek érzik, hogy minden segítséget megadjanak a határainkon kívül élő magyarságnak ahhoz, hogy megőrizhesse anyanyelvét, s átadhassa a következő nemzedéknek.

Mindehhez pénz is kell. A magyar nyelv művelői és kutatói magán-személyekkel s a legfőképp érintett testületekkel együtt ezért hozták létre 600.000 Ft-os alaptókével „A Szép Magyar Nyelvért Alapítványt”, s ezért buzdítanak arra mindenkit, akinek nem közömbös a nyelv sorsa, hogy csatlakozzon az alapítókhoz, adományával járuljon hozzá a magyar nyelv ápolására irányuló tevékenység megerősítéséhez, kiteljesedéséhez. Az alapítvány nyílt, ahhoz bármely bel- vagy külföldi természetes vagy jogi személy csatlakozhat.

Számlaszám: MHB 314-12201; devizaszámlaszám: 401-5390-941-31

Az alapítványt támogató testületek, intézmények: a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága, az Anyanyelvapolók Szövetsége, a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Magyar Sajtóalapítvány.

A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány pénzügyeinek intézését az MHB Kurátor KFT. vállalta magára: 1056. Budapest, Belgrád rkp. 24. III. em. (telefon: 118-1686)

*

„Ki magyar nyelvünk kifejlését hátráltatni akarja, egyenesen a hon legbecsesb javát gátolja” (gr. Széchenyi István)

Budapest, 1991. október

*A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány
kuratóriuma*

II.

Alapító okirat

1. Az alapító: a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága. (Bp. V., Roosevelttér 7.)
 az Anyanyelvápolók Szövetsége (1056. Bp., Belgrád rkp. 24.)
 a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1.)
 a Magyar Sajtóalapítvány (1056. Bp., Belgrád rkp. 24.)
 dr. Grega Sára (1154. Bp., Nádasztó u. 28.)
2. Az alapítvány neve: A Szép Magyar Nyelvért Alapítvány
3. Az alapítvány székhelye: 1056. Bp., Irányi u. 8.
4. *Az alapítvány célja:* Mind az itthoni, mind a határainkon kívüli magyarság anyanyelvi művelődésének hathatós elősegítése a magyar nyelvészeti tudományos kutatás, a nyelvművelés és a nyelvi ismeretterjesztés eszközeinek felhasználásával. Az alapítvány a céljait elsősorban a magyar nyelv-tudomány és nyelvművelés folyóiratainak, kiadványainak anyagi és szellemi támogatásával, a nyelvművelő és ismeretterjesztő tevékenységnek díjak vagy jutalmak formájában való elismerésével, diákok és pedagógusok számára szervezett nyelvi táborok támogatásával, valamint ösztöndíjak adományozásával kívánja elérni. Az alapítvány már működő anyanyelvi mozgalmak támogatása mellett önmaga is kezdeményezhet újabbakat.
5. Az alapítvány vagyona:

Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága	35 000
Anyanyelvápolók Szövetsége	35 000
Magyar Nyelvtudományi Társaság	35 000
Magyar Sajtóalapítvány	400 000
dr. Grega Sára	100 000

Az alapítvány nyitott, működése nyilvános.

Az alapítványhoz bármely bel- és külföldi természetes és jogi személy csatlakozhat, ha az alapítvány céljaival egyetért, és azt anyagilag támogatni kívánja. A befizetések növelhetik az alapítvány vagyont, de fordíthatók közvetlenül alapítványi célokra is. Az alapítvány alaptőkéjének, illetve az esetleges külföldi támogatásoknak valutában történő kezelésére külön deviza-számlát nyit, és az azon lévő, illetve oda befolyó összegeket devizában is felhasználhatja.

Az alapítvány-vagyonának maximum 50 %-áig vehet részt vállalkozásokban, de oly módon, hogy az alapítói vagyon lehetőleg ne csökkenjen.

6. Az alapítvány szervei: a kuratórium, a kuratórium elnöke, alelnöke és titkára. A kuratórium első képviselője: dr. Grétsy László. Címe: 1056. Bp., Irányi u. 8.

A Kuratórium létszáma 7–13 fő, akiket az alapító kér fel hároméves időtartamra, mely megbízatás meghosszabbítható, illetve visszavonható. A kuratórium tagjai tevékenységüket társadalmi munkában látják el, de felmerült költségeiket az alapítvány megtérítheti. A kuratórium mellett az alapítványhoz csatlakozó természetes vagy jogi személyeknek a pártoló tagságát is létre lehet hozni, amennyiben erre igény van. Ez a testület javaslatot tehet a kuratóriumnak.

A kuratórium dönt a pénz és más alapítványi tulajdonban lévő eszközök alapítványi célnak megfelelő felhasználásáról, jogköre továbbá az alapító okirat módosításának, vagy kiegészítésének kezdeményezése, valamint saját működési rendjének kialakítása.

A kuratórium szükség szerint, de évente legalább két alkalommal ülészik, valamint évente egy alkalommal köteles tájékoztatni az alapítókat, valamint az alapítványhoz csatlakozókat munkájáról, különös tekintettel az alapítványi vagyon kezelésére és felhasználására.

7. Az alapítvány vagyona felett utalványozási joga csak a mindenkori elnöknek, illetve az elnök által írásban felhatalmazott személy(ek)nek van. Az alapítvány adminisztratív, pénzügyi kezelését az MHB „Kurátor” Alap- és Alapítványkezelő Kft. látja el. Az alapítványt az elnök vagy az általa írásban felhatalmazott személy(ek) képviseli(k).

8. Az alapítvány megszűnése esetén a maradék vagyont a Magyar Nyelvőr, az Édes Anyanyelvünk és a Magyar Nyelv című folyóiratok támogatására kell felhasználni egyenlő arányban.

9. A jelen alapító okiratban nem szabályozott kérdésekben az 1987. évi 11. sz. törvényerejű rendelettel módosított Polgári Törvénykönyv 74(A-74)F §-ai, valamint az 1990. évi I. törvény szerint kell eljárni.

A jelen alapító okirat a Fővárosi Bíróság végzésével válik érvényessé.

Kelt: Budapest, 1991. június 7.

Alapítók:

Lőrincze Lajos
(az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága)

Grétsy László
(Anyanyelvapolók Szövetsége)

Benkő Loránd
(Magyar Nyelvtudományi Társaság)

Dr. Balázs Péter
(Magyar Sajtóalapítvány)

Julesa anyanyelv(típus)t választ

1. Illyés Gyula az alább leírandónál fiatalabb leánya azzal választ magának anyanyelvet, állampolgárságot (a magyart), hogy az európai nyelvekben ritka labiális alsó nyelvállású [a]* hangot ejti gügyögése során. B. J. 2; 3 idős 1990. tavaszán, amikor nyelvtípust választ: az agglutináló, palatális-veláris magánhangzó illeszkedéssel, mely szintén elég ritka. Íme, az eset viszonylag tüzetes leírása.

2. B. J. gyógytornász gyermeke (Gy.). Édesanyját (A.) kíséri, annak utasításait utánamondja vagy (mint itt) önálló szólamokba kezd. A dolog természeténél fogva egy-egy szeansz mintegy fél óráig tart, abban 5–10 gyermeki törn fordul elő. Az alább tárgyalandó esetben a gyermek poháralátéteket rakosgat, azok nevét is megkérdi édesanyjától, attól minimális metanyelvi utasításokat (javításokat) is kap: az egyiket „megfogadja”, de illeszkedési szempontból „kijavítja”, a másikat nem hall(gat?)ja meg. (Végig úgy beszélék illeszkedésről, mintha a *poháralátét* nem összetett szó lenne. B. J. feltehetőleg szintén így „értelmezi” a „nyelvi helyzetet”.) (A SANYO magnó irányérzéketlen beépített mikrofonjával az A. torna-utasításait rögzíti. A helyzet tehát teljesen megszokott, természetes a Gy. számára; ugyanígy a szereplő személyek és tárgyak, az említett egyet kivéve.)

[Az első néhány percben az anya munkával kapcsolatos szavai, a gyermek dúdolósa hallatszik, majd az első kérdése:]

Gy.: [ho van a másik] [valószínűleg a másik kis matrjoska baba, mellyel J. manipulál] A gyermek további érdekes, de a vizsgált szempontból szóba nem jövő megnyilatkozásait elhagyom.

Gy.: [A 4. percben:] [esz mi esz] [esz mi esz?]

[Az anya munkájával kapcsolatos szavai, majd kis szünettel a válasz a gyermeknek:]

A: *Poháralátét* (Előtte esetleg még egészen halkán, alig hallhatóan: *Ez...*)

Gy: [Mi esz]

A: *Mi az?* A. tehát a maga szempontjából (ezért a távolabbra mutató névmás) megismétli a gyermek kérdését, de nem válaszol másodszer is arra. Ez a felelési stratégia, úgy lehet, hozzájárul a következő csúcs beálltához: a Gy. nem hallja újból, memóriájában tartja, az anya válaszát: *poháralátét*. — Tovább az A. munkával kapcsolatos szavai.

Gy: [pojáraláté]

Gy: [pojáraláté]

A megfigyelő (e sorok írója: L.), halkabban L.: *Jó*. Ez a hosszú összetett szó produkálására vonatkozott, akkor még nem tudtam, hogy most jön a tematikus csúcs:

[Enyhén dúdolva:]

Gy: [pojaralata] ontogenetikusan egy csapásra végbemegy a filogenetikusan talán évszázadokig tartó folyamat, a hangrendi kiegészülés és a tipikus szóvég kialakítása; ez utóbbi a magyarban problematikus, statisztikus folyamat, nem olyan egyszerű, mint az oroszban, a latinban stb. (főnevekről van szó).

* Az alábbiak során szögletes zárójelben a Gy. által ejtett hangok szokásos helyesírási betűképét adom a könnyebb olvashatóság érdekében.

T. [Továbbra is enyhén dúdolván:]

Gy: [pojáraláta] Tehát jól be is vési ezt a „helytelen” alakot (illeszkedési-leg helyeset, tipikus szóvégileg helyeset).

Gy: [pojáraláta] Az anya szavai tovább.

Gy: [na nya nya nya] Nyilván valamilyen cselekvés megy együtt ezzel a hangsorral.

Gy: [értelmetlen szótagok], olykor kissé dallamosan. Az anya szavai.

Gy: [anya!] [anya!] [anya!] A felkiáltójellel jelöltem egy jellegzetes emelkedő intonációt. (Az anya szavai tovább.)

Gy: [ho tetyem?] A jellegzetes magyar kérdő intonáció már kialakult (jellegzetes, amennyiben élesen eltér például a bennünket környező orosz, lengyel kérdő intonációtól).

Gy: [ho tetyem] Az A. szavai.

Gy: [ho tetyem, anya?] [Anya ho tetyem?]

A: *Hát keressél neki helyet.* Szünet után az anya munkaszavai.

Gy: [?? érthetetlen, majd: itt a helye.] A. szavai.

Gy: [megtaláltam a helyet!]

A: *Jaj, de ügyes vagy!* A. munkaszavai.

Gy: [anya ho tetyem?]

A: *Tedd oda hátra egészen a fotelra!* A. egyéb szavai.

Gy: [ho tetyem et?]

A: *Tedd oda a fotelra hátra.*

Gy: [Ide?]

A: *Oda. Úgy bizony. Jó.* A. egyéb szavai.

Gy: [Ho tetyem?]

A. egyéb szavai.

(A. egyéb szavai) (A Lj. szavai).

Gy: [ho tetyem et vagy . . . el?]

Gy: [Ho tetyem e?]

Gy: [ho tetyem?]

A: *A tányér alá!* A. egyéb szavai.

Gy: [Ho tetyem e?]

Gy: [ho tetyem e?] Vége kissé dúdolván.

Gy: [ho tetyem e?]

Gy: [ho tetyem e?]

Gy: [ho tetyem e?]

A: *Cicuskám, a tányér alá!* Ebből gondolható, hogy a sok „ho tetyem e?” az inkriminált tányéralátétekre vonatkozik, megnevezésük nélkül.

Gy: [nem fér!]

A. egyéb szavai.

Gy: [ho tetyem e?]

Gy: [anya . . . ho tetyem e?]

Gy: [ho tetyem e?]

A: *Hű, mennyi poháralátéted van, most látom.* — A beszélgetés az anya, gyermeke és a lejegyző között még percekig folyik (összesen mintegy 14 percig). Mint látható, a szituáció előnyös a spontán beszédre: az anya munkája verbalizmushoz kötődött, így a gyermek feljogosítva érzi magát, hogy közbe-közbeszóljon. Az anya munkaszavai több szempontból is érdekesek, de az ezekre való kitérés elvonná a figyelmet a címben foglalt fő problémáról.

Papp Ferenc

Nyelvműveletlenségünkről

(Mayer Judit könyve ürügyén)

Nyelvművelő tanulmánygyűjteményeink sorozata ismét gyarapodott eggyel: 1990. évjellel jelent meg, a pozsonyi Madách Könyvkiadó gondozásában, Mayer Judit tanulságos és élvezetes könyvecskéje: az Anyanyelvi hibapló.

1. Nézzünk egyet és mást az előzményekből!

1.1. Kereken húsz évvel e mostani előtt, 1970-ben adta ki a Madách első önálló hazai (azaz: szlovákiai magyar) vonatkozású nyelvművelő könyvét, *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról* címen. Ez a vállalkozása átmeneti jellegű volt még. A kötetbe gyűjtött cikkeknek-tanulmányoknak mindegyike a nemzetiségi (túlnyomó részük a szlovákiai) magyar nyelvhasználat jelenségeit vizsgálta, kérdéseit boncolgatta, s eredetileg szlovákiai magyar folyóiratokban vagy (heti-, illetve napi-) lapokban látott napvilágot. Szerzőjük „belülről” szemlélte az általa felvetett kérdéseket, s bevezetőjében vállalta: „az »nk«, akiknek gondjairól ezek az írások születtek, »mi«, szlovákiai magyarok vagyunk” (a kötet 8. lapján). De nem tósgyökeres szlovákiai magyar volt, csak (öt évre) belföldiesített külföldi; a Komenský Egyetemnek Magyarországról érkezett, s mandátuma lejártával oda visszatért vendégtanára: e sorok írója.

A könyv végére illesztett búcsúbeszélgetésben ezt írta: „Persze nem akkor volt igazán hasznos és eredményes a munkám, ha észre lehetett venni, hogy itt voltam, hanem akkor, ha nem lehet majd észrevenni, hogy már nem vagyok itt” (293). — Jámbor óhaja teljesült: a szlovákiai magyar lapokban és a pozsonyi rádió magyar nyelvű műsorában folytatódtak, szaporodtak, majd rendszeressé váltak a nyelvművelő, a helyi nyelvhasználatot figyelő és ápoló közlemények; s e sorozatok anyagai — ugyancsak a Madách gondozásában — kötetekké is kerekedtek. Jakab Istvánnak, a Komenský Egyetem grammatikus oktatójának munkálkodása először egy többszerzős gyűjteményt eredményezett (ennek szerkesztője és társszerzője volt): *Hogy is mondjuk?* (1976), azután saját sajtó- és rádióbeli közleményeinek könyvvé szerkesztett együttesét: *Nyelvünkről — nyelvünkért* (1980), *Nyelvünk és mi* (1983), *Nyelvi vétések és kétségek* (1987). A másodiknak említettben egy nagyobb lélegzetű tanulmány is helyet kapott, melyben a részletkérdéseken túllépve széles körképben vázolta fel a nemzetiségi helyzet által felvetett nyelvhasználati problémákat, és kereste megoldásuk módját.

1.2. A fenti visszpillantás átfogta időszakban, az elmúlt húsz esztendő alatt, sajátos változáson ment át a nemzetiségi — s ezen belül a szlovákiai — magyar nyelvhasználat problematikája. Nekem, a hatvanas években, amikor fent említett kötetem írásai keletkeztek, elsősorban azt kellett bizonygatnom: habár más és más államkeretben élünk, magyar nyelv csak egy van, s ennek az egységét mindenképpen meg kell óvni; küzdve a makaronizálódás (az idegen szóanyag beáramlása és megrögződése), a regionalizálódás (az idegenből való szakadár fordítgatás és a helyi nyelvjárások túlzott befogadása), nemkevésbé a vulgarizálódás (a családi-mindennapi konyhanyelviségnek közéleti rangra emelése) s az ezekből együttesen kikerekedhető provincializálódás ellen. Akkor az volt a fő veszély, hogy a nemzeti Magyarország és a nemzetiségi magyar tömbök magyar nyelvhasználatára a fejlődésnek más-más útjára lép;

hogyan — némi túlzással persze — „újabb ötven év múlva esetleg már Shakespeare-t és Fučíkot, Thomas Mannt és Dosztojevszkijt négyféle magyar nyelvre kell lefordítani, száz év múlva pedig esetleg Petőfit és Veres Pétert nemzeti magyar nyelvről három nemzetiségi magyarra!” (i. m. 41).

A hatvanas évek második felében azután (úgy hatvannyolc végéig) fokozatosan szabadabbá és szélesebbé lett a nemzetiségi magyarságoknak a nemzeti életét élő központi csoporttal való érintkezése: Szlovákia déli sávjában (de a jugoszláviai Vajdaságban is) a budapesti rádió- és televízióadások vétele vált uralkodóvá; megrendelhetők vagy legalábbis megszerezhetők voltak a magyarországi folyóiratok, hetilapok, s az ideát megjelenő könyvek is. De ebben az időszakban lendült fel a szlovákiai (és a vajdasági) magyar lap- és könyvkiadás, indult el a felfejlődés útján a magyar nyelvű nemzetiségi rádiózás; és — ami nem annyira tömegében, inkább minőségében ellensúlyozta a korábban itt is, ott is megindult szétfejlődési tendenciát — szoros együttműködés alakult ki a budapestiekkel a pozsonyi magyar újságírók (meg a vajdasági lap- és könyvkiadói és rádiós munkatársak) nyelvi-nyelvhasználati továbbképzése érdekében.

Hatvannyolc-hatvankilenc eseményei — s főleg hosszúra nyúlt utórezgéseik — magukat e kapcsolatokat meggyengítették ugyan (elsősorban a szlovákiai magyar nyelvű művelődés közegeivel); a nyelvi egységre törekvés eszméjét és az e téren már elért eredményeket azonban már nem szoríthatták vissza. A lapok, folyóiratok, könyvkiadók és a hangos hírközlő eszközök szerkesztői és munkatársai továbbra is éberrel figyelték a magyar nyelvnek nemzeti körülmények közötti alakulását. S amint a nyomás enyhült, a nemzetiségi nyelvhasználat élő lelkiismereteként újból megjelentek a lapokban és a rádióban a nyelvművelő szöszönetek, majd az ezekből kikerekedett hasznos kötetek: a Jakab István nevével kapcsolatban már említettek, s most Mayer Judité.

2. Ez a rövid visszatekintés talán megvilágítja: miféle folyamatba illeszkedik — de bizvást mondhatjuk: milyen folyamatból nő és emelkedik ki — az írásunk tárgyául szolgáló könyv.

2.1. Az Anyanyelvi hibanapló — tárgya természetéből adódóan — két nagy ciklusra tagolódik. Az első: Szlovák hatások a csehszlovákiai magyar nyelvhasználatban; a második: Egyéb nyelvhasználati hibák. Hogy a két rész között egyharmad: kétharmad a terjedelmi arány, annak jelentőségére még visszatérünk. — Azt azonban máris érdemes kiemelni, hogy a „szlovák hatások” itt nem a felületi szintű makaronizálódást jelentik elsősorban (mindennapi fogalmaknak szlovák szóval való megnevezését, mint: „bemegyek az *emenvére* a *tajomnyikhoz*” vagyis: „a nemzeti bizottságba a titkárhoz”), hiszen „a beékelt idegen szó vagy kifejezés idegen test, azt a nyelv előbb-utóbb kiveti magából” (10*); hanem a magyar szavakkal, sőt magyar nyelvtani formában betolakodó, de idegen szemlélet- és gondolkodásmódot tükröző megoldásformák, amelyek „magyarul hangzanak, még nyelvtanilag is helyesek lehetnek, ám ugyanakkor idegen szemléletet tükröznek”, s ennek folytán „szerkezetében támadják a nyelvet” (uo.).

2.2. De vajon minőségileg különbözik-e ez a két típus egymástól? — Eredetében föltétlenül; ám jellegében és eredményében aligha. A magyar nyelvérzék gyengeségét, bizonytalanságát jelzik az olyanféle fordítások, mint:

* Itt és a továbbiakban a zárójelbe tett számok az ismertetett könyv lapszámjai.

„a gyerek viselkedése mindig *mintás* volt” (37; = mintaszerű, példás); vagy: a vegyszer a méhekre „*kártalan*” (24; = ártalmatlan, nem káros); és: Varsót „*lerombolták és kiégették*” (33; = felégették); meg az olyan szótévesztések, mint: „*éheztetési diéta*” (44; = koplaltatás), „*tollas vad*” és: „*magas vad*” (27; = szárnyas vad és nagyvad). — Ám nem sokban különböznek ezektől az olyan — idegen minta nélküli — furcsaságok, mint a „*világgjárta ember*” (76; = világlátott, világot járt, esetleg: világjár); a „*négykilósnyi ponty*” (77; = négykilós, ha egyben van, s négykilónyi, ha több darabban); meg az olyan szóhasználati elcsúszások, mint a *megpecsétel* (105; az erkölcsi értelemben használható *megbélyegez* helyett), a *sötétkamra* (90; a büntetőintézményekben rendszeresített *sötétzárka* helyén), a fontos vasúti *központ* (110; a szaknyelvben járatos *csomópont* értelmében); vagy az effélék: „*hihetetlenül* csóválta a fejét” (88; = hitetlenül), és: „*érthetetlenül* nézett rám” (89; = értetlenül), sőt: „a városháza épülete *adott helyt* a képkiallításnak” (124; = adott helyet, konkrét értelemben).

Az anyanyelvi előismeretek bizonytalanságára utal a könyvben felsorolt szólásvesztések és -keveredések gyakorisága. S itt sem kulcskérdés, hogy melyikük született valamely hozzá hasonló (bár vele mégsem azonosítható) szlovák szólás hatására, és melyikük „belső” eredetű tévedés. Aminthogy az anyanyelvi kulturáltság hiányának tükre a szavaknak meg nem felelő stílusértékben vagy hangulati töltéssel való használata. — A sok példa közül az első csoportra idézzük fel ezeket: „*remegsz*, mint a *nyárfa*” (155; = reszketsz, mint a nyárfalevél), és: *remeg*, mint a *kocsonya*), „*Szelíd* vagyok én, mint a ma született *bárány*” (uo.; = ártatlan, mint a ma született bárány, és: *szelíd*, mint a galamb). — A második csoportnak, a stílus tévesztésnek, gazdag tárháza a könyv. Csak példákat: „A Szovjetunió egyetlen lehetőséget sem *szalaszt el* . . .” (92; ide az *elmulaszt* illenek); „Vagy tíz vaddisznó *rebbent szét* a tisztáson” (113; a könnyedséget sugalló ige nem illik a nehézkes mozgású állatokhoz); „A kollégium professzorai maguk döntenek az *okítandó* anyagról” (117; nyilván: *oktatandó* vagy *tanítandó*, mert *okítani* csak valakit lehet, nem valamit, s azt is csak félig tréfásan); „A rablás nagyon *komoly* bűncselekmény” (129; az ide kíváncszó *súlyos* helyett).

3. Ezek után fel kell tennünk a kérdést: valóban „nemzetiségi”, azaz „szlovákiai magyar” nyelvművelő könyv-e az Anyanyelvi hibanapló! — Annnyiban persze az, hogy tekintettel van a magyar nyelvhasználatnak sajátosan szlovákiai — lényegében: regionális — problémáira is. Ennyiben több, mint általános, mint „nemzeti”. De kevesebb-e bármennyivel, bármilyen tekintetben? Semmiképp sem; hiszen amit tárgyal, az többségében egyaránt érvényes „országhatáron innen és túl” (71; bár a szerzőnek, helyzeténél fogva, nyilván az „innen” az, ami nekünk a „túl”, és megfordítva); s ahogyan tárgyalja, abban sincs semmi korlátozóan sajátos. — Ám ez a tény kettős gondolatort indít meg. Az egyiket a jelenségek megítélése felől: hogy fennáll-e még a különfejlődés, a szétfejlődés veszélye; s ha nem: örvendetes jelenség-e ez, vagy figyelmeztető. A másik a mű, a feldolgozás oldaláról vetődik fel: hogy ha tárgyát tekintve nem regionális, hanem „összmagyar” érdekű, vajon megfelel-e az ilyen könyvekkel szemben támasztható általános követelményeknek, megüti-e a közös mértéket.

3.1. Nézzük az első kérdést!

Éppen harminc esztendeje, hogy a Nyelvőr akkori szerkesztőjével (nem

is épp rábeszélés nélkül) sikerült elfogadtatnom egy olyan kéziratot, amely — az akkori nyelvművelő tematikától eltérően — a nyelvhasználatnak már nem a „szabályokba sűrítendő, kategóriákba foglalható” jelenségeit vizsgálta, hanem azokat a fogalmazási jelenségeket, „amelyek addig legfőképpen az iskolai dolgozatok szintjéig jutottak el”; de az ötvenes években kiderült róluk, hogy „már írásban, sőt nyomtatásban is találkozunk velük, nem is éppen ritkán” (vö. Köznapi fogalmazásunk mindennapi botlásaiából. Nyr. 84: 286 kk.). Akkor — alighanem túlzott derűlátással — úgy ítéltém: „Több gond, több felelősség-érzet, kissé szilárdabb nyelvi tudat és tudás kell csak, s akkor szinte mindez egyik napról a másikra a múlté lehet”, hiszen „A hiba ma még csak az egyes emberek nyelvhasználatában él, nem vált kollektívá, azaz valóságosan és véglegesen nyelvi értékűvé” (i. h. 287).

Nos: Mayer Judit könyvében most, három évtized múltán, kísértetiesen ugyanazok a jelenségcsoportok ismétlődnek, mégpedig számukban megszorodva, és földrajzilag kiszélesült körben. Ami azt jelzi: a korábban aggodalommal megjósolt „szétlazulás” helyett ma már inkább az „együtt-lazulás” útját járjuk, idestova mindannyian. Nincs hát okunk és jogunk jobban féltetni a nemzetiségi magyar nyelvhasználatot, mint a nemzeti keretekben élőt (hacsak nem ez utóbbitól az elsőt), mert — úgy tűnik — nem tesz lényegesen rosszabbat az idegen környezetnyelv hatása, mint a nyelvi tudatnak és a nyelvérzéknek egyre inkább eluralkodó — itthon éppúgy jelentkező — gyengülése, elbizonytalanodása.

Mi is a nyelvérzék? A nyelvművelés újraindulásakor, az ötvenes évek első felében, így próbáltam megfogalmazni: „nem más, mint a nyelv törvényeinek megérzése a nyelv tényeinek ismeretében” (Ápoljuk nyelvünket! TIT, 1954. 10); másképp közelítve: „a szubjektív nyelvhasználat, a magával hozott vagy megszerzett nyelvismeret, illetőleg az abból elvont törvények gyűjteménye” (Nyelvművelésünk főbb kérdései. 1953. 46). Az első formában a „megérzés”, a másodikban a „szubjektív nyelvhasználat” kitétel arra utal: fogalmazás közben nem szabályokat alkalmazunk, hanem beidegzéseinket működtetjük, mintegy reflexszerűen. Ám a másodikban a „megszerzett”, az elsőben pedig „a nyelv tényeinek ismeretében” megszorítás arra figyelmeztet: ez a spontaneitás alapos edzést kíván; hiszen „A nyelvérzék fejleszthető, érzékenysége és biztonsága csiszolható azáltal, hogy a beszélő a maga szubjektív nyelvhasználatán kívül az objektív, a társadalmi érvényű nyelvhasználatnak is minél több rétegével ismerkedik meg. Nyelvi szempontból ezért is fontos és érdemes klasszikus írókat, mai jó írókat, népmeséket és régi nyelvemlékeket olvasgatni” (NyFK. 46). „A nyelvérzék tehát voltaképpen tartós fejlesztő munka eredménye, legalábbis a jó nyelvérzék” (ÁpNy. 10).

S ezzel eljutottunk az egymáshoz való közeledésnek — korántsem öröndetes és semmiképp sem megnyugtató — magyarázatáig. Az ötvenes éveknek második és a hatvanasoknak első felét átölelő évtized elzártsága után (ha néha másképp nem is, a rádió és a televízió országhatárokat átlépő hatása révén mindenképpen) szorosabbá és elevenebbé lett a kapcsolat a magyarországi közéleti magyar nyelvhasználat és a nemzetiségi — benne a szlovákiai — magyar nyelvhasználat között, s ez egyik tényezőjévé vált a korábbi távolság csökkenésének. — S egy ennél jóval szomorúbb tényező: hogy a hazai tömegek nyelvhasználatának alakulásában nem következett be a várt fejlődés, az igényesedés. Nem kis mértékben azért nem, mert az olvasás általában háttérbe szorult a látványműfajok (televízió, videó, képregény stb.) eluralkodása révén;

ami maradt belőle, azt az igénytelen műfajok (krimik, besztszellerek, képeslapok stb.) töltik ki. Ezért nem rögződnek az agyakban igényes nyelvi formák, nemes nyelvi klisék; az ezek hatását nélkülöző, megroggyant hazai nyelvérzék ma már megközelíti a nemzetiségi helyzetben, idegen nyelvi környezetben élőkét. S ezért talált könyvünk szerzője annyi hibát, amely közös ma már „országhatáron innen és túl”.

3.2. S így válik világossá, hogy ez a gyűjtemény korántsem „nemzetiségi magyar” nyelvművelő könyv, hanem egyszerűen magyar nyelvművelő könyv. S ráadásul nem is akármilyen! Nem elégszik meg azzal, hogy „eligazítsa” a használót, mint a közkeletű kézikönyvek: ez helytelen, ez a jó helyette; hanem gondolkodni tanít a nyelvről, forrásokat forgatni, használni, s nem kis részben: felelősséget érezni a nyelv iránt.

Csak egyetlen rövid (s még így is csonkított) példát az elgondolkodtatásra! „Úgy látszik, elég sokan nem tudják, mi a különbség a *valóban* és a *valójában* között. Ha ugyanis tudnák, nem hallanánk ilyen párbeszédet: Kérdés: Igaz-e, hogy az ügyfelek elégedetlenek voltak az elintézésrel? Válasz: *Valójában* így volt, de a helyzet azóta megváltozott. Nyilvánvaló, hogy a helyes válasz így hangzanék: *Valóban* így volt, de azóta a helyzet már megváltozott. Miért? Mert a *valójában* és a *valóban* határozószó nem azonos jelentésű. A *valójában* ezt jelenti: a maga eredeti valóságában, a dolog lényegét tekintve, igazában, lényegében, tulajdonképpen, voltaképpen. [Itt példák következnek.] Amikor a feltett kérdésre egyszerűen igenlő választ akarunk adni, el akarjuk ismerni, hogy a kérdésben foglalt tény igaz, akkor csakis a *valóban* határozószót használhatjuk — igazán, csakugyan értelemben. [További megvilágító fejtegetés.] És ha most egymás mellé tesszük a következő két mondatot: „Apámnak *valójában* igaza van” — minden ép nyelvérzékű embernek tudnia kell, hogy ez a két mondat nem ugyanazt jelenti. Az első nyomósító értelmű: igazán, csakugyan igaza van, a másik megszorító értelmű: voltaképpen, tulajdonképpen, alapjában véve igaza van” (90). — Mint látjuk: a szerző túlmutat az éppen vizsgált jelenségen, mintát ad a vizsgálódás, a megfontolás módjára; divatos, de ide illő kifejezéssel: a téma körüljárására.

S egy még szemelvényesebb példát a másik módszertani jellemzőjére: hogy hogyan sugalmazza a megfelelő források kézbe vételét és forgatását, a cseh, a szlovák és a magyar értelmező szótáraktól a kétnyelvűekig, majd a nyelvtörténetieken át a (cseh, szlovák és magyar) idegen szavak szótáraiig; mégpedig szinte észrevétlenül, filozosos hivalkodás nélkül. Íme (a kiemelések tőlem származnak): „De most menjünk sorjában! A „Mikor esünk ki innen?” helyesen így hangzik: *mikor lépünk le, mikor kopunk le, lécelünk le?* A szlovák *výpadnut'* (cseh *vypadnouti*) ige eredeti jelentése valóban 'kiesik', 'kihull', 'kipottyan', és **s z l o v á k s z ó t á r a i n k** nem említik az 'elmegy', 'elindul' jelentését. A **c s e h s z ó t á r** részletesebben foglalkozik a *vypadnouti* igével, és közli az 'elmegy', 'elindul' jelentését is. A magyar kiesik ige — az é r t e l m e z ő s z ó t á r tanúsága szerint — nagyon sok mindent jelenthet, de 'elmegy', 'elindul', esetleg 'lelép', 'lekopik', 'elkotródik', 'eltakarodik', 'szedi a sátorfáját' stb. jelentése nincs” (15).

Sok-sok utalást kapunk a könyvben arra, hogy a közösségi érvényű, kikristályosodott nyelvszokás ereje fölötte áll az egyéni logikának (logicizálásnak; pl. 22—3); hogy a formális szabályossággal szembekezdülhet a könnyebb érthetőségre törekvés (pl. 138); s hogy a nyelv él, fejlődik, tehát az sem zárható ki egyszer s mindenkorra, ami „egyelőre nincsen” a közhasználatban (pl. 125).

4. A könyv tehát nevel, szavaival, példaadásával, szellemével egyaránt. Megfontolt hibáztatásainak, megalapozott javítási javaslatainak túlnyomó részével egyet lehet, egyet kell értenem. Csak néhányat kérdőjeleznék meg, azt is óvatosan. A terminusul ajánlott *járványos májgyulladás* (18) mellett nekem ismerős(ebb) a *fertőző májgyulladás*; a kereskedőnek mondott *köszönöm*-re természetesebb (s hetedik évtizede ismerősebb) számomra a *kérem* válasz (= nincs mit, ez a dolgom), mint az e helyzetben indokolatlan *szívesen* (47), hiszen nem tett szívességet, csak a kötelességét teljesítette a pénzemért; ismereteim szerint a butaság valóban *lerí* valakiről, de a túl elegáns ruha nem *leri*, hanem *lesír* róla (vö. 166); magam a vadhúsból vagy vadasan készített ételekre elfogadnám a *vadászétel* megnevezést (119), például a *halászlé* mintájára gondolva, meg arra, hogy a *gulyás* is *gulyáshús*-ként indult hajdanán. Megfontolnám: valóban „szakmai babonával van dolgunk” a *felületkezelt* papír és a *formatervezett* tárgy esetében (135—6), nem olyan kézenfekvő visszakövetkeztetések-e ezek, nyilván az *-ás/és* képzős utótagú összetételekből, mint a szerző által is igazoltnak vett *kárpótol* (176) az alapjául szolgáló *kárpótlás*-ból!

Kiknek szól végül is az Anyanyelvi hibanapló? — Az igényesen kiállított kis kötet kemény borítólapjának hátán ezt olvassuk: „A könyvet tanárok, diákok figyelmébe ajánljuk”; két lappal előtte, az impresszumban pedig ezt: „Készült a Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest részére, a Madách Könyvkiadó, Pozsony—Bratislava gondozásában”. — A közös kiadás mindenképpen indokolt: Mayer Juditnak ez a könyve a szakember számára adatforrás, az érdeklődő olvasónak pedig gondolkodás- és ítélkezés-módszertani útmutatás is, „országhatáron innen és túl” egyformán. S épp ezért mélységesen igazságtalan a tanárok és diákok körére szűkítő ajánlás: ebből a könyvből mindenki okulhat, gazdagodhat, s korántsem csupán iskolás fokon.

Sajnálatos, hogy a terjedelemből nem tellett egy részletező szó- és tárgymutatóra. Mert olvasmányok így is hasznos, érdekes, izgalmas: de azzal kiegészítve kézikönyvként is forgathatná mindenki, akinek jut a (fel nem tűntetett, de érzésem szerint korántsem kielégítő nagyságú) példányszámból.

Deme László

Magyar tudósok szerepe a török nyelvújítási mozgalomban

Az 1923-ban alakult Török Köztársaságban át kellett szervezni a tudományos életet, korszerűsíteni kellett a tudomány minden ágát. Ez a társadalom egészére kiható megújulás a Kemal Atatürk (1881—1938) vezetete forradalom nyomán hihetetlen mértékben felgyorsult a harmincas években. A török nyelvújítási mozgalom ennek a folyamatnak volt az egyik fontos része.

Az írott és a beszélt nyelv állapota, a benne lejátszódó folyamatok az adott történelmi korszakban a török függetlenségi törekvéseket is kifejezték. Ezért tekintették a nyelv ügyét nemzeti ügynek.

Ezeket a mozgató rugókat megtalálhatjuk a magyar nyelv használatáért, annak megújításáért vívott, több mint százötven évvel ezelőtt kezdett történelmi küzdelemben is: a török nyelvnek századunk elején szintén nagy szüksége volt a megújulásra, szókincsének új szakkifejezésekkel való gazdagítására.

A kétségtelen párhuzamok mellett azonban figyelembe kell venni a két nyelv eltérő történeti hagyományait, általános fejlődési tendenciáit; továbbá a két nép eltérő történeti, gazdasági, politikai és kulturális körülményeit is.

A XX. századi török nyelvújítási mozgalom természetesen nem előzménytelen: Mustafa Kemal Atatürk előtt is voltak nyelvújító törekvések a korábbi török nyelvtörténeti korszakokban, hiszen már az orhoni feliratokban is felfedezhetők a nemzeti nyelv létrehozására irányuló törekvések. Nyomon követhető továbbá ez az igyekezet a XI. századi Kasgarlı Mahmud munkájában, a világ első török nyelv összehasonlító szótárában Divanü Lügati't Türkben; majd a XII. századi Kutadgu Biligben, a XIII. századi Sultan Veled költészetében vagy a karaman fejedelemnek Karamanlı Mehmednek 1277-ben kiadott parancsában, amely szerint mindenkinek és mindenütt törökül kell írnia, beszélnie.

A törökségnek a XIII—XIV. századi nagy költője, Yunus Emre költészetében szintén sikra szállt a tiszta török népi nyelv használataért. (Az UNESCO 1991-et Yunus Emre emlékének szentelte, és a szeretet évének nyilvánította.)

Mindezek ellenére a XVII., a XVIII., sőt még a XIX. században is erősen lehetett érezni a török, pontosabban mondván az oszmán-török nyelvben a perzsa és az arab nyelv hatásait. A XIX. század közepétől kezdve azonban a nemzeti megújulásra irányuló törekvésekben (kezdetben az idegen műveltség ellen; később pedig az idegen politikai, gazdasági hatások ellen, de mindinkább a nemzetté váló nemzeti-történelmi tudatra ébredő törekvésekben) egyre erősebben jelentkezett az ellenhatás.

Sinasi, Ziya Paşa, Semseddin Sami, Namık Kemal, Abdülhak Hâmit Tarhan, Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp és velük együtt még sok író, költő, filozófus és államférfi próbálta irányítani a török nyelvújítási mozgalmat. Ők már ismerték az európai műveltséget, a majdnem az egész Európára kiterjedő függetlenségi törekvéseket, a felvilágosodás filozófiai eszméit.

Az első világháborút követő, 1919-ben kitört török szabadságharc után újból kezdődött, illetve folytatódott a török nyelvújítási mozgalom. Ennek élére most Törökország függetlenségi és felszabadító harcának vezetője, a nagy török győzelem kivívója Mustafa Kemal tábornok állott. Mustafa Kemal szavaival élve: „A törökök megnyerték a szabadságharcot. Most már egy sokkal nehezebb, sokkal fontosabb harc győzelméről van szó: a tudomány csatamezőin is győzni kell!”

Az új Török Köztársaság állam elnöke sokszor járt külföldön és sokat olvasott. Ennek révén már fiatalkorában megismerhette a különböző népek és nyelvek küzdelmeit; függetlenségi és szabadságtörekvéseit. Tisztelte és becsülte azokat az embereket, írókat, költőket, akik képesek voltak mindenáron folytatni a harcot. Ugyanakkor ihletet adott neki Namık Kemal szabadság- és hazaszeretete, Ziya Gökalp nemzet- és nyelv szeretete.

Az első világháború idején a még fiatal katonatiszt, Mustafa Kemal pasa a tripoli török hadtest parancsnoka volt. 1917-ben Damaszkuszban találkozott először Agop Martayannal. Ez a találkozás sorsdöntőnek bizonyult a török nyelv újkori történetében.

A kaukázusi fronton Agop Martayan kezébe került Németh Gyulának Türkische Grammatik című nyelvkönyve. Az Oszmán Birodalomban szolgálatot teljesítő német katonák számára készült könyv forgatása miatt Martayant kémnek nézték, és Mustafa Kemal pasa elé vitték. Kihallgatás közben Mustafa

Kemal megtudta, hogy a könyv kiknek és milyen céllal készült. Agop Martayan (1895—1979), aki később a török nyelvújítási mozgalom egyik Kazinczyjává vált, ettől kezdve sokat segített Mustafa Kemal Atatürknek a nyelvújítási reform munkájában, s mindig mellette állt. Az ihletet Németh Gyula nyelvkönyvéből kapva Mustafa Kemal pasa a felszabadulás utáni ötödik fontos teendőként a török írásrendszer megváltoztatását jegyezte be naplójába.

1923. október 29-én kikiáltották a Török Köztársaságot, s már 1924 májusában Budapesten török, Ankarában pedig magyar nagykövetség létesült. Majd az államközi kapcsolatok erősödésének köszönhetően Törökországban magyar segítséggel szakiskolák, intézetek, egyetemi tanszékek stb. nyíltak meg. A harmincas években Atatürk, a köztársasági elnök, újra segítséget kért Magyarországtól. És Magyarország segített is: államközi szerződések keretében mérnökök, közgazdászok, mezőgazdászok, tanárok és szakmunkások százai dolgoztak a viharos modernizációt átélő Törökországban.

Több száz török fiatal tanult Magyarországon, akik — tanulmányaik befejeztével hazatérve — nem felejtették el azt, hogy tudományukat Magyarországon sajátították el. Természetesen tekinthető, hogy ebben az időszakban a reneszánszát élte a magyar—török nyelvrokonság és fajtestvériség gondolata.

A török diadal megtestesítője, ünnepelt hőse, Gazi Mustafa Kemal, a modern török állam, a modern török kulturális és tudományos élet megteremtője, különös érdeklődést tanúsított a magyar tudomány és kultúra iránt. Ennek egyik bizonyítéka; Atatürk síremlékén — Anitkabirben — alapított könyvtárban ma is számos magyar tudós idegen nyelvű munkájával találkozhatunk. Magyar történészek, irodalomárok, nyelvészek, turkológusok, keletkutatók és kultúrpolitikusok alkotásait őrzi a könyvtár. Az államfő többek között Vámbéry Ármin, Thúry József, Gombocz Zoltán, Hóman Bálint, Mészáros Gyula, Kunos Ignác, Ligeti Lajos, Németh Gyula és mások idegen nyelveken megjelent munkáit tanulmányozta. A magyar tudósok gondolatainak hatása a török nyelvújításra így része lett az emberiség egyetemes kultúrájának.

A török nyelvújítási mozgalomban Kemal Atatürk személyesen is részt vett, amennyiben kezdeményezője, mecénása volt a végrehajtásnak; ebben — úgy is mint a korszerűsödő Törökország vezetője — kiemelkedő szerepet vállalt. Mustafa Kemal Atatürk nemzetformáló munkájában rendkívüli súlyt kapott a török nyelv megújítása, az új írásrendszer bevezetése. A feladat megoldásához a török tudósok megkülönböztetett figyelemmel tanulmányozták a magyar nyelvújítás eszközeit és eredményeit.

Ismeretes, hogy Mustafa Kemal már korán megismerte Németh Gyulának latin betűkkel átírt szövegeket is tartalmazó *Türkische Grammatik* című művét. Ennek a kis könyvnek nagy szerepe volt a török nyelvújítási mozgalomban, de különösen a könyvben található *Die Schrift* (Az írás) és az *Einleitung* (Bevezetés) című fejezeteknek. Ez utóbbiban mutatta be Németh Gyula a török nyelv rétegeit.

Talán nem túlzunk tehát, ha azt állítjuk, hogy Németh Gyula kitűnő könyvének döntő szerepe volt abban, hogy 1928 november elsején elfogadták Törökországban a török hangrendszerre alkalmatlan arab alfabétum helyett a török nyelvre alkalmazott latin ábécét.

De Németh Gyula könyvének volt még egy másik fontos szerepe is ebben az ügyben. Atatürk Németh könyvét olvasva döbrent rá arra, hogy a török nyelvet meg kell tisztítani a nemzeti nyelvbe nem illő idegen szavaktól.

Arra törekedett például, hogy a beszélt és az írott nyelv között ne legyen különbség.

Atatürk és támogatói (a magyar nyelvújításhoz hasonlóan) a török nyelvújítási munkához szükséges forrást mindenekelőtt a török népnyelvben találták meg. Ez az a forrás, amely soha el nem apad, amelyből állandóan lehet meríteni, amelyben mindig lehet találni eredeti, ősi szavakat, mondat-szerkezeteket, nyelvtani elemeket és alakzatokat. Ezekkel kívánták felváltani a török nyelvtől idegen, elsősorban arab és perzsa eredetű szavakat és nyelvtani szerkezeteket. Így vált a nyelvtudománynak ez a forradalma örökös megújulásával, eredetiségével a mindenkori társadalmi haladás mérhető jelévé, és segítette elő az emberek egymás közötti jobb megértést.

A nyelvújítás nagy vállalkozásában a magyar példa nyomán az első lépést — Atatürk ösztönzésére — a Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (Török Nyelvművelő Társaság) tette meg a mai Türk Dil Kurumu, azaz a Török Nyelvtudományi Társaság. 1932 július 12-én alakult Török Nyelvművelő Társaságnak első főtákará az író, költő és diplomata Ruşen Eşref Ünaydın (1892—1959) volt. Atatürk követőjeként sokat segíthetett a nyelvi kérdések megoldásában. Ünaydın 1939-től három évig budapesti török nagykövetségként a háborús időkben is erősen szorgalmazta a magyar—török kulturális kapcsolatokat, tudván, hogy ezzel sokat tehet a közös tudományos kutatások fellendítéséért. De Ruşen Eşref volt az is, aki a harmincas években a szófiai egyetemen tanító Agop Martayant ajánlotta Atatürknek munkatársul. Felújítva a régi kapcsolatokat, megnyerték ügyüknek a kiváló egyetemi tanár „Dilâçar”-t azaz nyelvújítót, a török nyelvtudomány, a török nyelv fejlesztőjét, kutatóját.

A török nyelvtisztításnak az volt a célja, hogy a különböző kultúráknak, az idegen nyelvek sok évszázados hatásának hordalékát eltüntesse, és a jövevényszavak miatt elidegenedett oszmán-török nyelvet ismét népivé tegye; új szókinccsel gazdagítsa (a régi török nyelvből merítve) az új nyelvet. Az volt tehát az egyik cél, hogy a perzsa, arab, francia, olasz stb. eredetű szavakat ősi török elemekkel váltsák fel. Például: *terakki etmek* → *ilerlemek* = 'halad'; *müşabih* → *benzer* = 'hasonló'; *mümsil* → *oyuncu* = 'színész'; *müellif*, *muharrir* → *yazar* = 'író'; *lisân-ı tahrir* → *yazı dili* = 'írott nyelv'; *realizm* → *gerçekçilik* = realizmus stb.

Természetesen egészen új szavakat is kellett teremteni a jövevény-szavak, illetve az eltorzult idegen szavak helyett, hogy török nyelven eleget lehessen tenni a társadalmi haladás természetes követelményeinek, elsősorban a műszaki és a természettudományos szaknyelvekben. Például: *mürabba* → *kare* = 'négyzet'; *müselles* → *üçgen* = 'háromszög'; *otonom* → *özerk* = 'autonóm'; *aktuel* → *güncel* = 'aktuális'; *kıskaç* = 'fogó'; *makine dairesi* = 'gépház'; *sanayi çarşısı* = 'iparcsarnok' stb.

Megőrizni a múlt értékeit és azok alapján újat alkotni: ez volt a török nyelvtudomány egyik nagy programja.

Atatürk jól ismerte a magyar kultúrát, a magyar nyelv fejlődésének történetét, s úgy vélte, hogy ez az a kultúra, ez az a nyelv, amelyik legjobban hasonlítható az ősi török kultúrához, nyelvhez. Ezért a német, az olasz, a francia stb. nyelvújítási programok ismeretében is a magyart ítélte követendőnek.

A Magyarországon, különösen a budapesti egyetemen már több mint ötven éve működő török tanszéken folyó turkológiai kutatások sem voltak

ismeretlenek a török kutatók előtt. Ezek viszonzásaképpen Atatürk személyes utasítására hozták létre az izmosodó Török Köztársaság első egyetemén, az Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesin (Ankarai Egyetem Bölcsészettudományi Kar) a magyar intézetet.

Abban, hogy Mustafa Kemal Atatürk érdeklődést mutatott a magyar tudomány iránt, nagy szerepet játszottak Mehmet Fuat Köprülü (1890—1966) és Hâmit Zübeyr Koşay (1898—1984), akiket szoros baráti szálak fűztek Magyarországhoz, a magyar tudományos élethez.

Mehmet Fuat Köprülü, a kiváló török irodalomtörténészt 1938-ban a Kőrösi Csoma Társaság, 1964-ben pedig a Magyar Tudományos Akadémia választotta tiszteleti tagjai sorába.

Hâmit Zübeyr Koşay, baskir származású menekült fiatalember, a magyar—török összehasonlító nyelvészet művelésére, kutatásai helyszíni folytatására a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet támogatásával 1917-ben érkezett Budapestre. Eötvös kollégistaként 1923-ban fejezte be egyetemi tanulmányait, majd Gombocz Zoltánnál és Németh Gyulánál doktorált, és 1925-ben tért vissza Törökországba.

Hâmit Zübeyr Koşay a török kulturális életben vezető szerepet töltött be, és mindig a magyar—török kapcsolatok javításáért dolgozott. Ő volt az, aki Hóman Bálint, Fehér Géza, Kossányi Béla, Vámbéry Ármin, Palotay Gertrúd, Czeglédy Károly munkáit ismertette, és műveiket törökre fordította.

Koşay, a török múzeumok országos főigazgatójaként meghívatta Rásonyi Lászlót Ankarába előadások tartására. Hâmit Zübeyr Koşay úgy vélte, hogy háláját törleszti azért, hogy a legnehezebb időkben őt Magyarországon Teleki Pál, Németh Gyula és Gombocz Zoltán, az Eötvös Kollégium és az egyetem felkarolták. A meghívás és az előadás sikere hosszú évekre meghatározta Rásonyi László sorsát.

Az, hogy Kemal Atatürk mennyire nagy és fontos vállalkozásnak tekintette a magyar nyelvújításhoz erősen hasonló török nyelvi forradalmat, bizonyíték rá: 1935-ben az ő személyes meghívására a Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi számára a külföldről szerződötetett professzorok közül elsőnek érkezett Ankarába Rásonyi László azzal a szándékkal és megbízással, hogy ő szervezze meg az ankarai Hungarológiai Intézetet.

Így jött létre az Ankarai Egyetem Hungarológiai Intézete, amelynek az egyik fő célja a török—magyar tudományos és kulturális kapcsolatok ápolása volt. Az 1935/36-os tanévben indult Hungarológiai Intézet szervezetileg a turkológiai tanulmányokhoz kapcsolódott, s így tulajdonképpen egyfajta kiegészítője lett a hazai turkológiának.

Az Atatürk szándékainak megfelelően felállított ankarai Hungarológiai Intézet feladatai a következők voltak:

— a Magyarországon már régóta folyó turkológiai kutatások eredményeinek és módszereinek a török tudományos életbe való átültetése azért, hogy a turkológia, a török nyelvészet és a török nyelvtudomány profitálhasson a hungarológiából;

— ismertetni a magyar nyelvet, a magyar nyelvhasználatot;

— megismertetni a magyar nyelvészek tevékenységét, eredményeiket;

— bemutatni a magyar nyelvészeti irodalmat, a nyelvtudomány kutatásainak tartalmi és módszertani változásait, az új eredményeket, s mindezt megismertetni a török tudományos körökkel, sőt a lehetőségek határáig a közvéleménnyel is;

- nyomon követni a magyar nyelv fejlődését;
- közös tudományos munkálatokat szervezni;
- az újonnan alakuló török nyelvészeti és történeti kutatásokra török szakembereket képezni;
- megismertetni a magyar irodalmat és a magyar történelmet.

A Török Köztársaság alapítójának célja ezzel a döntéssel tehát egy messzire látó politikus forradalmi tette volt a török nyelv megújításával összefüggésben.

Az új Ankarai Egyetem Bölcsészettudományi Karának legfontosabb célja a török múlt, a török őstörténet és a török nyelv eredete kérdéseinek kutatása volt. Azonban 1936 januárjában elhangzott ünnepélyes megnyitó beszédből az is kiderült, hogy a Bölcsészettudományi Kar egyik fő feladata lesz az ún. Güneş-Dil Teorisi, azaz a Nap és Nyelv Elmélet megismertetése, alkalmazása. Ebben az időben számos török és külföldi turkológus tanulmányozta ezt az elméletet. 1936-ban a Dolmabahçe Sarayı-ban tartották a III. Török Nyelvészeti Kongresszust, ahol érdekes és értékes előadások hangzottak el, többek között Németh Gyuláé.

Az ankarai Hungarológiai Intézetnek, jobban mondva a vezetőjének, Rásonyi Lászlónak kiemelkedő szerepe volt ekkoriban a magyar—török kapcsolatok szervezésében, a török tudomány fejlesztésében. 1937-ben a török tudomány akkori egyik központjában — Dolmabahçe Sarayıban — rendezett kiállításnak a közép-ázsiai törökségre és a magyar történelemre vonatkozó anyagát Rásonyi irányításával állították össze. Akkoriban Törökországban rendezett különböző kongresszusokon részt vett magyarok nevei önmagukért beszélnek: Alföldi András, Fehér Géza, Fettich Nándor, Moravcsik Gyula, Zichy István, Németh Gyula, Rásonyi László képviselték a magyar tudományt, akik a régi török—magyar kapcsolatokról tartottak előadásokat.

Rásonyi László egyéb munkái mellett részt vett a török nyelv helyesírási szótárának elkészítésében is. Türk Ansiklopedisi, azaz a Török Lexikon magyar vonatkozású címszavait is Rásonyi szerkesztette. Kezdeményezte Bartók Béla, Erdélyi István, Molnár József, Fekete Lajos meghívását.

A fentiekén kívül azóta még számos magyar tudós, kutató dolgozott Törökországban. Többek között Halasi Kún Tibor, Eckmann János, Palotay Gertrúd, Zajti Imre, Eckhart Ferenc stb. segítették a török tudomány és művelődés fejlesztését, a Hungarológiai Intézet működését.

Meglepő dolog, de művelődéstörténeti tény a török nyelvújítási mozgalomnak az a szembetűnő sajátossága, hogy magyar tudósok (nyelvészek, történészek, turkológusok, keletkutatók és egyéb tudományágak képviselői) is részt vettek a nagy vállalkozásban.

A magyar tudósok szerepe, közreműködése gazdagította a török tudományos életet, mindenekelőtt a török nyelvészeti és történeti eredményeket.

Kutatásaim alapján hiszek abban, hogy a magyar és a török nyelv-tudomány zaklatott világunkban is újabb reneszánszát fogja élni, és a távoli jövő számára is kitermeli majd nagy tudósait és szerény munkásait egyaránt.

Güngörmüş Naciye

A szófajok stilisztikája

1. Az író nyelvére, stílusára vonatkozó kutatás részegysége a szóhasználat vizsgálata. Ennek keretében — részben analizáló, részben szintetizáló műveletek révén — sajátos szófaji jellemzőket is megragadhatunk. Amikor stilisztikai szempontból tanulmányozzuk a szófaji kategóriákat, nem az a kiinduló pontunk, hogy ezek milyen szerepet töltenek be a gondolat nyelvtanilag helyes, szabályos kifejezésében (ez a leíró nyelvtan hatásköre), hanem az, hogy a szófajok mint nyelvi eszközök milyen sajátos stílusértéket hordoznak magukban s ezáltal milyen stílushatást váltanak ki.

2. Az ige grammatikai funkciója a cselekvés, történés, létezés jelölése. Stílushatása nyelvi szerepéből következik: a változást, a mozgást érzékelteti, alkalmazása aktivitást, mozgalmasságot visz az előadásba. Számos példa közül ragadjunk ki egyet:

hol a vasbányák fuvallata *ing*,
gép *rugdal*, lánc *zúg*, *jajong* ládák léce,
lendkerék szíjja *csetten* és *nyalint*,
hol a fémkeblű dinamókat *szopják*
a sivalkodó transzformátorok,
itt *élünk* mi. És sorsunk *összefogják*
a nők, gyermekek, agitátorok.

(József Attila: Munkások)

Köztudott, hogy a verbum tömörítő ereje szófaji sajátosság. Ám az igebe belesűrített/belesűríthető tartalmi gazdagság jellegzetesen a magyar nyelv sajátossága. (Egyazon igealak utal a cselekvő alanyra, az alany személyre és számára, a cselekvés tárgyas, illetve tárgyatlan voltára, a cselekvés minőségére, idejére, módjára, ragozási sajátosságaira, s ehhez járul még esetenként az igekötő módosító funkciója). Stilisztikai szemszögből nézve nem szorul bizonyításra az a megállapítás, hogy a tartalmi koncentráltság a kifejezés tömörségét hatványozza, s alkalmassá teszi az elevenség, a dinamizmus értelmi, hangulati különbségeinek érzékeltetésére.

2.1. A kijelentő mód jelen idő közvetlen közelségbe hozza a helyzeteket, emiatt megjelenítő ereje igen nagy. E stílushatásra épül az ún. átképzeléses előadás: múltbeli események megelevenítése végett az író az előadás folyamán múlt időről jelen időre vált át, s így a közvetlen átélés lehetőségét teremti meg az izgalmasabb, gyorsabban pergő részeknél, mint például Arany a Toldiban:

Azzal a nehéz fát könnyedén *forгатja*,
Mint csekély botocskát, véginél *ragadja*;
Hosszasan, egyenesen *tartja* fél-kezével,
Mutatván az utat, hol Budára tér el.

(Arany: Toldi I.)

2.2. Múlt idejű igealakok közül a mai irodalmi nyelvben csak a *-t, -tt* jeles változat él. De a magyar múlt idő is gazdagabb volt valaha. A régmúlt és a félmúlt még a XIX. században is általánosan ismert. De XX. századi szövegben archaizáló hatású:

Különb volt, mint nyolevan apátúr,
Szentebb úr nem *vala* itten,

(Ady: Dózsa György lakomáján)

Ha *volt vón* szükség emberre, magyarra,
Lett volna, aki másképpen akarja

(Ady: Két kuruc beszélget)

Tájnyelvi vonásként őrizi az *-á, -é* jeles igealakokat Tamási Áron:

„S úgy látszik, sikeresen *feszté* eszét, mert meglátván a szakállas németet, arra sem ért rá örvendő lelke, hogy valami rosszra gondoljon (. . .) mert nevetve *mondogatá* a németnek:” (Hazai tükör).

2.3. A jövő idő stilisztikai szerepét az írók gyakran a jelen idejű alakokra bízák, így módon mintegy közelebb hozzák, határozottabbá teszik a tervezett eseményeket. Ilyenkor a jelen idejű alakok jövő értelmét a szövegösszefüggés határozza meg:

bíbor parázson,
ha kell zuhanó lángok közt *varázslom*
majd át magam, de mégis *visszatérek*;

(Radnóti: Levél a hitveshez)

Az időhatárok lerombolásában különös expresszív erőt nyer a *majd* időhatározószó: a tartós cselekvést kifejező jelen idejű igét mindig és egyértelműen jövő idejűvé teszi. A Radnóti-idézetből kiemelt „*varázslom majd át magam*” szerkezet mellé még egy példát állítunk:

Majd tipepsz s ha eleget totyogott
rossz lábod, leülsz. Fönn aranykeretben
áll ifjú képed, hozzá motyogod:

(József Attila: *Majd* megöregszel)

Hasonló funkciót tölt be néhány igekötő:

Ki tiltja *meg*, hogy elmondjam mi bántott
hazafelé menet?

(József Attila: Levegőt)

A szépirói stílusban a *fog* segédigés jövő idő változatos stiláris lehetőségeket biztosít különösen akkor, ha a szórend kínálta lehetőségeket is kiaknázzák:

Itt van a nép, trónt *ül*ni *fog* most
Ezer évig férge a rögnek.

(Ady: A Hadak útja)

2.4. A feltételes módot jelentéstani szerepe már önmagában is alkalmassá teszi stílusárnyalatok kifejezésére. Művészi látásban hitelesebbé formálja a víziót:

Rémlik, mintha *lát*nám természetes növést,

(Arany: Toldi, Előhang)

Azzal, hogy mérlegeli a lehetőségeket, bizonyos fokig már el is dönti a cselekvést, sőt, biztat annak elvégzésére:

Mért ne *fogad*nók be, ha tanyája nincsen?

(Arany: Családi kör)

Más alkalommal éppen a feltételezés alapfunkciója kerül előtérbe: enyhíti, mérsékeli az állítást:

Azt *hinné* az ember, élő tilalomfa.

(Arany: Toldi)

Költő vagyok — mit *érdekel*ne
engem a költészet maga?

(József Attila: Ars poetica)

Szövegösszefüggésben a feltételezés hangulati hatása sokféle háttérrel kaphat. Az alábbi idézetben például a gúny kifejezésére szolgál:

Üres már a láda fia?
Üres ám —
Jaj pedig be *ihat*nám!

(Petőfi: Szomjas ember tünődése)

A felszólító mód jelentése fedezi azt a stílusztikai alapfunkciót, amelynek a kifejezésére alkalmazzuk: a cselekvéssel együtt járó felfokozott lelkiállapotot, a cselekvésre ösztönzés intenzitását.

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!
A mindenséggel *mérd* magad!

(József Attila: Ars poetica)

2.5. Az igék grammatikai vizsgálata során nyilvánvalóan esetenként más-más aspektus is előtérbe kerül. Az igeragozás kérdése nem tartozik a látványos stílusztikai megoldások közé. Ha azonban egymás mellé állítjuk az egyes szám második személyű alakpárokat, a felszólító mód grammatikai funkciója hangulati velejárót kap. Ilyen alakpárookra gondolunk, mint: *várj- várjál,*

hozz-hozzá; *adj-adjál* valamint: *tedd-tegyed*, *nézd-nézzed*, *add-adjad*, *mondd-mondjad* stb. Az alakpárok között hangulati és intenzitásbeli különbség mérhető. A rövidebb forma általában szigorú parancsot, halasztást nem tűrő felszólítást sugall, míg a hosszabb igealak enyhébb, tulajdonképpen felszólításként kifejezett kérés, könyörgés. A következő idézetben lemérhetjük az együtt alkalmazott alakpár expresszív erejét:

Adjad, pocsék élet,
Hogy ne legyek dőre,

.....
Add, én gonosz sorsom,
Futván füttyörésszek.

(Ady: A menekülő lovas)

2.6. Az ige gyakran a hozzákapcsolódó alaktani elemeknek köszönheti stílushatását. Egy-egy szokatlan képzés például az egyediség, a ritkaság révén nyer stílusbőbbletet. Íróink, költőink jól érzik ezt, és tudatosan iktatják be a nyelvteremtő-stílussteremtő eljárásaik közé.

Lett volna, aki másképpen akarja,
Nem *akaródott*, hát nem *akaródott*

(Ady: Két kuruc beszélget)

Árnyéka még *vanogat*,
de már az is savanyú.

(Kányádi: Ősz)

Lassított a vonat a kökösi hídon,
Jödögélt mögöttünk szaporán az alkony,

(Kányádi: A kökösi hídon)

Jaj, hogy szép álmok így *elszörnyülnek*.
Jaj, hogy mindenek igába *görnyülnek*.

(Ady: Krónikás ének 1918-ból)

2.7. Az ige szerepének sokszínű árnyalásában jelentős szerepet töltenek be az igekötők. Ezek stílushatása rendkívül gazdag. Emeljünk ki néhányat az alábbiakban:

A megszokott, a köznyelvi érzék számára odakéredzkedő igekötő elhagyása expresszivitás forrása:

Hódították ez országot
Derék, lelkes, úri szittyák,

(Ady: Történelmi lecke fiúknak)

Újszerű igekötős szerkezetek alkalmazása révén a nyelv teremtő mesterei a hangulatok, a hangulati rezdülések megéreztetésére vállalkoznak:

Elszisszent az út alólad

(Kányádi: Fától fáig)

Az igekötő megismétlése néha nyomósítja a cselekvést; a folyamatosságot, tartósságot hangsúlyozza:

*Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.*

(Ady: A föl-földobott kő)

Máskor éppen az igekötő újraalkalmazása gyengíti a cselekvés intenzitását, elaprózza az eseményt:

*Ime a folyókban már az éj közeleg.
Hús sodrában meg-meglengnek a levelek.*

(Illyés Gyula: A ház végén ülök)

Előfordul, hogy az igekötő az alapige nélkül, önállóan kerül be a szövegbe. Ilyenkor az ige jelentése belesűrítődik az igekötőbe, a szövegkörnyezet pedig biztosítja a megértést. Az egymagában használt igekötő a feszült, izgatótt lelkiállapot tükrözője, úgy tűnik, hogy a közlőnek nincs ideje végigmondani a mondanivalóját, csak jelzi a gyors egymásutánban következő események irányát, aspektusát stb.

Apám a lovakat be, a gyeplőt meg, s el!

(népmese)

Néhány igénznek hosszabb-rövidebb alakpárja él még a mai magyar nyelvben is. A rövidebb forma régies, archaikus hangulatot áraszt, a hosszabb, a mai pedig köznyelvi szóalak. Ilyenekre gondolunk, mint: *hi — hív, ví — vív, ó — óv* stb. A rövidebb szóalak sajátos helyzeti energiáját érzékelhetjük például Arany egyik balladájában:

„Hogy vitt ezekkel | hogy vitt egyedül”

(Arany: Szondi két apródja)

2.8. Nem érintettem minden kérdést, amely e tárgyhoz tartozik. Az volt a szándékom, hogy a verbum grammatikai és jelentésbeli funkciójából adódó, abban benne rejlő expresszív hatást tudatosítsam. Fel akartam hívni újból a figyelmet arra, hogy a legegyszerűbb nyelvtani alakban is rejlik stilsztikum, és az iskolai műelemzések közben is érdemes megállni egy pillanatra egy-egy apró, de nem lényegtelen részletnél.

3. A főnév stilsztikája

*Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár*

bűn, öngyilkosság, lelki restség,
 mely, hitetlen, csodára vár,
 nem elegendő, hogy kitessék:
 föl kéne szabadulni már!

(József Attila: Hazám)

A fenti idézetben a főnevek sokasága, gyors egymásutánja szembeötlő. Ám az egymásutániség több, mint egyszerű felsorolás: a költő a főnevek halmozásával tulajdonképpen az egyidőben és egyszerre ható indokait sorakoztatja föl, amelyekkel együttesen akar valamilyen hatást elérni. Lélekzetvételnél szünet nélkül, mintha kórus kiáltana be a félelmetes következményekkel járó érveket.

De nemcsak halmozással fokozható a főnévnek mint szófaji kategóriának a stilisztikai hatása. Igen gyakori, hogy a szövegkörnyezetben egymagában álló főnév nyelvtani jellemzőinek ilyen vagy olyan fajta módosulása stilisztikai hatást vált ki pusztán csak azáltal, hogy a szó maga hatástöbbletet nyer. Így például a legmegszokottabb alaktani változás, a szó egyes, illetve többes száma önmagában is expresszivitás forrása lehet. Nagyobb hatás akkor mérhető, amikor a kérdéses főnév a nyelvrész által megszokott, hétköznapi formától eltérő alakban bukkan elő. Így alkalmazza például József Attila az egyes számú *ember* főnevet *közösség* értelemben:

. . . S lám, álnokul,
 meztelen, szép szerelmünk ellen
 tankkal, vasakkal fölvonul
 az ember alja.

(József Attila: Március)

Máskor a köznyelvi használatban csak egyes számmal rendelkező főnevek többesítése eredményezi a stilisztikumot:

szemlélni a *világokat*
 mint bokron a virágokat.

(József Attila: Flórának)

Költőkkel és fiatal feleségekkel koszoruzott
 tündöklő asztal, hova csúszol a *múltak* iszapján

(Radnóti: À la recherche . . .)

A fenti megállapítás tulajdonnevekre is érvényes. A Himalája többes száma például Ady versében nemcsak szokatlanságával lepi meg az olvasót, hanem több ennél: az ég felé rohanó Illés-nép megáll az örök tél birodalmában, az elvontan értelmezett magaslatok jégcsúcsain, a „Himalájákon”. A többes szám az egyeditől az általános felé tágított jelentésmódosulás eszköze, az absztrakt fogalom konkrét köntöse, s a főnév szokatlan fogalmi köre ünneplésesen hat:

Az Illés-nép Ég felé rohan
 S megáll ott, hol a tél örök,

A *Himaláják* jégcsúcsain.
Porzik szekerük és zörög.

(Ady: Az Illés szekerén)

A köz- és tulajdonnév kategóriáinak fölcserélése, az így nyert értelmi, érzelmi, hangulati plusz külön figyelmet érdemel. Azzal, hogy a szerző kiemeli a közös főnevet megszokott jellemzői közül, mintegy megszünteti a köznévi általános jellegét és a nagy kezdőbetűt a különösségre figyelmeztet. Például: „Az *Élet* él és élni akar”; „De virágzás, de *Élet* és örök”; „Éhe a *Szónak*”; „Éhe a *Szépnek*”; „Elért az *Ősz* és súgott valamit”; „Ez a magyar *Ugar*”. Az Ady-sorokban található nagybetűs köznévi értelmi és érzelmi többletet áraszt: nem akármilyen élet, ősz, szó, ugar szerepel a versben, hanem egy bizonyos, a költő számára áhított vagy ostromozott *Élet*, *Szó*, *Ugar* és az az *Ősz*, amely csak Adynak súgott valamit. A nagybetűvel írott köznévi stilisztikai többletét főleg akkor vesszük észre, amikor ugyanaz a szöveg tartalmazza a szónak mindkét alakját. Igazolásképpen ismét Ady-vers kínálkozik példának:

E roppant nép nem Csaba népe,
Melyről legenda szólott nektek.
Más nép e nép, ez csak: a *Nép*,
A fölkelt *Nép*. S ugye, remegtek?

(Ady: A Hadak Útja)

Ismert írói eljárás a névszimbólumok stílushatásának a kiaknázása. A név hajdani viselőjének valamilyen tulajdonsága révén fogalommá vált, így a név a fogalom jelképeként, szimbólumként él tovább. Ez a fajta művészi tükrözés komplex stílushatású: a bonyolult, elvont törvényszerűségek, az intellektuális tartalom, a gondolatosság érzékletesen, a név konkrétumába burkolózva áll előttünk. Az általánost az egyedi szemlélteti. Így találkozunk a gazdagság és a mindenkori felfedező jelképével Sütő Andrásnál: „Az idő *krózsainak* éreztük magunkat” (Istenek és falovacskák); „Ő maga irigylésreméltó *Kolumbusza* volt a forradalom kezdeti szakaszában felbukkanó új, lelki világrészeknek” (uott.).

Ady szimbólumai közül válasszuk ki tetszés szerint az elszántság, a fizikai túlerővel való bátor szembeszállás szimbólumát, amely egyúttal azt a hitet is sugallja, hogy a túlerő (is) legyőzhető: a Dávid — Góliát szimbólumpárt.

Százezernyi parittyás Dávid
készül bízón, dalolva rátok:
Ejh, jó urak, dicső urak,
Ilyen gyávák a *Góliátok*?

(Ady: A Hadak Útja)

A tulajdonnévnek mint jelentéshordozó szimbólumnak önmagában is van expresszivitása. Némelyik fennkölt, emelkedett hangulati hatású:

Ezerszer *Messiások*
a magyar *Messiások*

(Ady: A magyar Messiások)

Más név gúnyos, ironikus hangulatteremtés eszköze:

Döltömre *Tökma*g Jankók lesnek

(Ady: A muszáj Herkules)

A szimbólum mai irodalmi nyelvünkben is nagyon gyakori, és a köznyelvben is a szemléletességre törő eljárásaként tartjuk számon.

A főnév nyelvtani, elsősorban alaktani viselkedéséből eredő stilisztikai funkciókat vizsgálva külön kell beszélnünk az *-ás*, *-és* képzős cselekvés- és tulajdonságnevekről. Expresszivitásuk forrása az, hogy a cselekvés és a tulajdonság fogalmát elvonatkoztatják a személytől, a dologtól. A cselekvés (ige) és a tulajdonság (melléknév) konkrét vonatkozása megszűnik, lényegük általános, elvont fogalomba sűrítődik. Ezért alkalmas az elvont főnév a nyomósítás, az összegezés stílusesszöközékként. Példáinkat Sütő Andrástól kölcsönöztük: „*Kiesettségünk az isten markából*”; „*testi-lelki sántaságunk egy sanda szándékú és kancsal ütésű világban*”; „*az árvaság didergése*” (Sütő: Istenek és falovacs-kák). Összegező hatásáskeltésre a nyelv művészei gyakran a többes számú alakot alkalmazzák:

Zöld *robbanásokkal* kitört
a kikeleti víg erőszak

(József Attila: Március)

Csodavárások sivatagában a mákszem (Sütő: Istenek és falovacs-kák)

A köznyelv is sokszor alkalmazza az *-ás*, *-és* képzős főneveket rövidsége törekvő értesítésekben. Például: „*Leltározás* miatt zárva”; „*Gyülekezés* délután 4 órakor”; „*Belépés* díjtalan”,

A magyar nyelvben megszokott jelenség a szófajok alkalmi funkcióváltása, a szófaji átcsapás. Így gyakran találunk melléknevesült főneveket. Ilyenkor a szófaj eredeti expresszivitása fölerősödik, mert hozzáadódik az új jelentéskifejezőből származó kifejező érték. Például az arany, ezüst, zafír, rubin, gyémánt főnevek melléknévként, metaforikus értelmű jelzői használatban az 'értékes' mellett valami eszményi szépet, jót, nagyszerűt fejeznek ki:

Ezüst derüvel ráz a nyír
egy szellőcskét és leng az ég.

(József Attila: Nyár)

minek is kell fegyvert veretni
belőled, *arany* öntudat.

(József Attila: Eszmélet)

Más természetű stilisztikai hatás fakad az állatnevek melléknevesítéséből. A *kutya* főnév például közkeletű kifejezésben jobbra negatív előjelű nyomósítást eredményez: „*kutya* hideg van” stb. A *róka* Arany Jánosnál gúnyos hangú jellemzés eszköze: „*róka*lelkű bátya”. Az *őz* mindig kedveskedő, gyön-géd, becéző árnylatú:

Szerettem egy *őz*-szemű lányt

(Szilágyi Domokos: Az *őz*-szemű lány)

Imhol *őzike*-lépésekben
kis rüggyel szájában a lány.

(József Attila: Pöttyös)

A modern költészet a sűrítő, lényegyet kiemelő szerepet gyakran rábízza az egyéni és egyedi módon látott, értelmezett főnévi jelzős szerkezetekre. A főnevek és a főnévi eredetű jelzős szerkezetek halmozása a lényeglátás és — láttatás, a szemléletesség rendkívül sok változatot mutató eszköze. A szó minden funkciójára szüksége van a költőnek, hogy a benne és körülötte kavargó sokféleséget egyidejűleg megragadhassa, visszaadhassa. Példaként Juhász Ferenc versét választottuk:

Valami téboly van ebben a nagy nyárban
tűzliliom az éjszakában,
görcs-diófa kő-gubanca alatt
liliomtűz az éjbe kihalad,
fölötte az álmat kőkorszakba fonja
a vén diófa cement Laokoon csoportja,
kígyóörvénye, kő-izomszövevénye
hajol rád *liliom* vérmárvány fekélye

(Juhász: Tűzliliom az éjszakában)

A sokféle indulat közt pattanásig feszített idegszálak izgalmát az izzásig fokozott hangulatot a költő a *liliom* főnév gyakori funkcióváltásával, továbbá a szó eredeti jelentéséhez tapadó hangulat (ti. tisztaság, ártatlanság) és a disszonáns szövegkörnyezet („vérmárvány fekélye”) együttesével éri el. A főnévnek mint szófaji kategóriának éppen napjaink költészetében nőtt meg a jelentősége: a szófaj eredeti jelentése/hangulata és a szófaji átcsapással föl-erősített egyediesített jelentés és hangulat egyidejű szerepeltetése nyelvi, stílusbeli többszólamúságot, polifóniát eredményez. Ebből a szempontból nézve is érdemes újraértékelni a főnév stilisztikai funkcióját.

3.1., „A kis kölyök, ki voltam, mégis él még”

A szépirodalmi nyelv stíluseszközként a nyelv minden rétegét felhasználja. Különböző nyelvi-stilisztikai réteghez tartozó lexikai elem, az írói szöveg összefüggésében meghatározódik. A *kölyök* főnév egyik leghétköznapiabb szavunk. Nem választékos kifejezés, sokszor durva és sértő árnyalatú (*utcakölyök*, *rongy kölyök*, *semmirekellő kölyök* stb.), csak a társalgási stílusban nyer alkalmanként kedveskedő, becéző értelmezést (*édes kis kölyök*).

József Attila költői nyelvében azonban e mindennapi szó rendkívüli esztétikai-stilisztikai funkcióval szerepel. A peremvárosban felnőtt proletár gyerek egész élményvilága, társadalmi környezete, életsorsa sűrítődik benne. A Medáliák egyik szakasza már tanúként idézhető: A verset uraló szürrealista kép éppen az utcán császalkó, a görögdinnyét héjából szürcsölő kölyök-motívum kozmikussá nagytásából születik meg:

„Huszonhárom *kölyök* császalkál,
csámpás sityak a fejükben,
görögdinnyét szürcsölöznek,
új nap lángol jobbkezükből.”

(Medáliák 11)

Egyik késői verse, a *Tudod, hogy nincs bocsánat* című néhány sora megmagyarázza, miért fontos e szó a költő számára:

„Atyát hívtál elesten,
embert, ha nincsen isten.
S romlott kölkökre leltél
pszichoanalízisben.”

Abban az időben, amikor József Attila már-már összeroppanó idegzetét pszichoterápiával gyógyítják kiderül, hogy számos lelki sérülés oka a sivár, nyomorúságos gyermekkorban (értsd: kölyökkorban) keresendő. Az idézett szakasz a kétségbeesett magány érzésének forrását kutatja. Az apátlan gyerek védtelensége, az ember és isten által magára hagyott, utcára kicsapott „kölkök” végtelen magányának érzése végigkíséri a költőt egész életén. Hét Torony-beli rabsággá lesz a magánya, amelyből nem tud kitörni, akárhányszor is próbálkozik. Gyerekkorából — kölyökkorából — felfakadó élmény a félelem érzése is — a magányhoz rendszerint félelem is társul — amellyel üldözöttként menekült üldözői elől. Előbb hasáb fával a vállán, amelyet a pályaudvar melletti fatelepről emelt el, hogy befűthessenek a lakásban. Később az „otthontalan csupa-csósz világban” számtalanszor éri igaztalan vád, rágalom a költőt, amely elől épp úgy menekülnie kell. A Kirakják a fát című vers két, egymást követő sora tökéletesen érzékelteti, hogy a költő érzéseinek pontos megfogalmazásakor nem cserélhető fel a gyermek és a kölyök szó:

„A kisgyerek, ki voltam mégis él még.
A kis kölyök, ki voltam, ma is él
s a felnőttet a bánat fojtogatja”

A kiemelt versrészlet sorai közül az első (pontosabban a második szakaszt záró sor) tárgyilagos pontossággal állapítja meg a költő félelemérzésének eredetét: a gyerekkori félelmeket a felnőtt sem tudta elfelejteni, a férfiban is a hasábfával menekülő gyerek szorongató rettegése él tovább. Az idézet következő (a harmadik szakaszt kezdő) sora tartalmilag megismétli az előtte állót, mindössze a gyerek szót helyettesíti szinonimával. E látszólag egyszerű csere azonban hangulatilag gazdagítja a sort. Már nem a gyerekkori érzés lélektani felfedezése a fontos, hanem az érzést kiváltó élmény keserősége tör fel, s a tehetetlenség, a sokmindenen-változtatni-nem-tudás fojtogató, mélységes bánata hatalmasodik el.

A csaknem prózai egyszerűségű sor, amely első olvasásra talán közömbösen hat, a *kölyök* szó sajátosan József Attilára jellemző hangulati-tartalmi szférája révén a legszebb, legmelegebb legszemélyesebb hangú költői sorok egyikévé lesz.

4. A m e l l é k n é v mondattani funkciójából eredő stilisztikai érték a költői nyelv sokszínű árnyalásának kiapadhatatlan forrása. A jelzőként használt melléknév alapfunkciójából adódóan egy vagy több tulajdonság kiemelésével egyéníti, jellemzi a személyt, a dolgot, a fogalmat. Éppen ezért a melléknév expresszivitásának a forrása a jellemző-egyenítő erő és a hozzá kapcsolható szemléltető, megelevenítő képesség.

4.1. A melléknév (jelző) egyenítő funkciója két aspektust fog át: egyrészt az ábrázolt személyt, dolgot, helyzetet stb. egyéníti, másrészt — az egyéni stílus kritériumaként — magát a költői látásmódot. Bár túlzás, de egy-

fajta grammatikai elfogódottsággal mégis azt állíthatjuk, hogy a jelzők stílustörténeti vizsgálatából csaknem stílustörténetet lehet írni. A jelző egyénítő funkciója, a lényegjelzés, a lényeg kiemelésével járó egyediesítés s az ebből származó expresszivitás történeti távlatból szemlélve a modern költészet felé haladva egyre erősödik. Balassi Bálint jelzői — mai értékrendünk szerint — a kifejezőértékskála alsó fokán állanak. Általánosak, sokszor ismétlődnek, s mint ilyenek kevés egyénítő erővel bírnak. A „Hogy Júliára találja így köszöne néki” jelzőkészlete a következő: *szép* (szerelem), *édes* (lélek), *bús* (szív), *édes* (kívánság), *drágalátos* (palota), *gyönyörű szép kis* (viola), *szép* (Júlia), *jóillatú piros* (rózsa). Egy XVIII. század második feléből származó szerelmi ének, az „Áll előttem egy virágszál” című *jelzői* szó szerint azonosak a Balassi verséből kiemelttekkel: *szép* (violám), *rózsaszínű szép* (Ilonám), *gyönyörűséges, jóillatú szép* (virágok), *tündöklő szép piros* (rózsák). Még Csokonai Vitéz Mihály jelzői sem rendelkeznek túl sok egyénítő erővel. Bizonyoságként álljanak itt a következő jelzős szerkezetek: *mosolygó* (rózsabimbó), *gyenge* (szellő), *gyenge kerti* (zsenge), *parányi* (kert), *drága* (szer), *édes* (rózsaszál) (A rózsabimbóhoz című versből).

A jelzőben rejlő expresszivitást tulajdonképpen a romantika fedezi fel és tudatosan alkalmazza a kozmikus térségekben vergődő-hánykódó érzések magasságainak és mélységeinek a hangulati háttéréül: *hadvérszülte* (kép), *gond-sújtotta* (nyom), *tettlen* (nyugalom), *kihalt* (vágy), *hiú* (csata) — olvassuk Vörösmarty Mihálynál. Ám a romantika más irányból is rátalál a melléknévvel való egyénítés/egyediesítés stilisztikai lehetőségére: az írói stílusjegyekre, az egyéni és a korstílusra jellemző, lényeges stilisztikai jegyek hordozójává teszi: *régi* harc (fia), *ősz* (vezér), *vén* (bajnok), *beteg* (haza), *vad* (ár), *szent* (szív), *zordon* (homlok), *vakmerő* (remény), romantikus szóhasználatú költőre — Vörösmarty Mihályra — vallanak.

Nem telik el sok idő, és a következő jelzős szerkezetek másfajta költői arculatot egyénítenek: *lázáros*, *szomorú* (nincseim), *kaján* (orom), *véres* (bor) *koponya*-pohárban, *büszke* (megvétel), *haragos* (ige), *hóhéros* (panoramák), *vércse* (múlt), *zúgó* (élet), *dísznöfőjű* (Nagyúr), *bilincses* (millióknak) *éhnnyavalyás*, *kínos* (élete) stb. Az itt felsorolt melléznevek és szófaji átcsapással melléknévként használt metaforikus jelentésű főnevek az egyedi/egyéni valóságfel-fogás és életszemlélet, az ún. „adys látás” ismérvei.

A melléknév egyénítő funkciója az impresszionizmusban virágkorát éli. Az impresszionista író a tárgyi világot a benyomások, hangulati hatások segítségével adja vissza a színkeverés, a hangulati árnyalás az oly nagy jelentőségű látási és hallási képzetek cizellált ábrázolása révén. Ez az oka annak, hogy a színek neve elszaporodik az impresszionista leírásban. Tóth Árpád ilyen színskálát alkalmaz: *szőke* (hárs), *sárga füstű* (fáklya), *ezüst* (vígság), *lila* (dal), *barna* (tömb), Babits Mihály — ha lehet — még több árnyalatot használ: *tarka hímű* (rét), *bíbor* (alkony), *sötétzöld* (völgyek), *sötétkék* (víz), *kékek* (az alkonyi dombok), még *lila* s már *fekete*, *fekete sima* (bársonytakaró). Ha pedig másképpen akarunk eljárni, és nem csokorra valót válogatunk össze egy-egy költő jelzős szintagmáiból, hanem összefüggő szöveget teszünk magunk elé, akkor is azt láthatjuk, hogy a *milyen?* kérdése a legfontosabb, és a szerző sem-mivel össze nem téveszthető stílusirányzatot képvisel. Íme egy prózarészlet: „Ez az ősz — gondolta. Milyen hirtelen jött. Nem fenségesen, nem halálosan, nem nagy pompájában, arany levélszönyegével és gyümölcsös koszorújával. *Kis ősz volt ez, alattomos, fekete, sárszegi ősz.*” (Kosztolányi Dezső: Pacsirta).

Ha a fenti szöveg után azonnal a következő jelzős szintagmákat olvassuk: *szerves* (fájdalom), *tudatos* (anyag), *legmagasabb* fokon szervezett (anyag) (Szilágyi Domokos); *szuperszónikus* (zaj), *nyugati* (légifolyósó) (Ágh István); *hűlyefrizurás* (stricik), *apolitikus* (szélhámósok), *szuggesztív* (monómánia) (Ladányi Mihály) — a tárgyias-intellektuális stílushatas biztos támpont arra nézve, hogy mai szerző írta ezeket.

4.2. A melléknév kifejező erejének másik megnyilvánulási területe a szemléltetés. Legtöbbször a szemléltető és az egyénítő funkció egybeesik, mennyiségileg és minőségileg is egyaránt növelve a szónak a szöveggörnyezetben mérhető kifejező erejét. A szemléletesség egyik lehetősége köztudottan az, amikor az elvont fogalmat a konkrét tartalmú melléknévi jelző érzékszerveink számára is konkrétá, megtapasztalhatóvá teszi. Például: *bársony* (nesz), *szem-maró*- (füst), *búvó* (ország), *kövér* (homály), *patkánypuha* (éj) (József Attila); *kenyérnyi* (föld), *karéjnyi* (ég) (Szilágyi Domokos).

A szemléletességre való törekvés mint stílusztikai funkció a modern irodalomban egyre fontosabb szerephez jut. Az írók és a költők a valóságot a maga egységében, szintézisben akarják megragadni és ábrázolni. A képzelet korlátlan asszociációs lehetőségei miatt a jelzővel való szemléltetés expresszivitása csaknem mérhetetlenül megnőtt. Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy a külső személtetés fokozatosan háttérbe, szorul, a szemléltetés interiorizálódik, azaz a gondolati vagy lelki síkra kivetített, belső érzékeltetés kerül előtérbe. — És itt máris tetten értük a tárgyias-intellektuális stílus egyik formai jellemzőjét. Az impresszionista költő nemcsak szemléltetni akar a jelzőivel, hanem a külső világ jelenségei felől érkező benyomások, érzések szívárványszínű megörökítésére törekszik, hangulatot közvetít. Mai költőinknél szemléltető funkción jobbra tárgyilagosan érzékeltető, merném mondani hogy magyarázó, logikai útbaigazítást kell érteni. A melléknéves szerkezetek nem a részletek finomságát ecsetelik, hanem gyors szintézisre törekednek. A fenti gondolatmenetet szem előtt tartva olvassuk el egymás után a következő két idézetet, és koncentráljunk a jelzős szó szerkezetekre:

„Még hull a *nyári* fények *zafir*, *rubin*, *agát*
Ésője, szinte zeng, de már *borus* a zengés”

(Tóth Árpád: Őszi szántás)

„Itt fekszem, *szendvics*-ember: hátamon a Föld, mellemen az ég”

(Szilágyi Domokos: Hármavers)

Összegezés helyett hadd ismételjük meg a kiinduló gondolatot: a melléknév funkcióinak vizsgálatából és a jelzők tanulmányozásából olyan kortörténeti adatokat gyűjthetünk, amelyeknek az alapján akár stílustörténetet is írhatunk.

Murvai Olga

Nyelvi szeplők vagy nyelvi babonák?

Egy kritika margójára

Máig szívósan tartja magát irodalmi életünkben egyfajta vélekedés: az írónak nem illik válaszolnia a művét illető kritikára, még ha az megalapozatlan is egészében vagy részleteiben. (Nem véletlen, hogy a fenti vélekedést főként az irodalom ítései hangoztatják, s nem az írók, — bizonyára jó okuk van erre.)

Ízlésbeli felfogásból eredő értékítéletekkel, elfogultságokkal szerintem sem érdemes vitába szállni. Mint mondják, ízlések és pofonok különbözök. Más a helyzet azonban, ha világosan körülhatárolható nyelvi-stiláris kérdésekben nyilvánul meg az említett megalapozatlanság. Ilyenkor az írónak, ha kényes műve esztétikai megformáltságára s munkaeszközére, a nyelvre, meggyőződésem, hogy nem szabad a hallgatólagos tudomásulvétel álláspontjára helyezkednie. Bármily szokatlan tehát, meg kell törnöm ezt a szemérmes hagyományt, s csöndes rábólintás helyett lehető tárgyilagossággal próbálok alább néhány reflexiót fűzni egy kritikához, amely gyermekverskötetéről jelent meg a Kincskereső 1991 májusi számában (Tüskés Tibor: Ágas-bogas koronák — Kerék Imre versei gyerekeknek). Meg kell szólalnom annál is inkább, mert mondandóm mind író társaim, mind az olvasók számára tanulságos lehet, s nem rejthetem véka alá, hogy a könyvem kapcsán felsorolt „nyelvi szeplők” megítélésében a recenzió írójától elvi különbségek választanak el.

Vegyük hát sorjában Tüskés kifogásait.

Lássuk először az általa idézett strófát, amelyben körülményeskedőnek találja a határozói igenév használatát:

Döng a szoba földje,
rengetve házat
vad ősi ritmust
dobognak a lábak.

(Széki táncház)

Csodálatos, hogy a kitűnő író, esztéta, aki irodalomtanár is, s ráadásul Versről versre címen verselemzés-kötetet is publikált többek között: nem veszi észre, hogy itt a *rengetve a házat* — prózai szórenddel: házat rengetve — egyszerű inverzió, amire temérdek példát találunk klasszikusainknál. S azt sem értem, hogy miért lenne körülményeskedő általában a határozói igenév használata. (Ilyesmiről még sohasem hallottam, olvastam nyelvtankönyveinkben, nyelvészeti szakmunkákban.) Mit szólna ehhez Arany János, akinek nevezetes inverziójában: „Ötszáz, bizony, dalolva ment | Lángsírba velszi bárd” — szintén ott áll kivakarhatatlanul a szerencsétlen határozói igenév: *dalolva*?

Tüskés szerint a második sorban ezt kellene írnom: „rengetik a házat” Miért lenne esetlen ez a sor szerintem? Egyrészt, mert túlságosan is szabályos, kattogó ritmust eredményezne a negyedik sorral összevetve, holott a negyedik sorban a másodikhoz képest épp a ritmus „szöktetése” volt a szándékom; másrészt a szófaji változatosság szempontját sem tartottam mellékesnek (a három ige itt sok lenne, egyhangúvá tenné a strófát); végül pedig a javasolt megoldás azért is suta, mert értelmetlen. Az olvasó az alanytalan mondat olvasása közben megkérdézhethetné: kik rengetik a házat? — s nem világos, hogy ez önálló közlés-e, vagy a negyedik sorban dobogó lábakra vonatkozik.

Márpedig Kosztolányival együtt vallom én is, hogy az olvasót pillanatra sem szabad bizonytalanságban hagynunk.

„Gondban van” a kritika írója a határozatlan névelő használata miatt is. Szetinte el kellene hagynom az alábbi szakaszból, mert fölösleges, az *egy*-et:

Pajzsos cankók szállnak harsányan tyű-tyű-zve,
egy magányos póling csapong még utánuk;
imbolyogva surran a tótükrön árnyuk.

(Hajnal a tavon)

Nos, itt nemcsak azért tartom elhagyhatatlannak az *egy*-et, mert a hagyományos hangsúlyos tizenkettes sor nem rövidülhet egy szótaggal (azért is, persze), hanem mert itt nem számnévként, hanem éppen határozatlan névelőként használom. Mivel Tüskés nem indokolja, miért fölösleges a határozatlan névelő itt, csak feltételezhetem, hogy számnévnek nézte, s úgy gondolta, hogy az *egy* fölösleges a *magányos* mellett, mert ugyanazt jelenti, tehát fölösleges szószaporítás lenne. Holott itt csak arról van szó, hogy egy a pólingok közül, a társaitól is elszakadva, s ellentétben a többes számban említett pajzsos cankókkal is: magányosan száll. Akinek füle van, hallja, mit mond itt együttesen a határozatlan névelő és a jelző összekapcsolása. A kettő nem ugyanazt jelenti. (Íme, egy klasszikus példa, ismét Aranytól (kiemelés tőlem, K.I.): „Vagy ha más nincs, *egy magános* hárfa, | Ringató dalt búgni fájdalmára?” (A lantos)

Másutt is fölöslegesnek érzi Tüskés a határozatlan névelőt s más, szerinte költőibb megoldást javasol az alábbi szakaszban:

Árnyékában ballagok,
dúdolok egy dallamot,
tilla, tilárom.

(Ágas-bogas koronák)

Ám én úgy érzem, a javasolt „víg dallamot dúdolok”-féle megoldás csapná csak igazán agyon a második sort! Az ilyen „rímet”: *ballagok—dúdolok* — meghagyom inkább a reményteljes fűzfapoétáknak, azok már eddig is összeeszkábáltak jónéhány hasonlót. Igaz, Arany is használt ragrímeket, de azok legalább ennél jóval tisztább összecsengések. Mindemellett a Pósa Lajos és mai követői által untilig nyűtt *víg* jelzővel sem tudnék mit kezdeni, ahogy persze, a *bús* sem lenne jó, azt meg a nyugatosok koptatták el, ráadásul egy ilyen vidám hangulatú versben mit is keresne? Más egytagú szó pedig aligha jöhetne itt számításba, jelzőként. Írhatnám még, hogy: dúdolom *a* dallamot — ennek ugye, nyelvérzékünk azt súgja, semmi értelme. Az olvasó megkérdezhetné: ugyan melyiket? Csakhogy én egy meghatározatlan dallamot dúdolok, egyiket a sok közül, nem tartom fontosnak közelebből meghatározni, s első-sorban ezért kell ragaszkodnom az *egy*-hez.

Nem véletlenül írtam az előbb: „dúdolom a dallamot.” Mert másutt Tüskés Tibor arra biztat, hogy cseréljem föl a határozatlan névelőt határozottal. Írjak pl. ebben a sorban: „Gyöngyöket csörget egy veréb” *egy* helyett *a* veréb-et. Pusztán azért, mert „szívesebben látná” — ahogy írja. Az, hogy mi tetszene jobban, lehet ugyan esztétikai szempont, de írás közben — sajnos, vagy nem sajnos, — azt kell tekintetbe vennünk első-sorban, mit diktál a szükségszerűség, a nyelv belső logikája, a szövegkörnyezet stb. Tüskés nem veszi figyelembe, hogy a névelő felcserélése megváltoztatja a mondat értelmét.

Az *egy* itt sejteni engedi, hogy a leírt tavaszi tájban több veréb is van a közelben vagy távolban, de ezek közül valamelyik egymaga csörget gyöngyöt, azaz csiripel, a többi talán épp mással van elfoglalva: röpdös, magot csipeget stb. Itt tehát nem *egy* már ismert, említett verébről van szó, csak egyikről a sok közül. (A magyar nyelv értelmező szótára szerint is: az *a*, az határozott névelő „már említett v. jól ismert, meghatározott személyt v. dolgot jelentő köznévről áll.”) Néhány példa mai líránkból: „s egy karvaly a fejem felett | a nádig húz.” (Takáts Gyula: *Fordulnék vissza már*); „csirreg a kotnyeles | verébhád és egy szarka leröppen a | kerti székre” (Szepesti Attila: *Kert-legendá*).

Hasonló kifogással él egy másik vers kapcsán Tüskés Tibor:

Magányos, vén bagoly huhog
egy öreg fa csúcsán.

Szerinte helyesebb lenne azt írni: *az* öreg fa csúcsán. Csakhogy: a vers címe: *Éjjel az erdőben*. Nem idézhetem az egész verset, azért megemlítem, hogy miután szó esett előzőleg benne bokrokról, cserjékről, bükkökről, a befejező két sorban esik szó egy *öreg* fa csúcsáról. Használhatnám persze az *az* névelőt, ha előzőleg valamiképp utaltam volna rá, körülírtam volna ezt az *öreg* fát. Úgy természetesen hangzana, s mindenki tudná, hogy arról a bizonyos, pontosan meghatározott fáról van szó. Itt azonban erdőben vagyunk, ahol sok fa van, ezek között is több *öreg* fa, s ezek egyikén (nem tudni, melyiken, csak sejteni, hiszen éjszaka van) huhog a vén bagoly. Más lenne a helyzet akkor is, ha az *öreg* fa egy síkságon állna egymagában: paradox módon akkor nem írhatnánk *egy*-et, csak *az*-t. *Egy*-et csak akkor írhatunk, ha valamiből több is van a közelben. Hogy pontosítsam, mire gondolok: Csanádi Imre Bolhavadász Bak Vendel című verséből idéznék egy sort. A versben szereplő óriás bolháról, mely hatalmába kerít egy várost, ezt írja a költő: „Szétrúgott egy csapszékét.” (És nem : szétrúgta a csapszékét.) Talán érthető: nem a város egyetlen létező csapszékét rúgta szét, hiszen egy városban több is van belőle, hanem egyiket a sok közül. Egy másik versrészlet, ugyancsak Csanáditól: „Urunk Jézus alászálla, | utfélen egy kőre álla.” (Quo vadis?) Tehát nem *a* kőre álla Jézus, hiszen az úton nem egyetlen kő van, hanem több is, s ezek közül egyikre.

Megfoghatatlan tehát számomra, hogy Tüskés miért gyomlálná ki minden verséből a határozatlan névelőt. Csak nem holmi régi keletű nyelvi babona, megrögzött előítélet foglya a kitűnő író?

Kosztolányi írja *Ábécé a nyelvről és lélekről* című cikkében 1927-ben: „Bizonyos írók, akik hallottak harangozni erről-arról, egyes nyelvészeti tilalmakról, ma már zavarba jönnek, s mindentől félnek. Mindenekelőtt a határozatlan névelőtől, a baljós *egy*-től. Ezért így írnak: „Darabig várt, aztán kért pohár vizet.” Helyesen csak így: „Egy darabig várt, aztán kért pohár vizet.”

Az azóta eltelt több mint hatvan év nagy idő. Az ember azt hinné, ennyi idő után már elenyésznek a föntemlíttetthez hasonló, babonás félelmek. S lám, még egy-egy kitűnő mai írónknál máig is szívósan tartják magukat. Vigasztaló csupán az, hogy mai költőink színe-java nem ilyen félénk, ők ugyancsak bátran élnek írásaikban a határozatlan névelővel, mint talán idézett példáim is érzékeltették kicsit. Különösen gazdag példatárat lehetne összeállítani Takáts Gyula, Csanádi Imre, Vas István verseiből s nem mellőzhetnénk bizony a követendő példaként elem állított s fejemre olvasott Weöres

Sándor költészetét sem, akinek Tüskés két olyan versét citálja, melyekben történetesen határozott névelő van. (Csak a két jellemző sort idézem: „Fut, robog a kicsi kocsi”, „Megnyílt a kutyatár”) Tüskés, aki alaposan kell, hogy ismerje Weöres költészetét, hiszen többször írt róla, ha ismét elmélyed kissé ebben a lírában, özönével akadhat bizony ilyen sorokra is: „Behajolt egy lombos ág”, „Volt egyszer egy ládika”, „Tág a világ, mint az álom. Mégis elfér egy virágon.” Javaslom, írjunk *egy* helyett *az-t* e részletekben, vagyis cseréljük fel a névelőket: vajon mindegy lesz-e, melyiket használjuk?

A szövegösszefüggésből kiszakítva, persze, látszólag könnyedén, tetszés szerint cserélgethető a kétfajta névelő, olykor még talán jól is hangzik, ám mindig csak a teljes szövegben nyeri el értelmét, indokoltságát. Ha egyetértünk József Attilával, amikor a műalkotásról azt mondja, hogy annak „minden pontja archimédeszi pont” — akkor, úgy vélem, hogy a legkisebb elem, akár egy névelő fölcserélése is fölboríthatja, eltorzíthatja a megszerkesztett egészet, amennyiben e pontok közt szoros összefüggést feltételezünk.

Így hát a javasolt megoldásokat, nagy tisztelettel bár, de el kell háritanom. Nemcsak a nyelvérzékre apelláló ösztönösségből, hanem legalább annyira értelmi-logikai megfontolásból is.

Kerék Imre

**Vörösmarty reprezentatív verse,
„A vén cigány” és a romantika**

Az itt következő egyfajta verselemzés része egy nagyobb tanulmánynak, amely — bizonyos elméleti bevezetés után — az Ómagyar Mária-siralomtól, vagyis a középkortól az impresszionizmussal bezárólag tekinti át a magyar költői stílus egyes korszakait, mégpedig egy-egy reprezentatív versnek a magyar irodalomtörténetben való elhelyezésével és a funkcionális stilisztika elveinek, valamint gyakorlatának megfelelő elemzéssel, közben némi pillantást vetve történelmünkre, a művészettörténeti és a világirodalmi vonatkozásokra. Ezt a megoldást az a körülmény magyarázza, hogy az említett tanulmány a Helsinki Egyetemen az ottani magyar nyelv és irodalom szakos hallgatók számára, illetve több féléves szemináriumon az ő bevonásukkal készült. Innen az úgynevezett diszciplínasúritisés, vagyis hogy tanulmányom bizonyos mértékben egyszerre stilisztika, stílustörténet, irodalomtörténet és esztétika, továbbá művészet- és művelődéstörténet, sőt dióhéjban még történelem is. Egyébként a céloom mindenekelőtt az volt, hogy hallgatóimból a nyelvet és a stílust értő és érző filológusokat neveljek, akik a felhasználható segédeszközök, a szakirodalom és az elemzőmódszerek ismeretében felfedezik a nyelvi-stilisztikai-esztétikai problémákat, és el is tudnak indulni a megoldásuk felé. Megjegyzem még, hogy az elmélyültség fokát és a terjedelmet a lehetőségeink és kitűzött céljaink általában megszabták. Ez az oka annak, hogy dolgozatomban itt-ott a rövidebb vagy éppen leegyszerűsítésnek tűnő megoldást választottam.

Talán nem lesz érdektelen itt is bemutatni a tanulmány egy fejezetét, nemcsak annak egyik példaként, hogy hogyan lehet foglalkozni külföldön a hungarológia keretében stilisztikával, irodalommal, hanem mert — legalábbis szeretném remélni — ez a stíloselemzés rejt magában tanulságokat a hazai — egyetemi és főiskolai, valamint középiskolai — oktatás számára is.

A romantika kialakulása, általános jellemzése, stílusa

1. A korstílusok és stílusirányzatok* korát, vagyis megszületésük, hatásuk és megszűnésük időpontját nagyon nehéz meghatározni, mert nem egyszerre születnek és halnak el, hanem rendszerint fokozatosan alakulnak ki az előzőből (legtöbbször annak ellenhatásaként), és hatásuk — bár kisebbedő mértékben — akkor is tart, amikor már az új izmusé a főszerep. Mindez még erősebben érvényes az egyik legjelentősebb korstílusra, a romantikára. Bár volt előkészítő szakasza (a XVIII. század utolsó évtizedei), aztán eleinte együtt fordul

* Ezekre a vitatott kategóriákra nem térek ki. Vö. mégis Fónagy 1963 és Szathmári 1975.

elő a klasszicizmussal és a szentimentalizmussal, 1830-tól meg már jelentkezik az új, a realizmus is, ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy egy meghatározott korra volt jellemző: a XVIII. század legvégétől a XIX. század hatvanas éveigi. Magyarországon érvényesülésének a fő ideje a reformkorral esik egybe, vagyis elsősorban az 1820 táján kezdődő három évtizedet tekinthetjük a romantika korának.

Ráhangelődésként érdemes Beethoven, Chopin, Liszt vagy Wagner egy-egy jellegzetes művét vagy annak részletét meghallgatni és néhány romantikus festményt, szobrot, valamint épületet megnézni, legalább képről (pl. Eugène Delacroix: A Szabadság vezeti a népet, Madarász Viktor: Hunyadi László siratása; — François Rude: Az önkéntesek indulása vagy a Marseillaise, relief; Antoine Louis Barye: Kígyóölő oroszlán; — A párizsi Ópera; A londoni parlament; — mindegyiket l. Horváth 1965).

2. Honnan származik a *romantika* és a ma már ritkábban használt *romanticizmus* főnév, illetve a *romantikus* melléknév? Német eredetű szócsalád. A 'romantika' jelentésű német *Romantik* a régi francia nyelvi 'regény' értelmű *romant* (később: *roman*) származéka. A *romant* szóhoz a *klassisch*: *Klassik* analógiájára hozzájárult az *-ik* képző. A magyarba ez a *Romantik* forma került át úgy, hogy — a német *Kritik*: magyar *kritika*, német *Poetik*: magyar *poétika* mintájára is — a szokásos latinositás eredményeként *-a* végződés járult hozzá. A *romantikus* a régi magyar *romantik* szónak *-s* képzős származéka, de a *klasszikus*, *tragikus* mintájára *romantikus* alakú lett. A *romanticizmus* változat szintén a németből való, ott viszont a *Romantik*-nak a latinos továbbképzése.

A francia *romant* (*roman*) — amiből tehát a *romantika* stb. származik — a középkorban a latin nyelvű tudós irodalommal szemben a népnyelven írt elbeszélő műveket, regényeket, verses regényeket jelentette. A *Romantik* szót az irodalomra a németben kezdték alkalmazni 1740 után. Majd a német romantika egyik elindítója, Friedrich Schlegel nevezi meg ezzel a szóval az új irodalmi irányzatot a berlini Athenaeum 1798-i évfolyamában. A magyarban a *romantika* szó — hasonló értelemben — 1822-ben a Tudományos Gyűjtemény című folyóiratban fordul elő először. (L. TESz.)

3. A romantika létrejötte és elterjedése — nagyon röviden szólva — összefügg a polgárság (elsősorban az angol és a német polgárság) nézeteinek a megváltozásával, illetve a francia forradalom, a napoleoni háborúk következményeivel és a Szentszövetség (Ausztria, Poroszország és Oroszország, majd Franciaország 1815-ben kötött szövetkezése az európai forradalmi mozgalmak elnyomására) politikájával. Egyfelől a francia forradalom hatására, másfelől az ipari forradalom eredményeként kialakult modern polgári társadalom megriad a forradalomtól, de kiábrándul a kapitalizmus megvalósult formájából is. Ezenkívül szembefordul Napoleon törekvéseivel, de még inkább a Szentszövetség társadalmi és nemzeti függetlenségi megmozdulásokat elfojtó rendszerével.

Ez az — összefoglaló szóval — csaldódás, kiábrándultság vezetett oda, hogy — ismét leegyszerűsítve a dolgot — az ember mintegy menekülni kényszerül, menekül ebből a valóságból. A menekülés, a korábbiakkal és az akkori jelennel való szembefordulás aztán mintegy kialakítja a később romantikusnak nevezett felfogásmódot, és ez a magatartás, felfogásmód az egyes művészeti

ágakban kikristályosítja, megszüli az egész kort átfogó irodalmi és művészeti irányt, illetve stílust, a romantikát.

4. Foglaljuk össze, mi jellemzi általában. Mivel a klasszicizmus ellenhatásaként keletkezett, mindenekelőtt elfordul a klasszicista eszményektől és a klasszicizmus sokszor hideg szépségével, szinte elvont általánosságaival szemben az érzelem, a szenvedély, a képzelet uralmát, a hagyományos szabályok megvetését (formatökély helyett formaszabadság; harmónia helyett kontrasztok; ünnepélyesség, szónokiasság helyett természetesség), az egyéniség jogát (rendkívüli jellemek, meglepő fordulatok) és a természet varázsát hirdeti. Tárgyért is rendszerint a nemzeti múlt, elsősorban a középkor vagy a színpompás, mesés Kelet felé fordul. Lényeges jegyeinek egyezése ellenére a romantika koronként és nemzeteként más és más. A romantikának — többek között — van egy olyan ága, amely azért fordul például a nemzeti múlthoz, azért él a romantikus képzelet és nyelv gazdag lehetőségeivel, hogy erőt merítsen a jelen küzdelmeihez (pl. Vörösmarty eposzaiban). Vannak viszont olyan képviselői is, akik éppen a kiábrándultság következtében elfordulnak a valóságos társadalmi stb. problémáktól is (pl. a franciáknál Chateaubriand).

Az eddig mondottakból egyenesen következik, hogy a romantikus ábrázolásmódban fontos szerepet játszanak a következő tényezők: az átélés, az érzelmi bőség (a szív jogainak hangoztatása az észkultusszal szemben), erős líraiság, élménybőség, eleven képzelőerő; a váratlan fordulatokban, konfliktusokban gazdag cselekmény, számtalan epizód alkalmazása, szélsőséges, egyéni jellemek bemutatása, a műfaji keretek fellazulása a líra javára.

A romantika stílusát ilyenformán tárgyválasztásának és ábrázolásmódjának megfelelően a gazdag szókinés, a színes képek, a változatos, sokszor túlzottan is egyéni szöfűzés, a gazdagon burjánzó mondatok alkotása jellemzi. Kedveli továbbá a sokoldalú, egyénítő jellemzésre alkalmas, festői mellékneveket, jelzőket; a hatást fokozó, igen különböző ellentéteket, a szintetikusabb ábrázolást elősegítő metaforákat, szinesztéziákat, valamint a változatos zenei elemeket. Bőven alkalmazza a költői kérdéseket, felkiáltásokat és közbevetéseket.

5. A romantika jelentőségét az eddig mondottakon kívül az is bizonyítja, hogy legmaradandóbbat alkotott a szépirodalomban (különösen a lírában) és a zenében, de hatott csaknem valamennyi művészeti ágban: a festészetben, a szobrászatban, az építészetben stb. És tegyük hozzá, hogy képviselői Európának úgyszólván minden nemzeti irodalmában, zenéjében — világirodalmi szinttel mérve is — a legnagyobbak közül kerültek ki. Említsünk meg néhány nevet! Angol irodalom: Wordsworth, Byron, Shelley, Walter Scott; francia irodalom: Lamartine, Victor Hugo, Eugène Sue; német irodalom: Novalis, Heine, Goethe (bizonyos művei); olasz irodalom: Manzoni; orosz irodalom: Puskin, Lermontov; lengyel irodalom: Mickiewicz, Słowacki.

Ezúttal a finn irodalomra is térjünk ki egy mondat erejéig. Mind a turkui, mind a helsinki romantika — ez utóbbi kapcsán gondoljunk elsősorban Runebergre, Snellmanra és Lönnrotra, illetve a Kalevalára — nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a finn nép nemzeté váljon (l. Laitinen 1981, 115—57).

A zene nagy romantikusai: Weber, Donizetti, Liszt, Berlioz, Chopin, Brahms, Csajkovszkij, Wagner, Verdi. A festészetben különösen kiemelkedett a francia Eugène Delacroix, Théodore Géricault.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a romantikának milyen hatása volt a tudományok fejlődésére, elsősorban a történetiség fontosságának a hangsúlyozásával. Ekkoriban alapozódik meg a nyelvtörténet, az irodalomtörténet, a jogtörténet, megindul a népköltészet korábbi és korabeli alkotásainak az összegyűjtése és feldolgozása.

Végül a romantikának sok későbbi izmus létrejöttében része van (szimbolizmus, impresszionizmus, szecesszió, expresszionizmus stb.), de a máig terebélyesedő avantgarde se választható el tőle.

(A romantika általános történetére I. Horváth 1965, további szakirodalmi utalással.)

A romantika Magyarországon

1. A magyarországi történeti háttér részletes tárgyalást kívánna. Erről le kell mondanunk. Csupán egy lényeges kérdést emelek ki, olyat, ami segít megérteni a kiválasztott költő életművét és a tőle kiválasztott reprezentatív verset. Vörösmartyról és „A vén cigány” című költeményéről lesz szó.

A szorosabb értelemben vett magyar romantika (az 1820-as évek elejétől számított jó három évtized) — nyilván koránt sem véletlenül — egybeesik a magyar történelemnek talán legaktívabb, leghősiesebb korszakával, a reformkorral. Ez a néhány évtized — a szabadságharc elbukása ellenére is — nagyot, maradandót alkotott az életnek úgyszólván minden területén. Először is a reformkor nemzedéke együtt haladt Európa előre tekintő országaival. Szívós kitartással küzdött a polgári átalakulásért, az ország nemzeti függetlenségéért, és vállalta az 1848-as forradalmat és szabadságharcot. És ez a kor megszülte a maga vezetőit is. Gondoljunk Kossuth Lajosra, Széchenyi Istvánra, a pesti Pilvax kávéházban székelő „Fiatal Magyarország” elnevezésű ellenzéki körre, amelynek tagjai között ott tevékenykedtek: Petőfi, Jókai, Vasvári Pál és mások. A reformkor céljai között ott szerepelt továbbá a gazdaság, az ipar, a közlekedés stb. nyugati minta szerinti előrelendítése. Széchenyi ilyen irányú sokoldalú tevékenységén kívül (hitel követelése a gazdaságnak, a Lánchíd felépítése, az Al-Duna szabályozása stb.) megemlíthetjük az első nyugati szintű csoportnak, a centralistáknak a közreműködését (Csengery Antal, Szalay László, Eötvös József, Trefort Ágoston stb.), akik mindenekellett a közgazdaság- és államtudománytól, a modern gazdálkodástól és közigazgatástól várták az előbbre jutást. Az 1825-ben megalapított Magyar Tudós Társaság (mai nevén: Magyar Tudományos Akadémia) méltó irányítója lett elsősorban a magyar nyelv kiművelésének, rendszerbe foglalásának (szótárak, nyelvtanok stb. látnak napvilágot), illetve irodalmi nyelvünk kialakításának. (Az irodalomról a következő pontban szólunk.) És ez a kor megteremtette az emberekben a nemzeti tudatot, és olyan hittel vértette fel őket, hogy Kossuth és kormánya a szabadságharc kezdetén szinte a semmiből teremtett erős hadsereget, amely elöl az osztrákok kénytelenek voltak meghátrálni, és amelyet csak a cári túlerő tudott legyőzni. Elmondhatjuk, hogy amint ugyanabban az időben a finn népből a Kalevala formált nemzetet, a magyarokat Petőfi, Kossuth, 1848/49 tette nemzetté.

2. A reformkor magyar irodalmára — mint az 1982-es irodalomtörténet kiemeli (Klaniczay 1982, 128—9) — mindenekellett az jellemző, hogy a harmincas években egyre inkább szinkrónba kerül az európai irodalom irányzataival,

jelenségeivel (Byronra nálunk már évek óta figyelnek; 1829-ben W. Scottot, 1837-ben Balzacot fordítják magyarra; V. Hugo és a francia romantikus dráma a legfőbb példaképpé válik; stb.). De nem kevésbé jellemző az is, hogy talán egyetlen korszakban se alkotott annyi kiváló tehetség, mint ekkor (esetleg a századforduló és a Nyugat körüli nemzedék hasonlítható hozzá): Katona József, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai, Madách (ezúttal idevonva azokat is, akikre csak kisebb-nagyobb mértékben hatott a romantika). Nyilván nem véletlen az sem, hogy közülük kerültek ki először olyan költők, írók (tudniillik Petőfi, Jókai, Madách), akik bejutottak az európai irodalmi tudatba. Utalhatunk még arra, hogy ha a magyar irodalomra — mint a kis népek esetében általában és Kelet-Középeurópa tájain meg különösen — jellemző a közéleti jelleg, vagyis az, hogy költészet és politikum nem szakad el egymástól, akkor a reformkor irodalma erre mintapélda lehet. Szinte élére áll a polgári átalakulásért és a nemzeti függetlenségért vívott küzdelemnek (pl. Kölcsey, Petőfi stb., de Vörösmarty és mások is, egyéniségüktől és körülményeiktől függően).

A romantikus vonások — természetesen különböző arányban és módon — érvényesültek Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor és Károly, Kölcsey Ferenc, Katona József, Jósika Miklós, Czuczor Gergely, majd Vörösmarty, Eötvös, Petőfi, Jókai írásaiban. A romantika — mint a Kis magyar stílustörténet megjegyzi (162) — Petőfi és Arany népies irányzatának is részévé vált (János vitéz, Toldi), és hogy később, 1850 után is, más tendenciákkal összefonódva erőteljes irányzat maradt (Jókai, Kemény Zsigmond, Vajda János, Madách, Arany).

(A magyar irodalmi romantikát l. részletesebben: Klaniczay 1982, 125—59; Szabó 1982, 159—80, mindkettő további szakirodalmi utalásokkal.)

Vörösmarty egyénisége, életpályája

I. Vörösmarty Mihály (1800—1855) a magyar romantika reprezentánsa és egyben világirodalmi szintű költő. Az 1982-es irodalomtörténet jogos megállapítása szerint (144) „az egyetemes romantika költőóriáisaival, Byronnal, Shelleyvel, Victor Hugóval, Mickiewiczessel, Puskinnal egy sorba tartozó nagyság”. (Ezt közvetve mutatja az is, hogy az elemzésünk tárgyává választott verse: „A vén cigány” — mint Horváth Károly megjegyzi „A romantika” című kötetben — „mostanában válik ismertté a világirodalomban. Legutóbb 15 francia költő fordította le és a 15 fordítás egy külön kötetben jelent meg”, 135.)¹ Ugyanakkor különbözők is a felsoroltaktól, és egyedülálló a magyarban is: nem összegez, hanem — és ebben föltétlen része van a romantikának — újat, a korábbiaktól eltérőt hoz.

Röviden ezt mondhatjuk róla: univerzális érdeklődésű és filozofikus egyéniség (mind a három szó hangsúlyos!), számos romantikus vonással.

Valójában minden érdekelte: a történelem (mind a múlt, mind a jelen), a világirodalom (már fiatal nevelőként Shakespeare, Schiller, Goethe drámáiról vitatkozott; később Shakespeare-t fordítja; stb.), a nyelvtudomány (részt vesz szótárak, nyelvtanok szerkesztésében, az első helyesírási szabályzat összeállításában stb.), a folyóiratszerkesztés (szerkeszti pl. a Tudományos Gyűjteményt stb.), a kritika (úttörőek például a színházi bemutatókról írt bírálatai, s elsőként szól a színészi beszédről, kiejtésről). És természetesen érdeklődésének

középpontjában a szépirodalom állt, számos műfajában alkotott: a lírában, az epikában (eposzok, kiseposzok), a drámában (legmaradandóbb a „Csongor és Tünde”).

A „filozofikus” jelző arra utal, hogy mindent filozofikus síkon élt át (ezt látjuk „A vén cigány”-ban is). Korának nagy kérdéseit több művében megfogalmazza: haza és emberiség; szabadság és elnyomás; béke és háború; a haladás, a műveltség szerepe; múlt és jelen; az emberi boldogság; férfi és nő kapcsolata: a szerelem; stb.

Az „egyéniség” szóval meg azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a világról, az emberről alkotott felfogásában, irodalomszemléletében, stílusában senkihez sem hasonlít, egyszerűen tehetsége irányítja, viszont — szinte a romantika szabályainak megfelelően — mélyen, szenvedélyesen él át mindent.

2. Az irodalomtörténetek további felhasználásával mutassunk rá Vörösmarty életpályájának fontosabb eseményeire úgy, hogy — amennyire lehetséges — az elemzendő vers „előzményei”-t is megismerjük belőle.

A költő 1800-ban született Puztanyéken, Fejér megyében (térképen is kövessük az életútját), dunántúli katolikus köznemesi családból. Apja gazdatiszt volt, de korán meghalt. Ezért nevelői állást vállalt. Jogot tanult. Korán kezdett verselni, már 1825-ben megjelentette a magyar romantika honfoglalás-kori tárgyú nemzeti eposzát, a „Zalán futásá”-t. Ez ismertté tette a nevét, és fel is költözött Pestre. De hiába dolgozott sokat: egymás után adta ki romantikus tárgyú kiseposzait, nem egyszer szélsőségesen romantikus drámáit, hiába vállalkozott szerkesztésre, fordításra, kritika- stb. írásra, csak a harmincas évek elejétől várt rá anyagilag rendezettebb élet. Ettől kezdve intenzívebben részt vett a politikai életben is. A reformkor eszmevilágával korán megismerkedett, azt teljes egészében magáénak vallotta. „Verseit — írja az 1982-es irodalomtörténet (145) —, amelyek izgatottan reagálnak a reformkor minden eseményére, egyszerre jellemzi az ellentétek romantikus viharzása, a felvilágosodástól örökölt hit az emberiség és a nemzet jövőjében és a magasabb filozófiai nézőpont igénye.” Szívvel-lélekkel a forradalom mellett állt. De — egyéniségénél fogva is — óvatosabb volt Petőfinél. A két költő összeütközésbe is került egymással. Vörösmarty Kossuth politikáját követte, s így 1848 nyarán az országgyűlésben Kossuthal együtt megszavazta, hogy az ország katonákat adjon a bécsi kormánynak az olasz szabadságharcosok ellen. Petőfi válasza a kemény hangú „Vörösmartyhoz” című vers volt, amelynek a refrénje így hangzott: „Nem én téptem le homlokodról, Magad tépted le a babért.” Vörösmarty válaszolt rá, jelezvén, hogy az „nem elv, csak kivétel volt”. Barátságuk helyre is állt. Ez év november elején — a szabadságharc már korábban elkezdődött — a Marseillaise hatására megírta „Harci dal”-át, amelynek a négyszer ismétlődő refrénje így hangzik:

A síkra, magyarok!
Fegyvert ragadjatok.
Hazánkat újra meg kell váltani.
E drága föld színét
Borítsák szerteszét
A pártütőknek véres csontjai.

Pest kényszerű kiűritésekor a kormánnyal együtt Debrecenbe ment, és továbbra is ott volt a nemzetgyűlés ülésein. A főváros visszafoglalása után a

kegyelmi törvényszék bírójává nevezték ki. Majd amikor az országgyűlés kénytelen volt Szegedre s utána Aradra menekülni, vele menekült ő is. A szörnyű bukás, a világosi fegyverletétel (1849. augusztus 13.) után hónapokig bujdosott Bajza József íróársával együtt a Szatmár megyei Mátészalkán és Gebén (ma Nyírkáta).

1849 végén megőszülten és betegen tért vissza a fővárosba, és jelentkezett a hatóságoknál. A pesti főügyész enyhén ítélte meg ügyét. Ezután a Fejér megyei Baracskán két hold területű kertben gazdálkodott, hogy családjával valahogy megélhessen (az Akadémia és mások is segítették). 1850—1851 telén írta meg „Előszó” című versét, a magyar nép katasztrófájának lázas vízióját. 1853-ban Nyékre költöztek. Betegsége azonban egyre jobban elhatalmasodott rajta, és amúgy is kínozta a tehetetlenség, a sok keserűség. 1854 augusztusában, szeptemberében született „A vén cigány” című költeménye.

Füreden (ma: Balatonfüred) és Pesten gyógyíttatta magát. 1855. április 9-én „Az áldozat” című drámájának a bemutatóján melegen ünnepelték a már nagyon beteg költőt. 1855. november 19-én halt meg. Temetése az önkényuralom elleni tüntetéssé változott. A mintegy húszezer főnyi gyászoló előtt búcsúztató nem hangzott el, mert előre be kellett volna mutatni a szöveget. Gyászünnepséget rendeztek sok helyen az országban, többek között Kolozsvárt, Kecskeméten, Székesfehérváron, Nagykőrösön.

(Vörösmarty életpályájához l. Klaniczay 1982, 144—52; MlRT. III, 442—80, mindkettő további szakirodalmi utalással.)

„A vén cigány”

‡(Stíluselemzés)

Húzd rá cigány, megittad az árát.
 Ne lógasd a lábadat hiába;
 Mit ér a gond kenyéren és vizen,
 Tölts hozzá bort a rideg kupába.
 Mindig így volt e világi élet,
 Egyszer fázott, másszor lánggal égett;
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
 Sziv és pohár tele búval, borral,
 Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Véred forrjon mint az örvény árja,
 Rendüljön meg a velő agyadban,
 Szemed égjen mint az üstökös láng,
 Húrod zengjen vésznél szilajabban,
 És keményen mint a jég verése,
 Odalett az emberek vetése.
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
 Sziv és pohár tele búval, borral,
 Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Tanulj dalt a zengő zivatartól,
 Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl,
 Fákat tép ki és hajókat tördel,
 Életet fojt, vadat és embert öl;
 Háború van most a nagy világban,
 Isten sírja reszket a szent honban.
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
 Szív és pohár tele búval, borral,
 Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Kié volt ez elfojtott sohajtás,
 Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
 Ki dörömböl az ég boltozatján,
 Mi zokog mint malom a pokolban,
 Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
 Vert hadak vagy vakmerő remények?
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
 Szív és pohár tele búval, borral,
 Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Mintha újra hallanók a pusztán
 A lázadt ember vad keserveit,
 Gyilkos testvér botja zuhanását,
 S az első árvák sirbeszédeit,
 A keselynek szárnya csattogását,
 Prometheus halhatatlan kínját.
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot:
 Szív és pohár tele búval, borral,
 Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

A vak csillag, ez a nyomoru föld
 Hadd forogjon keserű levében,
 S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
 Tisztuljon meg a vihar hevében,
 És hadd jöjjön el Noé bárkája,
 Mely egy uj világot zár magába.
 Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
 Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot:
 Szív és pohár tele búval, borral,
 Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Húzd, de mégse, — hagyj békét a húrnak,
 Lesz még egyszer ünnep a világon,
 Majd ha elfárad a vész haragja,
 S a viszály elvérzik a csatákon,
 Akkor húzd meg újra lelkesedve,
 Isteneknek teljék benne kedve.

Akkor vedd fel újra a vonót,
És derüljön zordon homlokod,
Szúd teljék meg az öröm borával,
Húzd, s ne gondolj a világ gondjával.

1854. július—augusztus (?)

1. A vers „előzményei”-t ezúttal talán sikerült legalább megsejtetni Vörösmarty egyéniségének és életpályájának a fenti felvázolása során. Most már olvassuk el magát a verset, a „Vörösmarty Mihály költői művei” (Bp., 1981.) kiadás alapján (I, 499—501). (Helsinkiben természetesen hozzávettük mindjárt a finn műfordítást is: Lyy 1970, 98—100.)

2. Általában igaz az, hogy mennél inkább közeledünk a ma felé, annál könnyebb megérteni a szövegeket, a szépirodalmiakat is. Erre a versre azonban ez — nagyrészt éppen romantikus voltából következően — nem érvényes. Nem annyira az egyes szavak és szerkezetek teszik nehezebbé az értelmezést, a teljes megértést — bár archaizmusok és egyéni alkotások közöttük is akadnak —, hanem sokkal inkább bizonyos állandósult kifejezések, amelyek a mögöttük levő művelődéstörténeti stb. háttér nélkül nem érthetőek; továbbá bizonyos bibliai és görög mitológiai motívumok; aztán korabeli és régebbi történelmi eseményekre való célzások, valamint egyes romantikus képek.

A következőkben ezeket igyekszem röviden megvilágítani a szöveg megértése érdekében. Mindez azonban már megkívánja, hogy az egész versről is szóljunk. (A teljes megértéshez l. az egyes szintek bemutatását is.)

A vén cigány: Sajátos jelentése, konnotációja van a címnek, önmagában is, még inkább a versben. Kezdjük azzal, hogy a cigányság, ez az indiai eredetű nép a XV. század második felétől kezdve vándorolt be csoportosan Magyarországra a Balkán félsziget felől és Oroszországon, Románián át. Egy részük, főként a városokban és nagyobb falvakban letelepedettek és általában a viszonylag műveltebbek kisebb-nagyobb zenekarokba szerveződve muzsikálással — vagy azzal is — keresték meg kenyerüket. Jobbára népies műdalokat, úgynevezett magyar nótákat és elterjedtebb népdalokat adtak és adnak elő, sajátos módon, cigányosan, ahogy az ÉKsz. körülírja: „ötletszerűen, erősen cifrázó játéktílusban”. A cigányzene melletti mulatás, sőt mulatozás — örömben, bánatban vagy csupán pillanatnyi szórakozásból — elterjedt elsősorban a jobb módú magyarok (pl. a múlt század végén és e század első négy évtizedében az úgynevezett dzsentrik), de szerényebb módon a kevésbé tehetősek között is. Az örömet muzsikájával méltó módon kifejező és a bánatot elfeledtető — nemegyszer híres vagy éppen sok időt megért (itt pl. „vén”) — cigány bizonyos értelemben jellegzetes, egy kissé szimbolikus alakká is vált, válhatott.

1. versszak:

Húzd rá cigány: Állandósult kifejezés. Ez a felszólítás a muzsikának hirtelen, lendülettel való elkezdésére vonatkozik. A tegező forma viszont jelzi, hogy a cigány, a muzsikus cigány is egyrészt a társadalmi ranglétrán lejjebb áll, másrészt viszont bizonyos közelséget, közelebbi viszonyt is takar, hiszen a mulatni akaró örömeinek, bánatának ő a — gyakran egyedüli — tudója. A vers legelején álló, valamint a refrénben megismétlődő kifejezés a csalódott, elkeseredett ember alakját idézi fel, aki már csak a borban, a mulatásban,

a cigány muzsikájában kereshet vigasztalást. Ha azonban figyelmesen elolvassuk a költeményt, hamar rájövünk, hogy a címben szereplő „vén cigány”, illetve akihez számos felszólítás, parancs elhangzik, tulajdonképpen maga a költő. Ahogy a többször idézett irodalomtörténet megjegyzi (Klaniczay 1982, 152): „... a cigány itt a kétségektől gyötört, vigaszra váró költői én transzpozíciója.” Tehát ebben az úgynevezett „önmegszólító”-nak tekinthető versben a költő önmagát biztatja, majd szinte úzi, kergeti valamiféle „megoldás” felé. Közben olyan kérdéseket tesz fel, amelyekre ő maga válaszol, tehát belső párbeszédet hallunk (l. Irodalom II. 268). A kétségbeesést jelző víziókon, hallucinációkon át jut el aztán a reménykedésig, miközben a cigányra már csak a refrén emlékeztet. Ezt a reményt a 6. versszakban csillantja fel a vers: a föld a szenvedés „keserű levében” megtisztul. Az utolsó szakaszban a vén cigány ismét megjelenik, és mintegy az új világ profétájává magasodva mondja ki a biztatást: „Lesz még egyszer ünnep a világon”

megittad az árát: Utalás arra, hogy a mulatni akaró előre (is) bort rendel a muzsikus cigány(ok)nak.

Ne lógasd a lábadat hiába: a lábát lógatja: Állandósult szókapcsolat, a jelentése: 'lopja a napot' (ÉKsz).

Mit ér a gond kenyéren és vízen: Az utóbbi három szó a rabok „kosztjára” emlékeztet, amely éppen csak az éhenhalástól menti meg őket. A mondat ilyesmit jelent: 'mit ér a gondoskodás, ha valakit csak kenyéren és vízen tartanak’.

rideg: 'hideg, érzéketlen’.

kupa: 'fém ivóedény’.

ne gondolj a gonddal: 'ne törődj a bajokkal’.

2. versszak:

az örvény árja: 'az örvény áramlása, sodrása’.

rendüljön meg: megrendül: körülbelül 'hirtelen, erősen mozogni kezd' (pl. *megrendül a föld*, tudniillik földrengéskor).

vész: 'vihar, szélvész’.

odalett: odalesz: 'elpusztul, megsemmisül’.

Odalett az emberek vetése: Utalás az elbukott szabadságharcra. A vers első kidolgozásában ez állt:

„Hagyd el, hagyd el kellemes nótádat

.....

Jég veri most szomorú hazádat,

Légy oly kemény, mint a jég verése ...”.

3. versszak:

Háború van most a nagy világban: Utalás a krími háborúra (1853—1856), amelyben Nagy-Britannia, Franciaország, Törökország és Szardínia koalícióban viselt hadat Oroszország ellen. Orosz vereséggel és a párizsi békével végződött. Ez akkor világháborúnak számított.

Isten sírja reszket a szent honban: Célzás az akkori palesztinai (szentföldi) összeecsapásokra.

4. versszak:

rohanat: 'rohanás'. Valószínűleg Vörösmarty alkotása (a TESz nem szótározta).

az ég boltozatján: 'az égbolton’.

vert hadak, vakmerő remények: Ez a két jelzős főnév is az elbukott magyar szabadságharcra utal (*vakmerő* 'túlzott, a valóságot meghaladó’).

5. versszak:

Mintha újra hallanók a pusztán | A lázadt ember vad keserveit: Utalás a bibliára, Mózesnek és a zsidó népnek a pusztai vándorlására és keserveire.

lázadt ember: A *lázadt* szóalak valószínűleg Vörösmarty alkotása. Talán mind a 'fellázadt', mind a 'lázás lesz' jelentés benne van (l. TESz, a *láz*² címszó alatt).

keserveit: A régi *keserv* szó jelentése: 'keserűség, bánat', esetleg itt még a 'kesergés' is hozzáadódik.

Gyilkos testvér botja zuhansát: Utalás ismét a bibliára, a testvérgyűlöletre, illetve testvérgyilkosságra (Kain megöli Ábelt).

sírbeszéd: Archaizmus, 'temetéskor a sírnál mondott gyászbeszéd'.

kesely: A *keselyű* szó régi alakváltozata. A jelentése: 'a sólyomfélék családjába tartozó, nagy testű, dögevő madár' (ÉKSz).

Prometheusz hulhatatlan kínját: A görög mitológiából vett motívum. Prométheusz ellopta az égből a tüzet, és az emberiséget megtanította a használatára. Ezért Zeusz a Kaukázus szikláihoz láncolta, és ott egy saskeselyű marcangolta.

6. versszak:

Az első hat sor mintha a bibliai tisztítótűzre utalna.

És hadd jöjjön el Noé bárkája: Ez is a bibliából vett jelenet: Noé bárkája az özönvíz után tulajdonképpen megmentette az emberiséget.

7. versszak:

vész: Itt az utolsó versszakban a szó jelentése inkább 'háború, veszedelem'.

zordon: A 'nagyon komor, szigorú' jelentésű *zord* melléknév archaikus alakja.

Szűd: A *szíved* archaikus alakváltozata.

3. A vers szerkezete. Ebben a versben hiába keressük a reneszánsz és az itt nem tárgyalt klasszicizmus szimmetriáját, szabályosságait. A felzaklatott lélek ide-oda csapongó gondolatait felsorakoztató műben talán mégis megkülönböztethetünk három szerkezeti egységet. Az előző pontban már céloztunk arra, hogy az első öt szakasz a magyarság és az emberiség tragédiája miatt érzett kétségbeesést, illetve az azt jelző utalásokat, víziókat tartalmazza. Ez lehetne az első rész. A hatodik szakasz valójában az átmenet: itt csillan fel a remény, hogy a „vihár” vállalásával győz a humánus. Ez lenne a második szerkezeti egység. És az utolsó versszak — a harmadik rész — hozza meg a bizakodást: eljön az idő, amikor „elfárad a vész haragja”. A vers gondolatmenetében ez utóbbit a lényegesen megváltoztatott refrén is világosan mutatja.

4. A vers fő stílussajátságáról röviden azt mondhatjuk: a romantikus jelleg. Ez hatja át az egészet és a stílusesszközök minden szintjét, de természetesen a nagy költő nagy versében mindig jelen levő egyéni stíluson keresztül. Érthetően az elemzés során mindenekelőtt a romantikus vonásokat emeljük ki.

5. A verselés és a zeneiség eszközei

A) A verselés

Lássuk az első versszak verstani tagolódását: az ütemeket, a szótag-számokkal együtt és a rímképletet.

	ütemek	rím	
Húzd rá cigány, megittad az árát,	2+2+4+2	} 10 szótag	a
Ne lógasd a lábadat hiába;	4+3+3		b
Mit ér a gond kenyéren és vizen,	4+4+2		c
Tölts hozzá bort a rideg kupába.	3+1+3+3		b
Mindig így volt e világi élet,	4+4+2		d
Egyszer fázott, másszor lánggal égett;	2+2+2+4	d	
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,	1+3+2+3	} 9 szótag	e
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot;	4+4+1		e
Sziv és pohár tele búval, borral,	2+2+4+2	} 10 szótag	f
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.	2+2+4+2		f

Ennek és a többi versszaknak a hasonló elemzése alapján a következőket állapíthatjuk meg:

a) A költemény versformája magyaros, tehát a hangsúlyhoz igazodik. Mindamellettt találhatók benne néhány olyan rész (pl. az első szakasz 3., a hatodik szakasz 1. sora), amely jambikusnak is felfogható.

b) Amint láthatjuk, négy- és háromütemű sorok váltakoznak. Ezzel kapcsolatban is megjegyezhetjük azonban, hogy a legtöbb sor kétüteműre is felosztható. Az idézett rész eleje például soronként így alakul: 4+6; 7+3; 4+6; 4+6; 4+6; 4+6.

c) A sorok tíz szótagosak, kivéve a hetediket és nyolcadikat, ezekben a szótagok száma kilenc.

d) Az ütemek hossza különböző. Az egy szótagos például erősen kiemel: „Tölts hozzá | b o r t | a rideg kupába”;

„H ú z d, | ki tudja . . .”

e) A rím „vegyesen” indul, aztán páros rímek következnek.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy mind az erős hangsúly, mind a több tekintetben megnyilvánuló „nem szabályos”, „vegyes” jelleg zaklatottságot, nyugtalanságot takar, és a romantika felé mutat.

B) A z e n e i s é g e g y é b e s z k ö z e i

A romantika általános jellemzésében utaltunk rá, hogy ez a korstílus éppen a felfokozott érzelmek kifejezése érdekében nagyon élt a zenei, akusztikai eszközökkel.

a) H a n g u t á n z ó s z a v a k. — A romantikus stílus fontos elemei, mivel a hangalakjukkal akusztikai hatást tudnak kiváltani, és a jelentésükhöz is sokféle asszociáció tapdhat. A versben valójában a hegedű szól végig, érthető tehát, hogy a hangutánzó szavak áthatják az egész művet.

Az első a *zeng* ige (I. TESz.), amely hangalaki felépítésénél fogva jól érzékelteti a hegedűhúr hangját:

„Húrod *zengjen* vésznél szilajabban.”

Majd a költő a hegedű húrjainak zokogását a vihar zúgásához hasonlítja, és fokozódó erejű hangutánzó szavakkal festi alá:

„Tanulj dalt a *zengő* zivatartól,
Mint *nyög*, *ordít*, *jajgat*, *sír* és *bömböl*.”

A negyedik szakaszban szintén növekvő erejű hangutánzó szavakkal találkozunk:

„Kie volt ez elfojtott *sohajtság*,
 Mi *üvölt*, *sír* e vad rohanatban,
 Ki *dörömböl* az ég boltozatján,
 Mi *zokog* mint malom a pokolban . . .”

Szabó Zoltán találóan utal arra, hogy „e szavak (*sohajtság*, *üvölt*, *sír*, *dörömböl*, *zokog*) erejét a hozzájuk társuló képelemek fokozzák, intenzitását jelzik (*sohajtság—elfojtott*; *üvölt*, *sír—vad rohanat*; *dörömböl—az ég boltozatja*; *zokog—malom a pokolban*), és hogy az egész döbbenetes hatású látomásba torkollik (így ez a részlet a kép és a zeneiség funkcionális egységét példázza)” (Szabó 1982, 170—1).

Az ötödik versszakban is van három ilyen szó, ezek — képileg is — szintén alátámasztják a testvérgyűlölet és a zsarnokság szörnyűségét:

„Gyilkos testvér botja *zuhanását*,
 S az első árvák *sirbeszédeit*,
 A keselynek szárnya *csattogását*,”

b) Alliteráció. — A versben hárommal találkozunk. A refrénben hétszer szerepel (az utolsó szakaszban egy kissé más formában) a „Húzd rá cigány, ne *gondolj a gonddal*” sor a kiemelt kifejezés figura etimologicaival jellel-gével (l. TESz., a *gondol* és a *gond* címszó alatt) és hangalakjával (veláris *o* és nazális mássalhangzó stb.) jól aláfesti a jelentést. A refrénben található még a következő: „tele *búval borral*”. Ebben az azonos szókezdet erősebben összekapcsolja jelentésileg és hangulatilag is a két szót. Továbbá a „zengő *zivatar*” alliterációja még az egyébként bizonytalan eredetű *zivatar* szót is (TESz.) szinte hangutánzóvá teszi.

6. Szó- és kifejezőkészlet

Ha a stílus válogatás eredménye, akkor ez különösen tükröződik a szó- és kifejezőkészletben. És ha az érzelmkifejezés leggyakoribb kifejezőeszköze a sok mindent, sokféle hangulatot sugalló szó, kifejezés, akkor ennek az eszközcsoportnak is pregnánsan kell mutatnia a romantikus vonásokat. Két ilyet emelhetünk ki.

a) A költői, választékos szavak, kifejezések mellett megjelennek a hétköznapiak, sőt közönséges(ebb)ek, sokszor egy mondatban, ilyenformán még jobban kiemelve kettejük ellentétét.

b) Gyakorik az olyan szintagmák, szókapcsolatok, amelyeknek a tagjai önmagukban közömbös szavak, együtt azonban szokatlanok, és sajátos asszociációkat keltenek.

Vizsgáljuk meg az első versszakot. Három hétköznapi kifejezéssel indul: „Húzd rá cigány”, „megittad az árát” és „Ne lógasd a lábadat hiába”. A „Mit ér a gond kenyéren és vízen” viszont inkább szokatlan, választékos. A „Tölts hozzá bort” megszokott kifejezés, de „a rideg kupába” szerkezet már sokat sejtető, nem köznapi kifejezés. Választékos, költői az „e világi élet” jelzős főnév, valamint a folytatás is: „Egyszer fázott, másszor lánggal égett”, de az utóbbiban szereplő „másszor” határozószó népies változata a „máskor”-nak. A refrénben a „nyütt vonóbul” szintagmát a *-bul* nyelvjárási ragváltozat még jobban köznapivá teszi. A *szív*, *pohár*, *bú* és *bor* szavak a többszörös összekapcsolás és párhuzam révén költőivé válnak, hangulattal telítődnek: „Szív és

pohár tele búval, borral”. A befejező sorban a „Húzd rá cigány” köznapi kifejezéshez a költői „ne gondolj a gonddal” szerkezet kapcsolódik.

Végig lehetne elemezni e tekintetben az egész verset, de talán ennek az egyetlen szakasznak a bemutatása is jelzi a szó- és kifejezésválogatás romantikus voltát.

7. A l a k- és m o n d a t t a n i j e l e n s é g e k

A) Külön stílusértéket magába rejtő alaktani jelenség kevés van a versben. Archaikus tóalakok: „vad *keserveit*”, „*Szűd* teljék meg . . .”; — nyelvjárási, népi vagy régies ragozott formák: „nyútt *vonóbul*”; „. . . másszor *lánggal égett* . . .”; „*Mintha újra hallanók* . . .” (Erdélyben most is élő változat); — néhány — valószínűleg — egyéni szóképzés: „*rohanat*”; „*lázadt ember*”. Természetesen ezek is megfelelően belesimulnak a szövegekörnyezetbe.

B) Nem véletlenül hangsúlyozzák a mondat funkciójának kutatói, hogy a modalitás a mondat lelke és hogy azt a beszélő alany valósítja meg (l. Bally 1944, 36), továbbá hogy a modalitás valójában magatartás, és a beszélő szándékát fejezi ki (l. Ducrot—Todorov 1972, 393). A modalitás ugyanis — tehát annak a jelzése (mindenekelőtt meghatározott mondatfajtákkal), hogy a beszélő mit és hogyan lát meg a valóságból (a lelkiállapot is valóság!), és hogy mit akar elérni mondanivalójával — talán sehol sem kerül annyira a közlés (különösen a lírai vers) középpontjába, mint a romantikában.

Ebben a költeményben is a felzaklatott lélek ide-oda csapongó gondolatai, megérzései, sőt látomásai, valamint a nagyon akart, mégis nagyon bizonytalan megoldás lázas keresése — érthetően — sok, érzelemmel nagyon is telített felszólító, felkiáltó, kérdő mondatot és parallelizmust eredményezett.

a) F e l s z ó l í t ó m o n d a t o k. — A költő rövid, tegező, mondhatnánk szigorú felszólításokkal fordul a cigányhoz, valójában önmagához. A vers kezdetén ott a megszólítás is, ez némi közvetlenséget hoz, de a szigorúságból alig von le:

*Húzd rá cigány, megittad az árát,
Ne lógasd a lábadat hiába;
Mit ér a gond kenyéren és vizen,
Tölts hozzá bort a rideg kupába.*

Mindezt még világosabban mutatja a meditációkból a keserű valóságba mindig visszazökkenő refrén: „*Húzd*, ki tudja meddig húzhatod . . .” és a negyedik sorban megismételve (igekötős formában és megszólítással): „*Húzd rá cigány*”, megtoldva hasonlóan szigorú tiltással: „. . . *ne gondolj a gonddal*”.

Érthetően, az utolsó versszak ismét megtelik — habozást is felmutató — rövid parancsokkal: „*Húzd, de mégse, — hagyj békét a húrnak* . . .”. És később: „*Akkor húzd meg* . . .”, illetve a záró sorban: „*Húzd, s ne gondolj a világ gondjával*”.

Amikor harmadik személyben áll a felszólító ige, tulajdonképpen az is a megszólítottra vonatkozik, mert a birtokos személyjelek órá utalnak. Ezenkívül megjegyezhetjük, hogy az igeik nagyon intenzív jelentésűek:

Véred forrjon mint az örvény árja,
Rendüljön meg a velő agyadban,
Szemed égjen mint az üstökös láng,
Húrod zengjen vésznel szilajabban . . .

A hatodik versszakban a *hadd* határozószó még expresszívőbbé teszi a felszólítást:

A vak csillag, ez a nyomoru föld
Hadd forogjon keserű levében . . .

b) **Kérdő mondatok.** — A kérdés mindig bizonytalanságot, kételyt takar, és a kérdő mondatoknak még külön stílushatásuk is lehet. Az úgynevezett költői vagy szónoki kérdés például valójában nyomósított állítás. Ilyenekkel találkozunk mindjárt az első versszakban: „*Mit ér a gond kenyéren és vizen*”, továbbá: „*Húzd, ki tudja meddig húzhatod, Mikor lesz a nyútt vonóbul bot . . .*” Válasz nincs, illetve az első kérdés valójában ezt jelenti: 'semmit se ér', a következő pedig ezt: 'senki se tudja'.

A negyedik szakasz első négy sora mintapéldája lehetne az úgynevezett tünődő, tépelődő kérdéseknek, amelyeket csak még hatásosabbá tesz a szagott, staccatószerű felsorolás (l. Szabó 1982, 171):

*Kié volt az elfojtott sohajtás,
 Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
 Ki dörömböl az ég boltozatján,
 Mi zokog mint malom a pokolban . . .*

Az ilyen kérdésre sincs válasz. A költő ugyan felel az ötödik-hatodik sorban: „*Hulló angyal, tört szív, örült lélek, Vert hadak vagy vakmerő remények?*”, de ezek is további tünődő kérdések!

c) **Felkiáltó és kijelentő mondatok.** — Azt is mondhatnánk, „A vén cigány” című vers egy nagy felkiáltás. Igazi felkiáltó mondat — amely változatos érzelmi állapotoknak (csodálat, lelkesültség, meglepetés, keserűség, gúny stb.) a kifejezője — viszonylag kevés található benne. Ilyen az első szakaszban az ötödik és hatodik, a harmadik szakaszban a második, harmadik és negyedik vagy az utolsó versszakban a második sor. De itt a kijelentésnek látszó mondatok is — mint például a második és harmadik szakasz ötödik és hatodik sorának vagy az egész ötödik versszaknak a mondatai — a vers tárgyából, céljából következően és a szöveggörnyezettől is érzellemmel telítődnek. Végül a romantika felé mutatnak a hosszú, négy és hat soros, egyszer párhuzamos, máskor töredezett szerkezetű összetett mondatok.

8. K é p e k

Ismeretes, a szépirodalmi kép azáltal kap stilisztikai, illetőleg esztétikai értéket, hogy a kifejezendő tárgyat, fogalmat, gondolatot megérezkíti (érzékelhetővé teszi); hogy asszociációkat kelt; hogy hangulatot ébreszt; hogy a kifejezendőt és a kifejezőt mintegy egymásba mossa; és mindezek eredményeként a kifejezendő körül sajátos konnotációt teremt. Érthető hát, hogy a romantika, amelyben — mint utaltunk rá — a szenvedély, a képzelet, a dinamizmus kap fontos szerepet, és amely szeret a múlt és az egzotikum felé fordulni, szívesen alkalmazza a festői és ugyanakkor szuggesztív, túlzó és szertelen képeket. (Shelley így utal erre: a romantika „a hevült és változatos képalkotás különös stílusa”; l. Szabó 1982, 165.) Ezért nem meglepő, hogy „A vén cigány”-ban — mint Vörösmartynál gyakran — a vízió, a látomás az uralkodó képtípus. Magam így jellemeztem korábban: „A költő nagyméretű, láncolatlan kapcsolódó képekben idézi fel a múlt eseményeit vagy bemutatja, elképzelteti a

jövőt. Sokszor valamilyen túlzás kibontása, sokszor meg egész sor különféle (szó)kép együttes használatából jön létre, de a túlzás mindig jellemző rá. Stílushatása elsősorban a túlzásból s a felhasznált képekből, szóképekből adódik” (Szathmári 1961, 477). Tulajdonképpen az egész vers víziószerű: a vén cigány, vagyis a költő, kiutat keres rettenetes lelkiállapotából, megidézte a múltat és a jövőt, és utalva a jelen szörnyűségeire is.

Közelebbről víziószerű a harmadik versszakban a „zengő zivatar” leírása a megszemélyesítésekkel („Mint *nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl...*”), az ember szörnyű pusztításaira való utalásokkal, és különösen látomásos ez a sor: „Isten sírja reszket a szent honban”. Vízió és hallucináció (*hallucinál*: ’képzeli, hangokat vél hallani’; ÉKsz.) együttesen jelentkezik a negyedik szakaszban. Igazi vízió viszont az ötödik versszak bibliai és görög mitológiai képe és még inkább a hatodik szakaszban a „nyomorú föld” bűnhődésének és megtisztulásának a képi ábrázolása. Szuggesztív hatásuk alól senki se vonhatja ki magát.

A víziókhöz jól simulnak az első versszak ötödik és hatodik sorának a metaforái (*fázott, lánggal égett*), a második szakasz első öt sorának hasonlatai, valamint a negyedik versszakbeli, romantikus képet is magukba foglaló jelzős szerkezetek:

Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények?

9. Szövegtani jelenségek

Több, már említett mondattani és képi jelenséget (például a felszólító mondatok, a víziók) ide is vonhatnánk. Ezeket kívül említsük meg a következőket.

a) *P a r a l l e l i z m u s o k*. — A parallelizmus — a rokon tartalmú, hasonló szerkezetű mondatok sora — arányosságával, ritmikus voltával, erősítő jellegével hatásos stílus eszköz. Ebben a versben is többször találkozunk vele: első versszak, hatodik sor; második versszak, az elsőtől a negyedik sorig terjedő rész; harmadik versszak, harmadik és negyedik sor; negyedik versszak, az elsőtől a negyedik sorig terjedő rész; az ötödik versszak első hat sora; a hatodik versszaknak szintén az első hat sora és a hetedik versszak ötödik, valamint hetedik sora.

b) *F o k o z á s*. — A parallelizmusokban az egymás után következő párhuzamos kifejezések, mondatok szinte mindig többet mondanak jelentésben, érzelemben, hangulatban az előzőknél. (Pl. a harmadik versszak második sora, a negyedik versszak első négy sora.)

c) *I s m é t l é s*. — Igazi ismétlés a refrén. Mint utaltunk rá, ebben a versben még formaalkotó szerepe is van (külön részletes stilisztikai elemzést követelne, hiszen a romantikus stílusnak szinte minden fő vonása ott van benne).

d) *E l l e n t é t*. — A romantikára nagyon jellemző ellentét „A vén cigány”-ban ott mutatkozik meg, hogy az örületig menő elkeseredés uralja a verset, de (a hatodik versszak előkészítése után) a hetedik szakasz a megnyugvás, a megoldás reménységét hozza.

e) *A m ű f a j*. — A vers műfaja is romantikus: rapszódia, azaz szenvedélyes hangú, csapongó gondolatmenetű lírai költemény. Találón jegezi meg azonban az 1982-es irodalomtörténet: a hetedik versszakban „... a költemény rapszodikus hangja ódaivá tisztul. Olyan tiszta derű, boldogság tölti be az

utolsó versszakot, mint Beethoven IX. szinfóniájának záró kórusát” (Klaniczay 1982, 152). Egyébként éppen zeneisége miatt szinfóniának is nevezték ezt az igazi romantikus költeményt (l. Szabó 1982, 170).

10. Extralingvális eszközök

A romantika szertelensége, csapongása még az extralingvális eszközök használatában is megmutatkozik. Sok a versben a kérdő, ill. a felszólító és a felkiáltó mondat, ehhez képest kevés a kérdő- és felkiáltójel; sok a több tagmondatból álló összetett mondat, illetve a parallelizmus, ezért sok bennük a pontosvessző. A gondolatjel egyszer fordul elő: a hetedik versszak első sorában, az általa kifejezett szünettel az utána következő tagmondat nagyobb nyomatékára utalva: „Húzd, de mégse — hagyj békét a húrnak . . .”.

11. A versesztétikai értéke

Mondanivalójában, formai-stilisztikai megoldásában világirodalmi szintű alkotás. A magyar romantikus vers, a magyar romantikus stílus csúcsát jelenti. Egyébként az irodalomtörténetek (például Irodalom II, 268) annak a hangoztatásával is bizonyítani vélik Vörösmarty tehetségének rendkívüli voltát, hogy a következő nemzedék nagy alkotóinak, Petőfinek és Aranyinak a fellépése után is emelni tudta verseinek művészi színvonalát. Ez utóbbi versek között szerepel természetesen „A vén cigány” is.

12. Fogadtatása, hatása

Nyilván hatott a maga idejében és később is. Vörösmartynek a legtöbbit emlegetett és leggyakrabban szavalt versei közé tartozott, tartozik. Ezt az is mutatja, hogy az utolsó szakasz második sora („Lesz még egyszer ünnep a világon”) szállóige lett.

Végül megjegyzem — s talán az elemzés is igazolta —, hogy a romantika és főként Vörösmarty előkészítette a szimbolizmusnak, az impresszionizmusnak és több más stílusirányszatnak a későbbi kibontakozását (l. Szabó 1982, 177–80).

(A verselemzéshez l. Klaniczay 1982, 151–2; Szabó 1982, 159–80 passim; Irodalom II, 267–9; MlRT. III, 477–9).

Irodalom, hivatkozások

- Bally 1944: Charles Bally: Linguistique générale et linguistique française. Berne. Ducrot—Todorov 1972: O. Ducrot—Tzv. Todorov: Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage. Paris.
- Fónagy 1963: Fónagy Iván: A stílus hírtéke. ÁNyT. I, 91–123.
- Horváth 1965: A romantika. A bevezetést írta és a szövegeket válogatta Horváth Károly. Bp.
- Irodalom II. 1980: Szegedy-Maszák Mihály—Veres András—Bojtár Endre—Horváth Iván—Szörényi László—Zemplényi Ferenc: Irodalom a gimnázium II. osztálya számára. Bp.
- Klaniczay 1982: Klaniczay Tibor (szerk.): Nemeskürty István, Orosz László, Németh G. Béla, Tamás Attila, Görömbei András: A magyar irodalom története. Bp.
- Laitinen 1981: Kai Laitinen: A finn irodalom története. Bp.
- Lyy 1970: Toivo Lyy: Unkarin lyyra. Helsinki.
- MlRT. III: A magyar irodalom története. III. Főszerk.: Sótér István Bp., 1965.
- Szabó 1982: Szabó Zoltán: Kis magyar stílustörténet. Bp.
- Szathmári 1961: Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Bp.
- Szathmári 1975: Szathmári István: Irodalmi nyelv és korstílus. MNyTK. 140. sz. Bp. 79–86.

Szathmári István

Stilisztika a tanítóképző főiskolai beszédművelésben

1. Több dolgozat született már arról a témáról, hogyan lehet a beszédművelést az anyanyelvi nevelés szerves részeként „belopni” az iskolába, az irodalomóra (vö. Wacha Imre: Nyr. 107 [1983.]: 434—52 és Nyr. 112 [1988.]: 185—206). Én az ellenkezőjével próbálkozom: miként lehetséges a beszédművelés oktatásával párhuzamosan, ahhoz szervesen kötődően stilisztikai elemzést is végezni, és megéreztetni ezáltal az írott szónak és akusztikumának az összefüggését.

A stilisztika nem külön stúdium a tanítóképző főiskola anyanyelvi tárgyai között. Ezért a magyartanár igyekszik megtalálni a módját annak, hogy az irodalom, nyelvtan és beszédművelés tárgyak keretében szerét ejtse stilisztikai elemzésnek.

Ebben a cikkben azt villantom fel két példa kapcsán, hogy miközben a tanár beszédtechnikai tanácsokkal készíti fel hallgatóit szövegek felolvasására vagy előadására, lehetősége adódik például szövegben fölfedeztetni a szavak stílusértékét, a szóalkotásnak a kontextushoz módosuló stílusminőségét, a szófajok stilisztikai hatását, a mondatmodalitás hangulatteremtő erejét, a szórendet mint stiláris forrást, illetve a művészien felépített mondat stilisztikumát.

2. Nagyon hasznosnak tartom a Beszédművelés tankönyvünkben közölt (Hernádi Sándor, Bp., 1977². 234) Kosztolányi-prózán a szövegfelolvasást gyakoroltatni, ugyanis ez többféle megközelítést tesz lehetővé.

Bár a hallgatókat érdekli, semmi jelentősége nincs a hangosítás szempontjából annak, hogy ez a rövid próza szövegegész-e vagy csak részlet.

Az in medias res jellegű indító mondat a cím jelentéstartalmát idézi fel hanghatásával. Nem pusztán a z-s alliterációval (*zápor zuhog*), hanem a hangutánzó szavakban a sziszegő és susogó hangok egymást erősítő gyakoriságával (*Szakad a zápor, zuhog és locsog.*), illetőleg az *és* kötőszó kivételével a mondat mélyhangrendűségével is, amely a zápor lezúdulását szuggerálja a szemetelő, permetező esővel szemben. A mondat utolsó szava, a *locsog* több jelentésű, ezért nagyobb a szemantikai megterheltsége. Alapjelentésében a *víz*-re értve ritka használatú hangutánzó, míg mellékjelentésében az emberre vonatkoztatva pejoratív ízű hangulatfestő ige. Talán ez az elsőbe belejátszó másodlagos jelentés előlegezi a természeti jelenség leírásának antropomorf jellegét. A zápor fogalmából adódóan kemény, szaggatott hangindítással kell megszólaltatni ezt a mondatot úgy, hogy a névelő és a kötőszó kivételével minden szóra közepes erejű szakaszhangsúly essék. Képtelenség a zápor megállíthatatlanságának éreztetése miatt a tagmondatokat elválasztó vesszőnél szünetet tartani. Ezért az interpunkció átértékelésével kapcsolva tagolással célszerű mondani, és szinte teljesen azonos hangmagasságban, hogy az állapot változatlansága érezhető legyen. A mondat zárata sem ereszkedő a kijelentésnek megfelelően, hanem lebegtetett.

A felhőszakadás nagyságát, irányát érzékelteti a következő mondat részletezése: *Oldalról támadja a házfalakat, vesszőzi a palánkokat, pofozza az utcalámpákat haránt, pászmás vízszugaraival, vastag, világosbarna csöppjeivel.* A záporos intenzitását a nagyon agresszív cselekvést kifejező, jelentéserősítő, metaforikus megszemélyesítésekkel (*támadja, vesszőzi, pofozza*) érezteti Kosztolányi. Ezek igei szófajuk tárgyi vonzatával szervezik a mondatok struktúráját,

és egészen ritmikus prózát alkotnak azáltal, hogy ige, névelő, tárgyragos főnév háromszor ismétlődik azonos sorrendben, aszindetonos mondatkötéssel. Ezeknek a tagmondatoknak a mellérendelő jellegét egy mondatfonetikai sajátosság jelzi: mindegyik elöl eső, ereszkedő hanglejtésű, a dallamvonal azonos hangmagasságból indul, és azonos hangmélységig esik, így tömbösödnek és színterődnék az intonációs eszközök. Ugyanakkor a többszörös összetétel jellegét erősíti egy grammatikai sajátosság: a mindegyik igehez kapcsolható *oldalról* határozó egységbe foglalja a tagmondatokat. A zápor keltette zaj hatását érzékelteti a mássalhangzó-kettőzés gyakorisága: *oldalról, vesszőzi, pofozza, utcalámpákat, esetleg vízszugaraival*. — Úgy tűnik, hogy az utolsó tagmondat eszközhatározói kötelező vonzatával szertefoszlatta a ritmikus jellegét. Valójában ezzel egy újabb, szabályosan felépített ritmikai egység indul, hiszen a két, azonos funkciójú határozót (*vízszugaraival, csöppjeivel*) két-két mellérendelő minőségjelző pontosítja (*haránt, pászmás; vastag, világosbarna*). Ezeket a melléneveket — amelyek irányt, mennyiséget, szint jelölnek, és akad közöttük sajátos ízt adó, választékos nyelvbe (*haránt*), illetve népies szóhasználatba illő, ritkán előforduló (*pászmás*) is — magassági váltással választjuk el egymástól, ugyanakkor előremutató hanglejtéssel fogjuk egybe a jelzett szavakkal úgy, hogy szünettartás nélkül kapcsolva tagoljuk, vagyis külön nyomatékkal ejtjük.

Eddig a szöveget tartalma miatt sodró lendülettel lehet hangoztatni. De valóban igaza van a tankönyvíróknak, hogy ez az előadásmód nem jellemző végig, ezért érdemes megfogadni a következő utasítását: „Szóaltassa meg a szöveget, de nem végig »zaporozva«, ne a patakok vágatásával!” Ugyanis a továbbiakban nem a záporos milyenségét, hanem a mindent átlelkesítő, frissítő hatását festi le az író sorozatos megszemélyesítéssel.

Ez a mondatomból a következő kijelentéssel indul: *Bokrok mosakodnak benne sikoltozva, falusi asszonyok módjára, fejükre borítva zöld szoknyájukat*. Ebben a gondolatban a bokroknak falusi asszonyokhoz szemléleti alapon történő hasonlításából természetesen következik a lomboknak zöld szoknyával való metaforikus azonosítása és a bokrok felfrissülését, felpeszülését sejtető, női hangot utánozó *sikoltozva* igenév használata. A hangutánozó határozói igenév után kitett vessző poetica licentiának tekinthető — ugyanis grammatikai oka nincs —, szerepet játszik viszont hangoztatáskor, mert a két vessző közé tett rész magyarázó hangszínezettel, mélyebb hangfekvésben és ezzel összefüggésben gyorsabb tempóban mondandó. Így tehát három szakaszhangsúlyos részre tagolódik ez a mondat az interpunkciónak megfelelően. Esetleg az utolsó egység az átlagosnál magasabb hangfekvésben indítható a csodálkozó hangszín miatt, mivel a *fejükre borítva zöld szoknyájukat* kifejezés az asszonyokhoz kapcsolva meglepő, a bokrokhoz kötve pedig egyenesen bizarrnak tűnik.

Végtelenül egyszerű mondat következik az előbbi, határozói igenevek miatt tömör stílusú mondat után: *Rózsák kövérednek tőle szemlátomást*. Ehhez illően a legtermészetesebb ereszkedő dallammal ejtendő ez a gondolat, amely a gyors eső hatására kinyíló, kifeszülő rózsák antropomorf állapotváltozását szemlélteti.

Ezt a rövid kijelentést egy terjedelmes és bonyolult megállapítás követi: *Fák ugrálnak vasrostélyukon, mint tréfás urak a gőzfürdő zuhanylapjain, prüszkölve és rikkantgatva, hogy mennél többet kapjanak az áldásból, magasba tartva, lengetve ujjongó karjukat*. Ebben a szimultán típusú mondatban a legrészletezőbb az élő természet emberi tulajdonságokkal való felruházása a tréfás urak-

hoz történő hasonlítással, a hangutánzó igékből képzett határozói igenevekkel (*prüszkölve, rikkantgatva*), az emberi cselekvések aprólékos leírásával (*magasba tartva, lengetve*) és a fák ágait az urak karjaként értelmezhető metaforával. A mondatot záró szintagmában az urakra értendő *ujjongó* jelző a *karjukat* szó elé kerülve a jelzőátvetéssel életre kelti az emberi testrészeket is. — A vizet szomjúhozó és attól megfrissülő fák „örömujjongását” kifejező többszörösen összetett és ráadásul négy határozói igenevet is tartalmazó mondat feltétlenül egy alapvevővel ejtendő ki. Ráadásul, mivel alárendelő jellegű, a *mint* és a *hogy* kötőszók előtt még villanásnyi szünetet sem lehet tartani, sőt hozzá kell tapasztani az előző tagmondathoz, hogy a gondolat egysége meg ne törjék. Azonkívül azt is sejtetjük a dallamvonallal, hogy az elsőnek van alárendelve a harmadik is, és ez a két, egymástól távol eső tagmondat mind grammatikailag, mind tartalmilag egybekapcsolódik. Inkább csak az igenevek és az azokkal alkotott szerkezetek különíthetők el a mondat testétől mélyebb hangfekvésű és gyorsabb tempójú magyarázó színezettel, de azért úgy, hogy ne essen szét szavakra a mondat.

A záport atropomorfizáló jelleg még hatásosabb a következő mondatban: *A sár szomjasan habzsolja-vedeli a vizet.* Ugyanis ebben az élettelen természet személyesül meg emberi tulajdonság (*szomjas*) és cselekvés átruházásával. Meghökkenítő viszont az, hogy az író az emberi evést, ivást kifejező *nyel* ige helyett kakofemisztikus hatású, pejoratív stílusminősítésű, mohóságot érzető szinonimák halmozásával szemlélteti a por, a föld vízzel telítődését (*habzsolja-vedeli*). Ez a szemléletes képet nyújtó gondolat — bizonyos ritmust adva — az előző többszörösen összetett mondat után, rövid, egyszerű mondatban fogalmazódik meg, mégis három átlagos nyomatékú szakaszra bomlik (*sár, szomjasan, habzsolja*) a mondandó hangsúlyának megfelelően, miközben a sajátosan egyéni kötőjeles összetétel második tagja mellékhangsúlyával beleolvad az első tagba.

A következő mondat (*Házak csatornái oroszlánok dühével okádják az esőt tajtékosan-fehéren, szinte fölmagasztosulva.*) noha kötőszó nélkül kapcsolódik az előzőhöz, nyilvánvaló implicit tartalmi ellentétben áll vele: míg a sár elnyeli, a házak esőcsatornái öntik magukból a vizet. Hatásossá ezt a nagy szemantikai különbséget a két mondat egymásutánisága teszi. Hasonló viszont a megjelenítés módja ebben a két mondatban: itt is a kakofemizmus eszközével él Kosztolányi, hiszen az *öntik, zúdítják* helyett az étellel kapcsolatos *okádják* igét használja, ezt ráadásul nyomatékosítja a záporosó zaját, intenzitását visszaadó *oroslánok dühével* szintagmával. Valószínűleg az 'éttel visszaad' értelmű *okádják* ige hatására kerül tárgyi vonatként a *víz* szó helyébe az *eső*. Ennek az igének a jelentéstartalmához igazodik a mellérendelő szóösszetétel első tagjának kiválasztása: *tajtékosan*, viszont a tárgy esetű *víz, eső* fogalmához a második tag: a *fehéren* határozó. A *szinte fölmagasztosodva* kifejezés hozzátoldása a pejoratívnak tűnő *tajtékosan* és a közömbös stílusminősítésű *fehéren* után teljesen ellentétes hangulatot áraszt: pozitívát, sőt fenségeset, csakis a lélekre, a lelkes lényre jellemzőt. — Ez a mondat a hangerő tagoló szerepe következtében négy szakaszhangsúlyos részre bomlik: átlagos nyomatékot kap a *házak csatornái* birtokos jelzős szintagma, a *tajtékosan-fehéren* egyedi szóösszetétel, a *fölmagasztosodva* igenév első szótagja és emelt erejét az *oroslánok dühével* birtokos jelzős szerkezet.

A szöveg utolsó mondata is a *patakok* megszemélyesített ábrázolásában a képi és hanghatásokat egyesíti. Az előbbit az erőt és játékosságot, emberi

cselekvéseket kifejező igék (*vágtatnak, cikáznak, bújócskáznak*), az ember eszmévilágát jellemző melléknév (*forradalmas*), az ember tevékenységét jelző főnév (*hangverseny*) és határozói igenév (*szolgáltatta*) segítségével képzeljük el. Az utóbbit a *hangverseny* és a *scherzó* jelentéstartalmukkal idézik fel, illetve a mondat hangjainak akusztikuma is hatással van a beszéd folyamat hangulatára, vagyis az a tény, hogy a zöngés mássalhangzók (27) kellemes hanghatását elnyomják a zöngétlenek (32). A tárgyias leírás hatásos lezárását adja az az ábrázolás, amely a kövezetről lefutó vizet a túlzás eszközével *patak*-nak minősíti: *Kis, forradalmas patakok vágtatnak a kövezeten, cikáznak és bújócskáznak, a nagy hangversenyhez a scherzót szolgáltatta*. — A gondolat tartalmával párhuzamban a mondat is „*vágtat*” az első tagmondatban, míg megtorpan a másodikban, hiszen széttagolódik négy részre, mert érzésem szerint a határozói igeneves szerkezeten belül a *scherzót* szóra tett külön hangsúlyban a hang-erőváltás kiemelő szerepe érvényesül.

A szöveg a lezártág érzetét kelti azzal, hogy az első két és az utolsó mondata a záporosít jellemzi, míg az ezek által közbezárt gondolatok azt mutatják be, milyen hatással van a zápor a mondatok első főnévében megnevezett élő- és élettelen természetre. A szöveg stílusának meghatározó jegyvé válik az, hogy állandó ellentét feszül a gondolatok többségében a mondatok statikus főnevet jelentő első szava és a hozzákapcsolódó, dinamizmust sugalló igék és igenevek között. A szöveg stilisztikai egységességéhez járul hozzá az, hogy a természeti jelenségek bemutatásában természetszerűleg domináló történetet jelentő szavak helyett végig a cselekvést kifejezők uralkodnak, és ezáltal mozgással telítődik a mechanikus jelenség. A szöveg akusztikai egységét az biztosítja, hogy alapvetően félerősen hangoztatandó, és a kijelentő mondatok ereszkedő zárlata és az azt követő villanásnyi szünet ellenére — a tartalomtól fakadó megállíthatatlanság érzése miatt — végig lendületesen mondandó.

3. A Beszédművelés tankönyv a mássalhangzók képzése témánál József Attila Nyár című versével kapcsolatban a következőkre figyelmeztet: „Különböző helyzetekben, *v*-vel, *l*-lel egy szóban is előfordulnak *r* hangok József Attila költeményében”, illetve a feldolgozáskor azt kéri: „Olvassa föl megfelelő hangvétellel ezt a verset!” A két megjegyzés közül az első hiányos, a második semmitmondó. Az elsőben az „előfordulnak” ige semmit nem árul el az *r*-ek gyakoriságáról, annak hatásáról, funkciójáról. Pedig valóban célszerű lenne felhívni a figyelmet az igazi magyaros *r*-ek 3–4 nyelvhegyi pergetéssel létrejövő jellegzetes artikulációján kívül a pergő hangnak a kontextus által keltett hangszimbolikai hatására a konkrét szövegben. Meglepően sokszor — 26 esetben — lelhető fel az *r* ebben a költeményben. Ez azt jelenti, hogy a vers 309 hangjából 26 spiráns, vagyis a szöveg összes hangjának 8,414%-a. Általában a szépirodalmi szövegekben a statisztikai átlag ennek éppen a fele: 4,186% (vö. Tolnai Vilmos: *Nyr.* 35 [1906.]: 421–5). József Attila tehát az *r*-t kétszerre többször használja szóalkotó elemként ebben a költeményben. Az *r* — képzéséből adódóan — nem a legkellemesebb hatású. Érdeességet, recsegést sugalló hanghatása elsősorban szó eleji és szóvégi helyzetben nyilvánvalóan érzékelhető a vers szavaiban: *ráz, rét, rózsza, nyár, hír, nyír, eper, vihar*. Érdes-ségből veszít az *r* intervokális helyzetben (*aranyos, áramló, derűvel, vörös, nyarom, darázs, szekéren, rózsára*), mássalhangzó szomszédságában ellenben felerősödik (*mérges, karcsú, egyre, vérbő, gyorsan*), különösen a *d* és *m* mellett (*dörmög, vadrózsza, ördög, hord*). Vagyis ha pontosak akarunk lenni, nem a tan-

könyvi figyelmeztetésnek megfelelően a *v* és *l* hangok közelsége a jellemző, ugyanis *v*-vel 5, *l*-lel 2 szóban fordul elő, míg *d*-vel 6-szor, *ny*-nyel pedig 5-ször.

A szójelentés alkalmanként összhangban áll az akusztikus jellemzőkkel. Ezért van az, hogy a következő *r*-et tartalmazó jó hangzású szavak kellemes tartalmúak is: *aranyos*, *áramló*, *derűvel*, ill. a negatív jelentéssel konvergál a rossz hangzás a következőkben: *ördög*, *dörmög*. Ahogy Fónagy Iván megállapítja a mondatról: „... akárcsak a rezonátor, felerősíti, előtérbe állítja a hang egyik vagy másik sajátosságát” (A költői nyelv hangtanából. 1959. 250), így e szavak jelentésének és hangsorának konvergenciája is a szövegben teljesedik ki, a kontextus következtében fokozódik. A fent említett eufonikus szavak a szókörnyezet miatt is idillt, nyugalmas nyarat idézniek tudatunkba: *Aranyos lapály, gólyahír, | Áramló könnyűségű rét. | Ezüst derűvel ráz a nyír | egy szellőcskét és leng az ég*. Ugyanakkor a mássalhangzó-torlódásban szereplő *r*-ek kakofóniája még erőteljesebb szövegbe ágyazva: *Ily gyorsan betelik nyaram. | Ördögszekéren hord a szél*.

De egyetlen szó jelentésének és hangulati töltésének a szöveggörnyezet hatására történő változását is tapasztalhatjuk ebben a költeményben, amely némileg együtt jár a hangsor módosulásával is. A címben évszakot jelentő *nyár* szavunk közömbös stílusminősítésű, de a *vörös*, *de karcsú még a nyár* sorban hangulatilag telítetté válik (lappangó fenyegetés). Az emberi, költői sorsra vonatkoztatott *Ily gyorsan betelik nyaram* mondat beletörődést, lemondást, a sorszerűség elfogadását jelenti, s így lesz lehangoló tartalmú a *nyaram* szó.

Úgy hiszem, hogy az az utasítás: „megfelelő hangvétellel” olvassa fel a verset a hallgató, nem nyújt kellő segítséget a mű adekvát bemutatásához. Célszerű időt szánni ennek előkészítéséhez közös megbeszéléssel, tanári magyarázattal és a versmondattás kapcsán ráébreszteni a hallgatókat a stilisztikai és mondatfonetikai eszközök használatának összefüggésére.

Az értelmező bemutatást elősegítendő megfigyeltethetjük hallgatóinkkal, hogy a versindítás impresszív festői (leíró) jellegét a nominális stílus statikus-sága segíti elő. Nyugalmat árasztó névszói, illetve jelzős kifejezéseinek azonos, elől eső-ereszkedő vagy lebegő hanglejtése és a felsorolás tagjai közötti villanásnyi szünettartás ugyancsak az állapotszerűség mellett szól.

A következő mondat két kiemelt szakaszhangsúlyos helye a megszemélyesítést sugalló *ráz* és a metaforikus jelentéstartalmú *leng* igén van, amely a megelőző állóképbe finom mozgást visz jelentéstartalma miatt. Az így induló cselekvéssorozat a szóismétlés (*jön a darázs, jön*) és a kötőszó nélküli szóhalmozás révén (*megszagol, dörmög*) hangoztatáskor apró szünetekkel széttagolódik, miközben mindegyik igére nyomtaték kerül, ugyanakkor ez némi tartalmi és hangerőbeli fokozáshoz is hozzájárul. A 3. versszakban a vihar előtti fojtott légkört a cselekvésképtelenséget jelző hangulatfestő (*bóbiskol, gubbaszt*) és a minimális mozgást (*zizzen*) tükröző hangutánzó ige adja. Ezek a hangalakjuk miatt is kifejezően ejthető igék átlagos szakaszhangsúlyval, közepes hangmagasságban, közepes hangerővel, fenyegető hangszínnel szólaltathatók meg, de különös gonddal vigyázva arra, hogy az élőbeszéd ne akarjon többet mondani, „rajátszani”, mint amennyit az említett szavak jelentenek. A fokozatosan erősödő mozgást (*száll, meghajol*) a félelem, a kivárási miatti passzivitás képei váltják fel a harmadik strófában, majd váratlanul sodró lendületűvé válik a vers az *Ördögszekéren hord a szél* sorral, amely a költő léthelyzetét érzékelteti a megadást jelző *Ily gyorsan betelik nyaram* után. Ebben a két sorban a tájképből a szubjektumra történő hirtelen váltásban a meditatív hangulatot

mindenekelőtt a lassúbb tempóval, a soronkénti szünettartással, a negyedik strófa előtti és a második sor utáni hosszabb szünetpárral, illetve mélyebb hangfekvéssel lehet visszaadni.

A 4. strófában a külső és a belső világ egybemosódik, és így a sorok tényközlő és titkon figyelmeztető jellege egyaránt vonatkozik mindkettőre. Az utóbbi érzetetését segítik kiejtésünkben az átlagosnál elnyújtottabban hangoztatott hosszú mássalhangzók (*csattan, menny, megvillan, fényel, fönn*), a dinamizmust adó igék és az utolsó tagmondat szinte minden szavában hangsúlyos, ezért szünetekkel történő akaratlan széttagolása, lelassítása.

A vers finoman fokozó tendenciájába épül be a táj színhatása: *aranyos lapály, ezüst derű, vadrózsa, mérges róza, vörös . . . nyár, vérbő eper, kék, tünde fény*. József Attila fémesen csillogó színekkel indít, az *aranyos lapály* szintagmában a szemléletességet fokozza, a jelzőátvetéses, szinesztéziás *ezüst derűvel* kifejezésben pedig a megszemélyesítést és ugyanakkor az elvontságot érzékelteti. Ezekben a szó szerkezetekben a jelzőkre helyeződik a közepes erejű hangsúly, míg — érzésem szerint — a jelzett szó nyomatéktalanul kötődik a melléknévhez. — A *rózsa* főnév jobbra a piros színt asszociálja, ezt a képzetet erősíti meg a *vad* összetételi előtag, a *mérges* melléknévi jelző, amely pszichés megnyilvánulást egy növényhez társít, és emiatt a megszemélyesítő jelleg miatt a hangsúllyal kiemeltté válik mindkét melléknév. — A *nyár* szóhoz szokásosan kapcsolódó *meleg, forró* helyett a *vörös* átvitt értelmet is sugall, ráadásul szokványos jelzői szerep helyett többszörösen is fenyegető hangsúlyt kap, mert sor eleji helyzetben, gondolatjellel érzékeltetett nagyobb szünet után áll, állítmányi funkcióban. — A *vörös* színt erősíti tovább az eper *vérbő* jelzője, amely éppen szokatlan szótársítása miatt lesz mindkét tagjában közepes nyomatékú. — Burkolt fenyegetésnek számíthat a költő a meleg színek után a fémes fényű, hideg, kék villámfényt. Nyomatékosítását szolgálja az, hogy noha enjambement-nal átívelő sorhoz kapcsolódik, de a villanásnyi időtartamot, pillanatnyiságot hangsúlyozó *tünde* halmozott jelzőként kerül a *kék* melléknév mellé, és ezért apró szünet választja el a két azonos szerepű mondatrészt, illetve a sor hangzása is hozzájárul ehhez: hiszen az alliteráló határozókat (*fény-nyel fönn*) magas hangrendű egy szótagos szavak fogják közre: *kék . . . tél*.

Mindezen részletekbe menő elemzésen túl érdemes követni Wachá Imre általánosságban igaz jó tanácsait: „Másféle versmondást kíván a szűk baráti kör, mint az iskolai tanterem, mást a kisebb és nagyobb előadóterem, mást a stúdiómikrofon és a szabadtéri hangszóró. A hangvételben azonkívül minden jó versmondó a költő egyéniségéhez, a költemény mondanivalójához, stílusához, műfajához, versformájához igazodik” (Nyr. 112 [1988.]: 188).

4. A fentiekben leírt gondolatokat szubjektívnak ítélni nem egy olvasóm beszédtechnikai szempontból. Ez abból fakadhat, hogy „írott szöveget minden elemző a saját maga olvasásmódjában hangsúlyoz, bár fülteszi, hogy ez a szövegnek legmegfelelőbb olvasásmód” (Elekfi, Nyr. 106 [1982.]: 138). Valóban — mint minden műértelmezés — ez is kétségtelenül tartalmazhat egyéni megállapításokat, ugyanakkor mégis a szöveg és a mondat jelentéstani oldala, szerkezeti felépítése minden beleérzés ellenére alapján véve objektívan körülhatárolja a vers vagy próza előadását.

A fent vázolt lehetőségek mellett is szükségét érzem a magyar speciális tantárgyi blokk keretén belül sajátos tartalmú, az alsó tagozatos oktatást segítő stilisztikai stúdium indításának, amely egyben a leendő tanítók kommunikációjának tudatosan stílusosabbá, árnyaltabbá tétele miatt is elengedhetetlen lenne.

Szikszai Lajosné

Egy új szakmai folyóirat Csíkszeredán

(NYIT: Nyelv-Irodalom-Tanítás)

Manapság, a kísérletek korában és a számok, statisztikák bővületében elfeledkezünk arról, hogy a tantárgy-pedagógia vizsgálati módszerei közé nem csak a kísérlet tartozik, hanem a megfigyelés és a tapasztalatok átadása is. Tapasztalatot azonban — jót és rosszat egyaránt — csakis őszinte szándékkal lehet és érdemes átadni: az unalomba fulladt módszertani folyóiratok kudarcának, az őket körülölelő érdektelenségnek minden bizonnyal az őszinteség hiánya volt az oka. (Kivételt A Tanító képez, melyet a tanítóság mindig érdeklődéssel várt, olvasott és használt.)

Nem véletlen, hogy az új politikai helyzetben elindított erdélyi folyóirat önbíráló, önmegmérő, tépelődő első számának kulcsszava az *őszinteség*. A tanulmányok zömében megtalálhatjuk, olyan fogalmakkal társulva, mint *becsületesség, egyszerűség, megértés*. A tanár például egy kettős dialógusfolyamat: *a megértés és a megértetés végrehajtója* — írja Orbán Gyöngyi (A hermeneutikai horizont általános érvénye a pedagógiai szituációban). A NYIT minden tanulmányát őszinteség jellemzi, ezért hiteles, ezért tarthat számot érdeklődésre.

A NYIT másik vérpezsdítő újdonsága: óvónők, tanítók, tanárok, tanárból lett újságírók írják, a gyakorlat gondjait átélő és átérző kollégák — hozzáteszem: igényes elméleti megalapozottsággal és széles körű tájékozottsággal —, s nem hivatalok kiszemelt szaktekintélyei, akiktől mindig és mindenkor távol állt az őszinteség és a bíráló szándék (tisztelet a kivételnek). A NYIT mindenkit bevon a közös gondolkodásba, mindenki érdekeltté válik a legtávolabbi faluban is: s ebben van mind a szakma, mind az egyén fejlődésének kulcsa. Ezért is érdeklődésre tarthat számot az új szakmai folyóirat.

Az elmúlt évtizedekben hozzászoktunk: érdemes odafigyelni az Erdélyben született írásokra, mivel az ottani gondok kiélezettebb formában mutatják itthoni bajainkat. Erdély volt számunkra a lelkiismeret maga. Most is ezzel az érzéssel vettem kezembe az új folyóiratot, belemélyedve az ott megállapított diagnózisba, kérdezvén: vajon nem hasonló gondokkal küszködünk-e mi is, csak nem beszélünk róla, mert már elfáradtunk. A NYIT önvizsgálatra készíti a hazai magyartanítást is, a lelkiismeret szava a mindennapok nyugtáolásába befásult vagy elbizonytalanodott tanárok számára. Feltámasztja az érdeklődést itthon is.

A NYIT tanulmányainak nagy része — nyilván első szám voltából adódóan — elméleti jellegű, s csak kis részük foglalkozik szűkebb értelemben vett szakmai kérdésekkel; a népmesék szerkezetével (Bodó Julianna), beszédműveléssel (Szász Éva), az iskolai névgyűjtés megszervezésével (Csomortáni Magdolna), könyvismertetéssel. Csata Emese például ismerteti az amerikai pedagógiai irodalom slágerkönyvét, Thomas Gordonnak A tanári hatékonyság fejlesztése c. művét; Benedekfi Etelka pedig az új, Tolnai Gyuláné által kidolgozott olvasástanítási programról ír.

Az elméleti írások egymáshoz kapcsolódnak, folytatják és kiegészítik egymást.

A Beköszöntő — a szerkesztőségi vezércikk — megállapítja, hogy a magyartanárok helyzetét a bizonytalanság, az átmenetiség jellemzi. A pártállam idején fenn a jelszavak harsogtak, lenn pedig a káosz uralkodott. A

tanárok kétségbeejtő elszigeteltségben végezték mindennapi munkájukat: „Volt, aki úgy végezte munkáját, úgy tanított tovább, mintha mi sem történt volna, vitte a rutin; volt, aki mímelte a lázas munkát, akárcsak korábban, ám valóban a tényleges tevékenysége pótcselekvésben, a felfokozott politizálásban valósult meg; volt, aki töprengett és kínlódott, aki szenvedett a kapcsolat-hiánytól (az információözönben az információválságtól), aki rájött, hogy ugyanúgy nem dolgozhat, mint korábban, aki rákérdezett korábbi önmagára, korábbi szemléletére és gyakorlatára. Hisszük, hogy az anyanyelvvel foglalkozó pedagógusok zöme ez utóbbi magatartástípust testesíti meg.” Nekik szól a NYIT, az új szakmai fórum, mely segít a kapcsolatteremtésben.

A folyóirat címében kifejezett nyitás, mindenekelőtt „nyitás a több tudás felé”, a működőképes tudás felé, a pedagógiai gyakorlatot meghatározó pluralizmus felé, a „személyiségformáló, cselekvő iskola felé. Ezek olyan célok, melyeket mi, itt az anyaországban húsz évvel ezelőtt fogalmaztunk meg. Az önvizsgáló olvasóban óhatatlanul felmerül a kérdés: hogyan valósultak meg ezek a célok? Milyen magatartástípusok jellemzik a hazai pedagógusokat? Milyen fórum segíti őket most a kapcsolatteremtésben? Nem azonosak-e a gondjaink, csak ideát nem annyira kiélezett formában, hanem lappangóan s éppen ezért aggodalomra okot adóan. Ez a helyzet figyelmeztetés is lehet az erdélyi kollégáknak: nyitni könnyebb, mint folytatni. A folytatás nehéz mind eszmei, mind anyagi értelemben. Nálunk éppen most szüntették meg a módszertani folyóiratokat anyagi fedezet híján.

Vajon milyen lesz az új iskolában a tanár szerepe? Egyáltalán, milyen most a tanár szerepe, és milyen a helyzete az anyanyelvi nevelésben? Kié a probléma? — kérdezi Csutak Judit. Hajlamosak vagyunk ugyanis „a »problémát« úgy egészében a társadalom nyakába varni: az előző rezsim juttatta a iskolát oda, ahol van; a hatalom az oka annak, hogy nincsenek tankönyvek (jók vagy se jók, se rosszak), munkafüzetek, szemléltetőeszközök stb. — és ezért akadozik a tanítás, ezért hatástalan vagy részben eredményes az anyanyelvi nevelés.” Végül is minden a tanáron áll vagy bukik, a tanár „mindig élő szemléltetőeszköz”. Elsősorban őszintének kell lennie (ismét a kulcsszó): „a tanár merje vállalni a véleményét, a személyiségét.” A tanár ugyanis a rejtett tanterv révén (erről szól az egyetlen budapesti szerző, Csoma Gyula tanulmánya) nemcsak a tantárggyal magával, hanem egész személyiségével, viselkedésével, beszédmodorával hat és nevel. Mindez kétszeresen nehéz a bizonytalanságban. Mert a szakma bizonytalan.

Biró A. Zoltán írja: „Több mint húsz éve, hogy pedagóguskörökben az iskola válságáról beszélnek. Az ezzel kapcsolatos viták több-kevesebb késéssel elérkeztek, mint ahogy az egymás után következő, gyógyírként ajánlott és különösebb hatások nélkül tovagyűrűző módszertani újításhullámok is (csoportos oktatás, problémamegoldó oktatás stb.). Mint minden válság és mint minden válságkezelési eljárás, ez is elsősorban bizonytalanságot szült. Az elbizonytalanodási hullám nem kímélte az anyanyelvi nevelés különböző ágazatait sem (írás- és olvasástanítás, nyelvtanítás, irodalmtanítás, esztétikai nevelés, a kommunikációs képesség fejlesztése).” A szerző szerint ezen a ponton van a legnagyobb szükség a bírálatra — amit régebben nem illett gyakorolni —, hiszen „a magyartanítás természetesen »ügy« is, de mindenekelőtt szakma . . . Professzionális tartalom nélkül a szakma súlytalanná válik, megszűnik, hiába vannak meg számára a külső keretek”. A szakma bizonytalansága csak Erdélyben gond?

A NYIT szerkesztői közvéleménykutatást is végeztek a tanárok körében. Egy kérdőívet bocsátottak ki, melyen a következő kérdések voltak: 1. Milyennek látja az anyanyelvi nevelés-oktatás pillanatnyi helyzetét? 2. Milyen jellegű nehézségekkel küzd (adminisztratív, szemléletbeli, információhiányból fakadó stb.)? 3. Milyen továbblépési lehetőségeket lát (javaslatok, kísérletek, tantervek, tankönyvek stb.)? 4. Milyen segítséget nyújthatna a NYIT mint szakmai társulat? A szerkesztőség csoportosítva közli a válaszokat. Árad belőlük a panasz: szaporodnak az írni-olvasni nem tudó gyerekek; nem törődnek sem az írásképpel, sem a helyesírással; rosszul beszélnek, illetőleg nem is mernek hangosan a nyilvánosság előtt megnyilatkozni. Nincsenek tankönyvek, munkafüzetek. Nem adják ki a klasszikusokat. Az anyanyelvi nevelés-oktatás „mindenkinek a lelkiismeretére volt bízva, ennek minden előnyével és hátrányával” — írja Trucza Péter Pál.

Mi a NYIT feladata? A NYIT nemcsak folyóirat, hanem az anyanyelvi nevelés iránt elkötelezett szakemberek fóruma, „NYELV-IRODALOM-TANÍTÁS” TÁRSASÁG. Segíti a szakemberek munkáját, módszertani anyagokat forgalmaz, szakmai tanácskozásokat szervez, információs központot működtet. „Csupán” lelke a folyóirat, mely negyedévente jelenik meg, s mindazokhoz szól, akik a tágabb értelemben felfogott anyanyelvi nevelés terén tevékenykednek. A lap módszertani írásokat, információkat, segédanyagokat közöl a nyelvi kifejezőkészség fejlesztése, az irodalmi nevelés, a nyelvtanítás, az olvasási kultúra, a diákszinjátsszás, a helyes nyelvhasználat témaköréből. A szerkesztőbizottság tagjai: Bara Katalin, Biró A. Zoltán, Borbáth Erzsébet, Csutak Judit, Sándor Dénes. Felelős szerkesztő Túros Endre. Az első évfolyam első száma 1991 júniusában jelent meg. Sok sikert kívánunk, és várjuk a többi számot. Hosszú életet!

A. Jászó Anna

A mai népnyelv értékei*

A tudósok több mint egy évszázada kongatják a vészharangot: pusztul a népnyelv, már közel az idő, hogy eltűnjenek a nyelvjárások. Az aggodalom nem alaptalan, ennek ellenére a magyar lakosság nagyobb része még mindig nyelvjárásban beszél, és vidéki városaink nyelve is tájilag színezett. Lassan eltűnnek ugyan a kirívó nyelvi különbségek, de véleményem szerint a magyar nyelv területi tagoltsága még hosszú időn át megmarad.

Szomorkodunk, mikor azt látjuk, hogy a most távozó idősebb generáció magával viszi a régi paraszti életforma hagyománykincsét és kifejezéseit, de biztató jeleket is látunk. Ha megszűnik a falusi lakosság mezőgazdasági bérmunkásnak lenni, ha a földhöz való — jó értelmű — kötődés új alapokat ad a hagyományörzéshez, akkor a népnyelv rohamos pusztulása lelassulhat. Az is megnyugvással tölthet el bennünket, hogy a köznyelv elsajátítása nem jár együtt automatikusan a nyelvjárás eltűnésével. A vidék mai középgenerációja már elég jól megtanulta a köznyelvet, de nem felejtette el az idősök nyelvét sem. Idegenek vagy nagyobb nyilvánosság előtt használja az úgynevezett normatív nyelvváltozatot, azaz a köznyelvet (ill. annak kisebb hangárnyalatokban eltérő helyi változatát), míg otthon, családi körben vagy a faluban, ismerősökkel beszélve a nyelvjárást. Ez a kettősnyelvűségnek egy sajátos belső formája, amely a nyelvváltozatok „munkamegosztása” által esélyt ad a népnyelv fennmaradására.

Nagyon fontos ezzel kapcsolatban a tanárok helyes magatartása. Ők a köznyelv legfőbb ápolói, fejlesztői, de könnyen túl is lőhetnek a célon. Nem úgy kell az irodalmi formákat meghonosítani, hogy közben irtjuk a nyelvjárást! Hiszen — amint mondtam — mindkettőnek megvan a maga helye. Egy gúnyos megjegyzés, egy türelmetlen kiigazítás, pláne a megszégyenítés egy életre szóló keserű élményként raktározódhat el a fiatalok emlékezetében. Ehelyett azt kell tudatosítani, hogy aki a köznyelvet megtanulta, annak jó esélye van rá, hogy bármilyen nyilvánosság előtt megállja a helyét. Ugyanakkor a vidéki embernek van egy másik, otthoni, családi, bensőséges nyelvváltozata is, amelyet hazatérve úgy vehet magára, mint egy régi, kényelmes, megszokott ruhadarabot. (Most ne a pongyolára tessék gondolni!) Akinak a közös nyelven, azaz a köznyelven kívül anyanyelvjárása is van, nem egyszerűen csak eggyel több magyar nyelvváltozatot sajátított el, hanem kétfajta kultúra birtokosa is lett. És erre akár büszke is lehet.

Persze hamis nosztalgia lenne a másik végletbe esve a polgárosodás bármely vívmányát egy idealizált paraszti kultúra jegyében elutasítani. Nem az a baj például, hogy egyre több vidéki lakásban megjelenik a videó. Ott van a gond, ha a nyiladozó értelmű kisgyerekek nem ülnek esténként (vagy legalább hétvégeként) az ágya mellé, hogy — szülői mesélőtehetség híján — legalább Benedek Elek-től vagy Illyés „Hetvenhét magyar

* Tudományos ismeretterjesztő előadás. Elhangzott a Fazekas Jenő nagyközségi könyvtár névfelvételi ünnepségén (Bugyi, 1991. ápr. 26.).

népmesé”-jéből elmondjanak egy altatóra valót. Helyette megnyomják a tévé vagy a videó gombját. Pedig a folyamatos, átélt, és átélhető, színes és változatos beszélésre legjobban a mesélés és meséltetés nevel. Erre a célra jó a műmese is, de még jobb a népmese, amely azon túl, hogy szórakoztat, zökkenőmentesen, sőt élményszerűen bevezet a régi magyar nyelv és a népnyelv emberszabású világába.

Ennyi bevezetés után vessünk egy pillantást Bugyi nyelvjárására! Magam sosem gyűjtöttem itt, a falu nyelvéről szóló szakirodalom is eléggé szegényes, de szerencsére a Magyar nyelvjárások atlasza, melynek kutatópontjai között Bugyi is szerepel, a legfontosabb sajtóságokról híven tudósít. Ez a hatkötetes hatalmas vállalkozás, amelyet korunk legjobb magyar nyelvészei hoztak létre, az 50-es, 60-as évek nyelvéllapotát rögzíti az ausztriai szórványoktól kezdve a moldvai csángókig bezárólag. A gyűjtött anyag alapján könyvet is írt az atlasz egyik szerkesztője a mai nyelvjárások csoportjairól (Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971.). A könyvben az olvasható, hogy Bugyi tájnyelve a Budapest környéki nyelvjárástípushoz tartozik, és igen közel áll a köznyelvhez (360—1). Ennek oka részben a főváros közelsége, részben az, hogy a nyelvterület középpontjában, több nyelvjárástípus találkozásánál fekszik. Tőlük kölcsönöz szórványos jelenségeket (pl. *i*-zést: *legíny*, *kökíny*, *ö*-zést: *ebédöl*, *pöndöl*, *zsidöl*), de ezzel együtt megmarad a kevésbé színes tájszólások táborában. Az utóbbi megállapítás természetesen nem jelent értékítéletet. Sőt. Tudjuk, hogy például Vörösmarty Mihálynak is ez volt az anyanyelvjárása.

Anélkül, hogy túlságosan a részletekbe mennék, szeretnék néhány konkrét tájnyelvi jelenséggel is szolgálni. (Az adatok visszakereshetők a Nyelvatlasz mutatója segítségével.)

Bugyi nyelvjárásában a hatvanas években még szilárdan megvolt — és még valószínűleg ma is él — az *é* hang rövid párja, az *ë*. Ilyen szavakban hallható, mint *gyerëk*, *szëm*, *retëk*, *epër*, *gyërtya*, *szëdër*. Ez a hang, amelyért Kodály Zoltán is annyit harcolt, nemcsak feloldja nyelvünk egyhangú megegését, hanem a nyíltabb *e*-vel ellentétzve jelentésmegkülönböztető szerepet is játszik. Azt mondom például: „Nagyra nőttek a káposztafejek”, de: „Este tehenet *fejëk*”. Mást jelent a „Nyerték a lottón” és mást a „Nyertek a lottón”. „A tú *hëgyës*”, de: „A Fëlföld *hëgyes*” stb. Nagy kár lenne, ha a régi magyar nyelvnek e szép öröksége feledésbe merülne, veszendőbe menne. Még a közelmúltban is akadtak olyanok, akik azt javasolták, legyen a nyelvi norma része, emeljük be a köznyelvbe, tegyük — úgymond — hivatalossá. Erről már sajnos lekéstünk. Nem lenne értelme az iskolai tankönyvekbe — mint ahogy egyesek eltervezték — új betűt bevezetni, vagy a rádióban, tévében a bemondók körében ennek érdekében „kádercserét” végrehajtani. De igenis értelmét látom annak, hogy ott, ahol ez a hang természetes módon kialakult, vagyis a nyelvjárások túlnyomó többségében, védelmünkbe vegyük.

Néhány további jelenség: Magánhangzók zártabb ejtése: *gyükër*, *mogyorú*, *fúru*, *túru*, *rúza*, *vánkus*, *ustor*, *mustoha*, *borozda*. A *-ból/-böl* ragot is inkább *-bú/-bü*-nek ejtik: *házbú*, *kerdbú*, a *-hoz/-höz-t -hó/-hő*-nek: *húshó*, *kerthó*. A szótagzáró *l* gyakran kiesik, megnyújtva az előtte álló magánhangzót: *ëmënt*, *kóbász*, *szíva* 'szilva'.

Külön figyelem illeti meg a ritkább, illetőleg kihalóban levő tájszavakat. A Nyelvatlasz szerint Bugyiban a hatvanas években a *pattanás* szó mellett még használták a *buborcsík*-ot, a *napraforgó* mellett a *tányérrózsá*-t és a *tutyüllá*-t, a *tejfog* mellett a *csöcsfog*-ot. Kifejezetten helyi, illetve környékbeli sajátosságnak számít a vakarcsnak, tehát az összekapart kenyérszétből süttött kis kenyérdarabnak *ilonka* elnevezése, vagy a *porzó*, amely az *akol*-nak — pontosabban ahogy itt mondják: *akó*-nak, *akoj*-nak — a szóváltozata. A legfiatalabbak bizonyára nem is ismerik őket, hacsak a nagypapa vagy nagymama, vagy régiesen szólva a *tyatya*, *szüle*, nem mesélt az egykori kenyérsütésről és állattartásról. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy élnek-e még a következő tájszavak:

früstök 'reggeli', *takart, takartos* 'töltött káposzta', *pille* 'a kenyér megszegésekor keletkező kisebb darab', *gyírka* 'forradás a kenyéren', *bordó* 'az állatok által lerágott kukoricaszár', *léha* 'kukoricapolyva'. A kukoricának még mindig *sejme* van-e vagy már *bajusza*, *zabja* van-e még vagy *címere*? Szólják-e még az apóst *ipam*-nak, az anyóst *napam*-nak, a sógornőt *ángyom*-nak vagy *ángyi*-nak? Mi járja inkább: *készfogó* vagy *eljegyzés* (*eljedzítés*), *tepsi* vagy *tepsi*? Harminc év nagy idő, s mióta ezeket a szavakat a nyelvattilász-kutatók összegyűjtötték, bizonyára néhány már feledésbe is merült.

Gyűjteni kell tehát még mindig, amíg van mit gyűjteni. A lelkes tanár, könyvtáros vagy népművelő csodákat művelhet. Pláne, ha van hagyománya a nyelvtudomány és a néprajz iránti érdeklődésnek. A mai könyvtárávató akár megalapozója, előkészítője is lehet ennek a hagyománynak.

Mit lehet gyűjteni? Tájszavakat, szólásokat, közmondásokat, tulajdonneveket, kihalóban levő kismesterségek szakszavait. Egyetemünk (az ELTE) többek között ezek kiadásával is foglalkozik. A közelmúltban jelent meg például az utóbbi témakörben a mályinkai szénégetés, a kisbéri szíjgyártás, a kazári erdőgazdálkodás, a felső-szigetközi halászat, a kispaládi pokróckészítés, a sárvári, nagykanizsai kovácsmesterség, a szatmári szafeldolgozás, a debreceni paszományos mesterség, a makói hagymatermesztés, a fancsali, detki kendertermesztés szakszókincsének gyűjteménye. Ezek szerény kiállítású, kis példányszámú füzetek, de felbecsülhetetlen — mert később nem pótolható — adatokat mentenek meg a néprajz, a nyelvtudomány s általában a nemzeti kultúra számára. De ha valaki csak magnófelvételekkel gazdagítja a helytörténeti, illetőleg nyelvjárási gyűjteményt, az is nagy szolgálatot tesz az utókor számára. Hadd hivatkozzam itt a rokon népek közül a finnekre és észtekre, akik példamutató szorgalommal gyűjtik és archiválják a népi hagyományokat, ezzel állítván emlékművet saját múltjuknak.

Szeretném felhívni a figyelmet a tulajdonnevek gyűjtésére is. A családnevek, a keresztnévek, a becézőnevek, ragadványnevek egyaránt hordozhatnak a falura, vidékre jellemző sajátosságokat. Nem is beszélve a névdívat időről időre bekövetkező változásairól, amelyek a keresztnév választást vagy a becézést komolyan befolyásolják. Köztudomású például, hogy a fővárosi, városi keresztnévadási tendenciák néhány év késéssel jutnak el vidékre, falura. Napjainkban többek között az a furcsaság tapasztalható, hogy míg a falusi elit a város után szaladva az idegen hangzású *Anita, Edina, Klaudia, Nikoletta, Tímea*, a fiúknál a *Krisztián, Róbert, Norbert, Roland* stb. neveket tartja előkelőnek, addig a városi értelmiség egyre inkább visszatér a népiesebb *Kata, Julcsi, Marcsi, Zsófi, Bori*, fiúknál a *Gergő, Marci, Bence, Dani, Bálint* stb. nevekhez. Még az is lehet, hogy a ma tabunak számító *Mariska, Bözsike* becenév visszatér. A keresztneveket megőrzi az anyakönyv, de a becézés és a ragadványnévadás élő nyelvi gyűjtést kíván.

A ragadványnevek névadási hátterének kiderítése régi családneveink megfejtéséhez is hozzájárulhat, hiszen a családnév sem más, mint öröklődővé vált ragadványnév. Nem rég került a kezembe például egy kisebb személynévgyűjtés; áttelepült erdélyi családtól gyűjtötte egy ügyes egyetemi hallgató. A ragadványnevek között rábukkantam a *Tőke, Tőkés*-re is, amely testi tulajdonságra utal, s annyit jelent: széles derekú. Ha korábban megkérdezték volna, hogyan magyarázom Tőkés László nagyváradi püspök nevét, legföljebb azt tudtam volna elmondani, hogy valószínűleg a *tőke* főnévből képzett *tőkés* melléknévből származik. De hogy valójában mire utalt keletkezésekor, arra nehezen válaszolhattam volna.

Hasonlóképpen vagyunk a helynevekkel is. Sokszor nem értjük őket, vagy csak azt hisszük, hogy értjük. Máskor világosan, egyértelműen beszélnek. De mindenképpen rögzítik a múlt egy darabját; lejegyzésük, megmentésük tehát elsődendő érdek. Hadd mondjak néhány példát! Újpalotán, a főváros XV. kerületében modern, lakótelepi házak között vezet a Sárffy utca. Nem régen még szántó föld és rét volt itt, a határ egy darabját

nevezték *Sárfű*-nek. Mai nyelvérzékünkkel a sáros földre és az itt növő füvekre asszociálunk. Ez a tulajdonnév azonban nincs egyedül a magyar nyelvtörténetben. Régi oklevelek, határjárások tucatjával őriztek meg *Sárfű* ~ *Sárfő* határneveket. A *sár* szó, amely önmagában is alkotott földrajzi nevet, legtöbbször lassú mozgású, sáros vízfolyások vagy mocsarak jelölésére szolgált. A *fő* ~ *fű* pedig különböző térszíni formák, vizek kezdetét, azaz fejét nevezte meg. (A *fej* szóalak újabb képződmény a nyelvünkben.) A szóban forgó *Sárfű* név eredeti értelme tehát: 'mocsár (mocsaras vízfolyás) kezdete'. Az egykori jelentés elhomályosult, de a név fennmaradt, s hála az utcanévadóknak, a terület beépítése után is továbbélhet.

A helynevek szívósságára szülőfalum határából hozom a következő példát. A Tisza-parti Nagykőrű öslakossága jól ismeri a *Monostor* nevű ártéri részt. Épületnek nyoma sincs, de a névből ítélve valamikor szerzetesek lakhattak itt. Történeti források igazolják is ezt a gyanút. A középkori váradi tüzesvaspróbák fennmaradt iratai szerint az 1200-as évek elején a monostor apátja pereskedett a helybeli lakosokkal. A tatárjárás elsodorta a monostort is, az apátokat is, de a név túlélte több mint hétszáz esztendőt. Kész csoda, hogy a törököktől, rácoktól és egyéb hadaktól többször pusztított falu megőrizte ezt a határnevet, amely egy idő után már romokat sem jelt. — Hasonló módon keletkezett a jázsági *Pusztamonostor*, amely később falunévvé vált.

Helységneveink legősibb rétegébe tartozik az úgynevezett pusztaszemélynevekből keletkezettek csoportja. Nagy valószínűséggel ez még a nomád kor emléke, amikor érdemesebb volt megnevezni a tájban lakó embert, mint a vándorlások miatt állandóan változó természeti környezetet. Egészen a XIII. századig ez volt településneveink egyik leggyakoribb keletkezési módja, utána azonban igen gyorsan megszűnt élő névadási formának lenni. Ilyenekre kell gondolni, mint például *Békés*, *Győr*, *Gyula*, *Hatvan*, *Szolnok*, *Pét*, *Ják*; mindannyian az első telepes nevét őrzik. Közéjük tartozik *Bugyi* is, amely valamelyik *Bud*-kezdetű, szláv eredetű személynévből alakult, becéző rövidítéssel. A középkorban a magyar nyelvben is nagyon divatosak voltak a *Budimir*, *Budiszláv*, *Budigoj*, *Budivoj*, *Budilov* nevek. Falunévek is lettek belőlük: A *Budimir*-ből *Bodmér*, a *Budiszláv*-ból *Bogyiszló*, *Bogyoszló*, a *Budigoj*-ből *Bödöge*, a *Budivoj*-ből *Bodvaj*, a *Budilov*-ból *Bodoló*, *Bodolló*, *Badaló* stb. Természetesen becéző formáik szintén léteztek e személyneveknek.

Jóllehet az utóbb felsorolt személynevek eredete a szlávba nyúlik vissza, a névviselek nem feltétlenül voltak szlávok. Ami pedig a pusztaszemélynevek helynévvé válását illeti, ebben az európai régióban csak a magyarra volt jellemző. Bármilyen eredetű is tehát az alap szolgáló személynév, bármilyen nemzetiségű a névviseelő, az ilyen falunévek magyar közösségtől származnak. A *Bugyi* községnév első okleveles említése 1320-ból való, akkor még eredetibb *d*-s változatban: *Budy* (FNESz.⁴). 1346-ban *Bud* alakban bukkan föl, majd 1381-ben megjelenik a *gy*-s ejtésre utaló *Bugy* (ejtsd: *Bugyi*) írásmód is.

Egészen a XX. századig nem volt semmi baj a község nevével. A múlt század végén azonban létrejött, s századunkban széles körben elterjedt a *bugyogó* szónak rövidített, becéző képzővel ellátott *bugyi* változata, s ez az egybeesés tréfálkozásra, csipkelődésre, gúnyolódásra adott alkalmat, nem kevés bosszúságot okozva a helybelieknek. Kevés vigaszt jelenthetett számukra, hogy bánatukkal nincsenek egyedül (gondoljunk csak például a Tökön, Heréden vagy Pornóapátiban lakókra). Így aztán nem csoda, hogy 1950-ben, kihasználva az akkori rendszerváltás nagy átkeresztelési hullámát, a község előljárói névváltoztatásért folyamodtak az Országos Községi Törzskönyvbizottsághoz. A siker reményében a magyar névadási hagyománytól teljesen idegen, de a kor szellemének megfelelő *Békefalva* nevet ötölték ki.

Tudni kell erről a korszakról, hogy a hatalom birtokosai hivatalos rendeletet hoztak (1949-ben) az úgynevezett „fasiszta, reakciós és népellenes nevek” eltüntetéséről.

Tervbe vették többek között a *Herceg* és *Király* előtagú helységnevek megváltoztatását. Az utóbbiból szerencsére nem lett semmi, bár az Országos Levéltár elvégezte a szükséges előkészítő kutatásokat. Bugyi neve nem tartozott a központilag megcélzottak közé, de kérelmének megfelelően számára is felkutatnak egy közeli helyre vonatkozó s a névadó telepessel valószínűleg összefüggésbe hozható *Budymatheusfelde*, *Budymatheusfolva* (1321: ZichyOkm. 1: 200—1; vö. MNy. 49: 493) okleveles adatot, amely alapján a *Mátéfalva*, *Mátéfa*, *Budmátéfalva* nevet javasolták volna. A Törzskönyvbizottság többször tárgyalta az ügyet, de addig húzta, halasztotta a döntést, míg őt magát is fel nem oszlatták. Így maradt minden a régieben (vö. MNy. i. h., NytudÉrt. 70. sz.).

Jó szándékú erőfeszítéseiket azonban nem mindig koronázta siker. Hadd idézzem most Ila Bálint történészt, a bizottság egykori tagját, aki így számol be a Sopron megyei Harka esetről (NytudÉrt. 70. sz. 342): „Ezt az ősi magyar helynevet *Magyarfalva*-ra változtatták [a hatóságok]. A község kérte ezt azzal az indoklással, hogy *Harka* egy német grófnak a neve, tehát meg kell változtatni. Hiába bizonyította be az Országos Levéltár szakvéleménye, hogy a *harka* ősi magyar bírói méltóság volt, és hogy már 1245-től kezdve szerepel az oklevelekben, és hiába bizonyította, hogy a »község nevének megváltoztatása a Harka község beadványában felhozott érv alapján nem látszik indokoltnak, sőt *Harka*, mint Árpád-kori ősi magyar helynév, mindenképpen megtartandó volna« (326/1947. OL. sz.), a névváltoztatást engedélyezték, és ma is *Magyarfalva* szerepel a Helységnevtárban. Sőt »névmagyarosítási ünnepséget« is ült a falu, amelyen vezető funkcionáriusok is megjelentek.”

Napjainkban ismét rendszerváltás időszakát éljük. Érzékelhető ez a névtáblák cseréjében is. Egy lényeges különbség mégis jól megfigyelhető. A mai névváltoztatók túlnyomó többsége a régi, eredeti állapot visszaállításán munkálkodik, az évszázados történelmi nevek megóvásáért száll síkra. Az elmondottak talán érthetővé teszik, hogy a magam részéről mért ellenezném Bugyi nevének megváltoztatását. (Zárójelben jegyzem meg, hogy amennyire megértem a leninvárosiak névváltoztató akcióját, annyira sajnálom, hogy elmulasztották a visszatérést a régi *Tiszaszederkény* névhez, s a gyökértelen, szürke, művi *Tiszaújváros* mellett döntöttek.)

Végezetül a történelmi értékek védelmén túl hadd mondjak még néhány érvet a névváltoztatás ellen. Bugyi lakóit talán még némi büszkeséggel is eltöltheti, hogy községük nevének eredete végső soron azonos *Budá*-nak, az ország történelmi fővárosának nevével. A *Buda* is úgy keletkezett, mint a *Bugyi*: puszta személynévből, a *Budimir*, *Budiszláv* stb. becéző alakjából. — Persze a tréfálkozó hajlamú embereket ritkán lehet észérvekkel elnémítani. De talán nem is szükséges. A népi humor kevés községet kínél meg a környezet csipkelődéseitől. Van is egy sajátos műfaj, a falucsúfoló, amit én szintén a megmentendő, összegyűjtendő népnyelvi, néprajzi értékek közé sorolok. Egyetemünk Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok című sorozatában jelentettünk meg néhány ilyen gyűjtést: Mészárosné Varga Mária, Falucsúfolók a tapolcai járásban (MCsD. 6. sz. Bp., 1981.), Solymár Imre, Három etnikum falucsúfolói a Völgyességben (MCsD. 13. sz. Bp., 1982.). Az utóbbiból idézek végül néhány szép Tolna megyei darabot.

Kakasdot tréfásan *Baktyúkfalva*, *Tyúkúrjalva*-ként tisztelik (i. m. 67). Az izmőnyiek *gatyafalviak*, mert a Tolnába költözött bukovinaiak tudnak románul, s a románban az *izmen(e)* azt jelenti: gatyá (66). A váraljaiak híres gyümölcstermelők voltak, talán irigykedtek is rájuk a szomszédos falvak, mert dicséret helyett csak a *fososkörte*, *pisáskörte* (~ *picsáskörte*) szóval csúfolták őket (25). A kárásziakat a szilvával bosszantották: *kékszilvások*-nak nevezték őket, és azt híresztelték, hogy a zöld szilvát karóval ütötték, hogy hamarabb megkéküljön (27). A győreiek jellemző növénye a hajdina volt, tehát *hajdenások*-nak csúfolták őket. Az ide kapcsolódó történet pedig a következő: „Két ember borért ment a szőlőbe. A pincében jól felöntöttek a garatra. Útjuk a mezőn vitt keresztül,

ahol éppen hajdina virágzott. Megijedtek, mert a hajdina kék virágját víznek nézték. Tanakodtak, vitatkoztak, mit egyenek. Végül egyikük elhatározta, megpróbál átúszni, s megnézni, milyen mély a víz. Így is tett. Négykézlábra ereszkedve kúszni kezdett a hajdinában. A csobolyóból erre a nyakába ömlött a bor, mire visszakiáltott a társának: »Pajtás! Jöhetsz nyugodtan, itt csak nyakig ér!» (26.)

Időm lejárt. Stílusosan egy órás történettel zárom a falucsúfolók sorát. A Tolna megyei kétyieket azzal a mondattal szokták ugratni, hogy „Eszi az egér a csendőrök zsebóráját!” Tudniillik amikor a zsebórák divatba jöttek, a kétyi csendőrök — állítólag — vettek egyet. Hallotta a szolgáló a ketyegést, nem tudta mire vélni: „Eszi az egér a csendőrök zsebóráját!” Hogy kárt ne tehessen benne, fogta a mángorlót, s addig ütötte a zsebóráját, míg el nem hallgatott. (74.)

Juhász Dezső

Határozottság, folyamatosság, jelöltség*

I. A Magyar Nyelvőrben jelent meg Névelőhasználat, határozottság c. cikkem (Nyr. 115 <1991.>: 80–92). Ott már szoltam arról, hogy különféle mondatrészek szerepében a határozott névelővel ellátott főnév nemegyszer részt vesz a mondat folyamatos aspektusértékének előidőzésében; ennek egyik tényezője. Jelen cikkemben ezt az állítást részletesebben kifejtem, szándékom szerint pontosabbá teszem, s további példákkal támasztom alá.

1.1. Előljáróban elmondom, hogy a folyamatosság — az általam a magyar nyelvre vonatkozóan figyelembe vett értelemben — szemantikai minőség. Olyan szemantikai minőség, amely a magyarban — véleményem szerint — bármely értelemmel bíró nyelvi egységgel (szegmentummal) kapcsolatban vizsgálható.

A folyamatos egységek belső időszerkezete (l. Kiefer: ÁNyT. XV: 128) lehetővé teszi, hogy ugyanaz az egység (morféma, szó, szóalak, szerkezet, mondatforma, mondat egység, ill. mondat, mondatrészlet; l. a példákat alább) ne csak az eseményidő egészére legyen érvényes, hanem — változatlan formában — az eseményidő osztataira is. Az *Ötől hatig a parton sétáltak* mondat érvénye esetén valószínűsíthető a *Negyed hatkor a parton sétáltak*, a *Fél hatkor a parton sétáltak*, a *Háromnegyed hatkor <még mindig> a parton sétáltak* és hasonló mondatok érvényessége. Ezzel szemben az *Öt és hat között kimosták a pelenkát* mondat érvényessége nem valószínűsíti a *Negyed hatkor kimosták a pelenkát*, vagy a *Háromnegyed hatkor kimosták a pelenkát* mondatok érvényességét, egyidejű érvényességüket pedig egyenesen kizárja. Az *a parton sétáltak* szerkezet folyamatos, a *kimosták a pelenkát*

Álláspontomat korábban már indokoltam. L. Wacha Balázs: ÁNyT. XVII. <1989.>: 279–328; Az aspektualitás a magyarban, különös tekintettel a folyamatosságra: Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből (szerk. Rácz Endre), Budapest, 1989: 219–82; NéprNyelvt. XXXIII. <1989–1990.>: 81–90. A kérdés különböző szempontokból sokak figyelmét fölkellette; vö. pl. Simonyi: Nyr. 13 <1884.>: 354–59; Molecz: A magyar szórend <Bp. 1900.>: 23–29; Gyomlay: NyK. 37 <1907.> 80–110, 196–244; Sebestyén: MNy. 3 <1956.>: 35–51; Szabó Zoltán: NyIrKözl. 3: <1959.>: 81–9; J. Soltesz Katalin: Az ősi magyar igekötők 1959, 207; Vörös József: Nyr. 97 <1968.>: 416–22; Fábó Kinga: MNy. 74 <1978.> 453–64; NyK. 87 <1985.> 130–9; Pete: MNy. LXXIX; 137–49, NéprNyelvtud. XXIX–XXX. <1985–86.>: Morfológija ruszkogo jazyka v sopostavlenii s vengerskim: <1988.>: 145–68; 159–72; É. Kiss: Configurationality in Hungarian: <1987.>: 69–76, Kiefer: Az előfeltevések elmélete, Bp. 1983, 150–91, 319–28; ÁNyT. XV. <127–49.> MNy. LXXXVII. 257–77; Szili Katalin: Nyr. 109 <1985.>: 177–84, 112 <1988.>: 348–57; Eördögh Miklós: Nyr. 109 <1985.>: 103–109; Naumenko-Papp Ágnes: Nyr. 111 <1987.>: 434–44; alább is.

* A következő grafikus jelöléseket fogom használni:

^ Egybeejtés

A bevezető rész (topik) és az újságoló rész (komment) határa.

' Közepes erősségű hangsúly.

" Erős hangsúly.

szerkezet nem folyamatos. (A *kimosták a pelenkát* szerkezet, hasonlóképpen a *kimos* ige és például a *kimosták* és a *kimossák* igealakok önmagukban befejezett aspektusértékűek, minthogy befejezett értékűek a velük alkotott mininnális mondatok is.)

Szembeötlő, hogy ha a mondatban időpontot adunk meg, a folyamatos egységek érvénye az időpont utánra vonatkoztatva is fennáll; a nem folyamatos egységeké viszont csak a megadott időpontot megelőző idő egy részére, ill. magára a megadott időpontra érvényes: *Nyolckor már ott voltak*; *Nyolckor már ragyogott a nap*; *Nyolckor már tanultak*; *Nyolckor már ballagtak a Zala felé* (értsd: feltehetőleg nyole után is); *Nyolckor elvitték a szemetet*, *Nyolckor már elvitték a szemetet*; (értsd: nyolckor, ill. nyole előtt; a nyole utáni időre, annak részeire e mondatok nem érvényesek).

Aspektuális-temporális jellemzésüket tekintve különböznek egymástól a *Már 'le- vetette a 'sárcipőjét és a 'Vetette' már 'le' a 'sárcipőjét* mondatok. Mindamellet: a két mondat közül az általam fent leírt értelemben egyik sem folyamatos aspektusértékű. (Vö. Simonyi: i. m. 36–7, Vörös, i. m. 416; Fabó: i. m. 454–5; Varga László: NyK. 83 <1981.>: 79–95; Jászay László–Tóth László: Az orosz igeaspektusról magyar szemmel <1987>: 66–70).

Bár a folyamatos alapértékű *volt* igealakot tartalmazzák, nem folyamatos értékűek véleményem szerint a következő mondatpárok — temporalitásukban egymástól is különböző — tagjai: A: *Szombaton* # *'voltunk* <a> *'Gyöngyiéknél*. — *"Voltunk már* <a> *Gyöngyiéknél szombaton*; B: *Tegnap* # *'voltunk 'szánkózni*: *"voltunk' már'szánkózni* <az idén>; C: *'Jártak 'Bécsben*. <*Azóta már* # *'jártak 'Bécsben*.> — *"Jártak már Bécsben*. D: *Jóska bácsi* # *'volt 'Vajtán*. — *Jóska bácsi* # *"volt Vajtán*. — Véleményem azon alapul, hogy a magyarbeli aspektust — s így a folyamatosságot — nem kötöm kizárólagosan sem az ige morfológiai szerkezetéhez, sem az egyes igék lexikális jelentéséhez (l. Wacha Balázs: ANyT. XVII. <1989.>: 302–5; fentebb is.)

A fentiekkel szemben folyamatos aspektusértékűek a <*Nyolckor már*> *Gyöngyiéknél voltunk*, <*Jóska bácsi éppen*> *Vajtán volt*, <*A gyerekek éppen*> *szánkózni voltak* szerkezetek, ill. a rájuk épülő mondatok is.

A folyamatosság módot ad az egyidejűség kifejezésére, l. Földi János korai (1790 körüli) példáit: „Mikor a' húst *ette*, akkor jött bé az az Atyja”; „Mikor a húst *megette*, akkor jött bé az apja” (Földi János magyar grammatikája <Közzéteszi: Gulyás Károly>, 1912, 281; idézi, értelmezi Szili, i. m., 1988, 341). A példák tanúsága szerint a 18. századi és a mai magyar nyelv között az adott szempontból nincs jelentős különbség. Földinél szerepelnek a következő példák is: A' Leány a' levelet *írta*, és egy rakás mondatát *evett*: A' Leány a' levelet *meg* írta, és egy rakás mondatát *megevett*. — Nyelvtörténeti szempontból figyelmet érdemel, hogy a folyamatos és a befejezett aspektusértékű mondategységekben egyaránt *-t* — *-tt* időjelű igealakok vannak. — Míg Földi első példamondataiban <"... *ette* ... , *írta*> egyidejűség, második példamondataiban <... *megette* ... ; *meg* írta ... > rákövetkezés, utóidejűség (vö. pl. Gyomlay, NyK. 37. <1907>: 286) fejeződik ki. — Az egyidejűségről, különidejűségről l. pl. Károly, NytudÉrt. 10. sz. 20–21, 73–4, 109, 150; Fabó Kinga: MNy. 87 <1985>: 130–40; Pete: NéprNyelvt. XXIX/XXX <1985/86>, 168; Morfológia v sopostavlenii s vengerskim, Orosz–magyar egybevető alaktan: <1988>: 82–87, Kiefer: MNy. LXXXVII. <1991.> 257–77.; Jászay–Tóth: i. m. 63–64; további irodalommal: 172–6. Az aspektus azonosításában felhasználható viszonyított idő vizsgálható egymásnak mellérendelt mondategységekben (ezekben szereplő szerkezetekben, ill. álltmányokban: *A fiú meg csak fut, és rettenetesen li he g; fut és li he g*; főmondat és mellékmondat viszonyába ágyazva: *lá t o m, hogy fu t*; igenévnek és alaptagjának viszonyában (l. Károly, i. h. Pete, i. h.): *A futó fiú li he g; A fiú li he g ve fu t*).

1.2. Különbféle szintű nyelvi egységeket jellemezhe-

tünk aspektusértékükkel: ezt talán sugallják eddigi példáink is. Ugyanezt szeretném érzékeltetni a következő, részletesebb példasorral.

Folyamatosnak — folyamatos alapértékűnek — tartom például *fúj*-morfémát, a *fúj* igét, a *fúj a szél* szintagmát, a *fúj a szél*, hasonlóképpen a *még fúj a szél*; *még mindig fúj a szél*, *még mindig fúj a szél*, *akkor mindig fúj a szél*, *egyre fúj a szél*, *nagyon fúj a szél* s hasonló mondategységeket, a *Fúj a szél*. . . tagmondatot, a *Fúj a szél* mondatot, sőt, a *Fúj a szél* mondat alkotta megnyilatkozásokat is. Folyamatos a *hül* ige és a *A lekvár már ott hült az asztalon* mondat is.

A folyamatosság elemzését a mondat szintjén igyekszem megalapozni. Ez korántsem zárja ki, hogy az elemzések eredménye végső soron megerősítse az igeinek vagy az igét alkotó morfémának az adott szempontból való fontosságát. (Vö. Pete, i. h.)

Vegyünk egy példát! — A *fúj*-morféma folyamatosságát, úgy vélem, onnan tudjuk, gyermekként azáltal sajátítjuk el, hogy (minimális szerkesztettséggű) igét (*fúj*) és minimális szerkesztettséggű mondatot alkotva folyamatos aspektusértékű mondatot ad: <*Fúj a szél?*> *Fúj*. — Ugyanakkor, mint utaltam rá, a magyar nyelvre nézve nem igaz, hogy valamely nyelvi egység folyamatossága minden esetben megőrződnek a magasabb nyelvi szintek egységeiben. Így például, bár a *fúj*-morféma folyamatos — a *fölfúj* ige, a *fúj egyet* szerkezet vagy a *Fölfújta a lufit* mondategység és mondat nem folyamatos, hanem befejezett aspektusértékű. — Hadrovics László elemeiben eltérő jellegű példáival (l. A funkcionális mondattan alapjai, 1969, 95) szemléltetve a fentieket, mondhatjuk, hogy az *ordít*-relatív tövet (morfémacsoportot), ill. az *ordít* igét tartalmazó *félelmetesen ordított* szerkezet folyamatos, a *félelmetesen ordított* szerkezet befejezett aspektusértékű (Hadrovics durativitásról és pontualitásról beszél, ott jogosan) az a) *Az éhes oroszlánfélelmetesen ordított* és a b) *A megszegett vadfélelmetesen ordított* mondatokban. (Ismeretes, hogy a durativitás mind a befejezettséggel, mind a folyamatossággal összefér; a pontualitást 'mozzanatoság' és 'befejezettség' értelemben is szokták használni. A Hadrovicstól b) jellel idézett mondatokban mindkét minősítés jogos.)

A *lít* folyamatosságát megőrzi, a *megy* folyamatosságát megszünteti a szerkesztettebb forma következő példánkban: *lít* → *kilátott a tóra*; *megy* → *kiment a tóra*.

A vizsgált egység folyamatossága ellenőrizhető a *javában*, *akkor*, (1991. december 2-án) *még mindig*, *továbbra is* határozók, határozó-kapcsolatok valamelyikével való bővíthetőség révén: 1991. december 2-án *még mindig dolgozott* — ez helyes mondat; a *dolgozott* folyamatos értéke lehetséges; 1991. december 2-án *még mindig megbolondult* — helytelen mondat. A *meqbolondult* nem folyamatos értékű szegmentum.

Mind a folyamatos, mind a nem folyamatos (befejezett vagy tisztázandó aspektusú) egységek tovább osztályozhatóak. — Az elemzések az emberi nyelvekben vagy csoportjaikban általános és a nyelvenként (és nyelvjárásonként, l. Sebestyén, i. m.) sajátosság tulajdonságokat és összefüggéseket egyaránt igyekeznek feltárni; vö. pl. Agrell S. *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitwort*. Lund, 1908; Koschmieder E.: *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie, Proba syntezy*. *Razprawy i materialy Wydziału i Towarzystwa przyjaciól nauk w Wilnie*, V. 2., Wilno, 1934; Garey, Howard B.: *Verbal aspect in French*: *Language* 33. 91—110 [1957]; Szabó Zoltán: *A magyar igei aspektus kérdéséhez*: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 3. 81—89 [1959]; K. Kalocsay: *Vojažo inter la tempo* (La Laguna, 1960); Ju. Sz. Maslov, *Voprosy glagol'nogo vida v sovremenom zarubežnom jazykoznanii* (Voprosy glagol'nogo vida. (Szerk. Maslov) Moskva, 1962: 26; Bihari József: *Aspektusproblémák a mai orosz nyelvben*, *Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei*. Szerk. Dr. Bende Sándor. 175—212; Dező László: *MŰy.* 71 (1975.) 268—74; N. S. Avilova: *Vid glagola i semantika glagol'nogo slova*, 17; Comrie: *Aspect*. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1976; Vendler, Zeno: *Verbs and Times*: *Linguistics in Philosophy* (Ithaca, 1967) 97—121; L. M. Gorelova: *Kategorija vida v evenkijskom jazyke*; *Novosibirsk*, 1979, 15; Mourelatos, Alexander P. D.: *Events, Processes and States*: *Syntax and Semantics* 14. Tense and Aspect (szerk. Tedeschi, P. J.—Zaenen, New York, 1981, A., Academic Press) 191—212; Kálmán C.

György—Kálmán László—Nádasdy Ádám—Prószéky Gábor: *ÁNyT. XVII.* (1989). 75—78; Bondarko, A. V.: *O značenijah vidov russkogo glagola, Voprosy jazykoznanija, 1990/4, 5—24, további irodalommal.*

Sejthető, hogy egyre több alaposan vizsgált nyelvben kimutatják majd egyrészt a folyamatosság és más szemantikai minőségek összefüggéseit, másrészt különböző formáknak, alaktani és szintaktikai kategóriáknak a folyamatosság kifejeződésében való szerepét. — A hasonló elemek ellenére a rendszer végső soron, azt hiszem, minden nyelvben sajátos.

Itt megjegyzem, hogy a folyamatos egység a magyarban is lehet (aspektuális értelemben) statikus, atelikus, ill. telikus (*A kép szép, de sötétedik; Jancsika számolni nem tud, de azért egyre okosodik; Kálmán még fut, de már fárad: példánkban a sötétedik, az okosodik, a fárad telikusak*); összefér egyszerűséggel és ismétlődéssel (*Csak ül és húzogatja az asztalterítőt; Nézte, ahogy egymás után estek le a poharak*); múlt, jelen és jövő idővel (*Már szállingóztak hazafelé; Már szállingóznak hazafelé; Majd mikor szállingóznak hazafelé...*). A befejezett egység tartalma — pontosabban — aspektuális értelemben vett (előzetes cselekvést, durativitást tartalmában foglaló) *teljesítményként*, ill. *eseményként* (Két óra alatt megtette az utat, így tizenkettőkor célba ért) jellemezhető. (l. Vendler: i. m.; Kiefer: Az aspektus a magyarban. A Fejezetek egy magyar strukturális mondatanból c. munkáját próbafejzete [Kézirat, Budapest, 1983]). Az alábbiakban azonban ezekre a különbségekre nem térek ki.

1.3. A magyar nyelvet illetőleg általánosságban elmondható, hogy a folyamatos—befejezett szembenállás tekintetében nemegyszer különbség van egyrészt *a*) a névelőtlen—határozatlan (és elsődlegesen a mondat fókuszában megjelenő) tárgyat, alanyt vagy latívuszi határozót tartalmazó, másrészt *b*) a hasonló lexikális elemekből felépülő, de határozott tárgyat, alanyt vagy latívuszi határozót tartalmazó mondategységek között.

Az ilyen oppozíciók aspektuális vonatkozásait a szakirodalom számon tartja, ha a pontosabb minősítésben nincs is egyetértés.

Dombrowsky József például a magyarban hangsúlyozottan akciókról, s nem aspektusokról beszél. Mindamellett állításaiból kitűnik, hogy a névszó névelőzése nemcsak a névszó határozott vagy határozatlan voltát szabhatja meg. Kandidátusi értekezésében (Dombrowsky József: A szláv igei aspektus-tempus rendszer eredete és kialakulása, Debrecen, 1964, 78) a *csináltam egy széket* formát a 'kész van' jelentés megadásával; a *csináltam "a"* széket formát *duratív* besorolással minősíti. — Szóhasználatát nem elemzem; a példák a lényegét, úgy vélem, kifejezik.

A specifikusságnak, ill. a határozottságnak a folyamatosság kifejezésében való szerepére, illetőleg a határozatlanság és az aspektualitás valamilyen néven nevezett összefüggéseire többször felhívták a figyelmet (l. Dezső: *ÁNyT. V.* (1967.): 115—6; Hadrovics: *A funkcionális magyar mondatan alapjai* (1969): 95—99; Vörös József: *Folia practico-linguistica, I.* 1971/1., 83; Kiefer: *Az aspektus a magyarban. A fejezetek egy magyar strukturális mondatanból c. munka próbafejzete, sokszorosított kézirat* (1983.); Naumenko-Papp: i. m.; Szabolcsi: *NyK.* 85 (1983.): 83—91; alább is.)

A szembenállás hol aspektusát tekintve neutrális, ill. folyamatos aspektusértékű, hol befejezett, ill. folyamatos aspektusértékű formapárokat ad.

A folyamatos-befejezett szembenállás szempontjából *neutrálisnak* vélem a következő, az ige előtt alanyként, tárgyként, latívuszi határozóként névelőtlen—határozatlan főnevet tartalmazó szerkezeteket, ill. az ezek alkotta mondatokat: *szoknyát varrt, pulóvert kötött, reggelit készített; víz folyt a padlóra, hírek jöttek, rengeteg hó esett, karéekre ment, szüretre ment, boltba ment, falura utazott.* Egyaránt lehetségesek a következő párbeszéddek:

A) — *A gyerekeknek adtál valamit?*

— *Hogyne. Julikának szoknyát varrtam, Petinek pulóvert kötöttem.*

- B) — *Hogy telt a délután?*
 — *Munkával. Mikor Péter megjött, még szoknyát varrtam; mikor a Híradó kezdődött, már pulóvert kötöttem.*
- C) — *Mi van Évával?*
 — *Nagy munkában van. Képzeld, szoknyát varr.*
 — *És a kis Évike?*
 — *Ő meg pulóvert köt, a babájának.*

Az A) párbeszédben kiemelt szerkezetek befejezettként, a B) és a C) párbeszédekben kiemelték folyamatosként szerepelnek. A kétféle használat egyidejű lehetőségére utaltam fent a *neutrális* minősítéssel (vö. Wacha Balázs, MNy. LXXXVI. (1990.): 42 is).

Ismeretes, hogy a fókuszot betöltő névelőtlen tárgy (*szoknyát varrtam*) szerepelhet redukált bővítményként, mintegy valamilyen „komplex ige” részeként: *Mit csináltál? Szoknyát varrtam*. A tárgy hangsúlya ilyenkor az egész szerkezetre vonatkozik; a szerkezet hírértékét tekintve tovább nem tagolódik (l. Kicska: Nyr. 19 (1890.): 7; Elekfi: NyKk. 1. (1980.): 796; Kenesei: ÁNyT. XVII. (1989.): 109–110; Komlósy: Focussing on focus in Hungarian. Topic, focus, and configurationality. Linguistik Aktuell. Amsterdamer Arbeiten zur theoretischen & angewandten Linguistik. 215–26, 218; É. Kiss: NyK. 89. (1987–88.) 9–10; Elekfi: NyKk. I. 796; vö. Deme: MMNyR. 462). Ugyanakkor a névelőtlen tárgy szerepelhet ellentmondásként, korrekcióként, a mondat vagy mondat-egység valóságos főhíreként is (vö. Hukaya Sitosi: A magyar nyelv cím–hír szerkezete. Kézirat. 1973; Elekfi: NyKk. (1980.): II. 794). Ez a mondatrészek hírértékét érintő különbség a *szoknyát varrtam*-szerű szerkezetek aspektusértékét nem befolyásolja: a neutralitás mindkét esetet jellemzi.

A fentiekhez hasonló elemekből felépülő, de határozott tárgyat, alanyt vagy latívuszi határozót tartalmazó mondatok szemantikailag jelölt módon folyamatos aspektusértékűek: *'varrta a 'szoknyát (v. a 'szoknyát 'varrta); 'kötötte a 'pulóvert, (v. a 'pulóvert 'kötötte); 'készítette a 'reggelit; 'folyt a 'viz a 'padlóra; 'jöttek a 'hírek; a 'hó 'esett; 'egyre csak 'esett a 'hó; 'ment a 'karénekre/szűretre/boltba; 'utazott a 'falujáiba. -- (Mikor megérkeztünk, Erzsé már) 'készítette a 'reggelit.* (vö. pl. Elekfi: NyKk. 1. 796).

Az ige előtti, hangsúlyos helyen (a mondat fókuszában) alanyként, tárgyként, latívuszi határozóként névelőtlen, határozatlan formájú főnevet (főnévi alaptagú szerkezetet) tartalmazó mondat-egységek a folyamatos—befejezett szembenállás szempontjából, mint mondom, nemcsak neutrálisak lehetnek: lehetnek befejezett alapértékűek (vö. Klemm: TörtMondt. (1928/41: 79; J. Soltész Katalin: Az ősi magyar igekötők (1959.) 156–7; Vörös József: Folia Practico-Linguistica, 1971/I, 82; Pete: MNy. 79 (1983.) 145; Hegedűs Rita: Nyr. 111 (1987.) 292–5; Naumenko—Papp: Nyr. 111 (1987.) 440). Befejezett alapértékűek például a következő tárgyias szerkezetek, s a belőlük alkotott minimális mondatok: *ajándékot hozott, ajtót nyitott, bajt csinált/okozott, csapást mért, előnyt adott, emléket állított, expedíciót indított, fát yolt borított (vmire), fejet hajtott, feladatot vállalt, fordulatot vett, gyümölcsöt telepített, házat épített, házat vett/vásárolt, helyet adott, helyet foglalt, hidat épített/vert, jelenetet csapott, kardot rántott, kárt okozott, kezét fogott, leányt szült, lélegzetet vett, meghívót kapott, sátrat bontott, sorozatot indított, szobrot emelt, szót kért, társaságot alapított, utat adott, utódot nemzett, üzletet nyitott, vállalat vont, záslót bontott, zsúrt rendezett.* — Megjegyzem, hasonló, de más elemekből álló elrendezések lehetnek folyamatos alapértékűek is: *állatot tart, beteget ápol, bűntudatot érez, gondot visel (vkire), gyermeket nevel; stb.* A fenti (*ajándékot hozott* stb.) szerkezetekről el kell mondani, hogy ezek a szerkezetek egy a frazeológizálódás mértéke szerinti széles skála különböző pontjaira tehetők (vö. Hadrovics: i. m. 60–123); a frazeológizálódás iránya sem mindenütt azonos. A *fejet hajtott*

'(tisztelettel, alázattal) maghajtotta/lehajtotta a fejét' szerkezetben lényeges a tárgy (jelöletlen, de frazeológiailag rögzült) meghatározottsága; ennek nincs szerepe a *szobrot emelt* vagy a *lélegzetet vett* szerkezetben. A <vki> *helyet foglalt* és a <vmi> *foglalta a helyet* jelentésében — az aspektuális különbségen kívül is — nagyobb eltérés van, mint a *'pezs-gőt bontott* és a *'bontotta a 'pezs-gőt* között. Különbözőek ezek a szerkezetek a tekintetben is, hogy a befejezett érték alapján véve az igében van-e adva s a szerkezetekben megőrződik: *feladatot vállalt, kárt okozott, társaságot alapított* — ezekben, úgy vélem, a konkrét ige (a *vállal*, az *okoz*, az *alapít*) szerepe a meghatározó; avagy pedig a fókuszban álló névelőtlen tárgy teszi a szerkezeteket befejezetté (*ajándékot hozott, fejet hajtott, szobrot emelt*). — A folyamatos megfelelők lehetőségében, megterheltségében, stílusértékében különbségek lehetnek. Ezt is mutatják alábbi párhuzamosan elrendezett (befejezett, ill. folyamatos aspektusértékű) példamondataink. (L. a 71. lapon!)

A fentiek — a 71. lap táblázatának példái — némi kiegészítést igényelnek. — Az *ajándékot is hozott* szerkezetben az *is* nem feltétlenül a tárgyra (*ajándékot*) vonatkozik. Előfeltétele nem feltétlenül az, hogy *'mást (is) hozott'*. Igaz, hogy az *is* a tárgy után áll, de az egész szintagmára, ill. egész mondategységre is vonatkozhat, s így a következő jelentést eredményezi: *'azonkívül <azt is tette, hogy> ajándékot hozott'*. (vö. Simonyi: Köt. I. 38—43). Alkothatunk például ilyen többszörösen összetett mondatot: *Takarított is, Marihoz is elment, be is vásárolt, meg még ajándékot is hozott nekem*. Ez a mondat szintén nem feltételezi, hogy pl. Erzsike is elment volna, és például varrnivalót is hozott volna.

A folyamatos aspektusértékű példamondatok némelyikében szintén szerepel *is* — ezekben az ige után: *Már hozta is az 'ajándékot; Már nyitotta is az 'ajtót*. Ez az *is* — akár csak e mondatok folyamatos minősége — a gyors rákövetkezés kifejezésének eszköze, annak ad nyomatékot. Amikor ilyen mondatokkal élünk, az elbeszélés menetében mintegy szándékosan kimaradnak bizonyos pontok, mintha az események gyorsasága miatt csak egy-egy pillanatot tudnánk elkapni: *Már jött is fel a lépcsőn (szinte be se lépett, el se indult; mindjárt a dolgok közepén volt), már nyitotta is ki az ajtót. . .* — Az *is* ezekben a mondatokban nem hozzátoldó-kapcsolatos kötőszó, hanem (nyomatékosító) partikula; használata eltér az *Ekkor már húzta is, meg emelte is* mondatban tapasztalhatótól.

A *Vállalta a feladatot* vagy a *Kezdeményezte az ostromot* mondatok ugyanúgy befejezett aspektusértékűek, mint a példaként feljebb szereplő *Feladatot vállalt* és az *Ostromot kezdeményezett* mondatok. E mondatok aspektusértékében tehát az ige a meghatározó.

Fenti táblázatunkkal kapcsolatban talán az olvasóban is felmerül az az ellenvetés, hogy két példásorunk nem összevethető; hogy helyesebb lett volna, ha fenti, n é v e l ő s főnévi tárgyat tartalmazó folyamatos aspektusértékű mondatainkat olyan befejezett aspektusértékű mondatokkal vetnénk egybe, amelyekben szintén szerepel határozott névelő a megfelelő főnév előtt: *hozta/meghozta az ajándékot, nyitotta/kinyitotta az ajtót, csinálta/megcsinálta a bajt, szülte/megszülte a leányát*.

Hasonló álláspontot képvisel kiváló szakdolgozatában Kapitánffy Johanna. Velem vitatkozva Ő így ír: „As for *itta a bort*, it is the imperfective form of *megitta a bort* and not of *ivott egy kis bort*”. (The aspectual forms of the verb in English and Hungarian <Bíráló tanár: É. Kiss Katalin> Bp., 1985, 31. l.). — Elfogadom, hogy valami nem jó az elemzésemben; figyelmet érdemel azonban, hogy nem *ígealakok* megfeleltetése és párba-állításra volt a célom. — Kapitánffy Johanna kritikáját a jelenlegi példáimra is alkalmazva: ha a *Kinyitotta az ajtót* — *Nyitotta az ajtót* mondatokat látjuk egymás mellett, korántsem kézenfekvő, hogy a határozott névelő és a folyamatosság között akárcsak áttételes összefüggést is gyanítsunk: a befejezettséget éppen eléggé magyarázza az ige élén álló igekötő (vö. pl. Budenz: NyK. 2. <1863>: 187; Komáromy: Nyr. 3. <1874>: 157, Kunos: Budenz-Album <1884>: 11; J. Soltész: i. m. <1959>; Horváth Katalin: NyTudÉrt. 115. <1983>). Ezek alapján ideiglenesen megelégszem azzal a kifejtéssel, hogy — ugyan nem tudom, hogy mi a befejezett megfelelőjük — az *'Itta a 'bort, 'Bontotta a 'pezs-gőt, 'Nyitotta a 'pezs-gőt, 'Nyitotta az 'ajtót* mondatok mindenképpen folyamatosak; az

Névelőtlen főnévi tárgyat tartalmazó befejezett mondatok:	Határozott névelős főnévi tárgyat tartalmazó <i>folyamatos</i> aspektusértékű mondatok
'Ajándékot hozott. 'Ajándékot is hozott. (Vö. Eljött. El is jött). Már ajándékot is hozott. Már 'hozott 'ajándékot.	'Hozta az 'ajándékot. Már 'hozta 'is az 'ajándékot.
'Ajtót nyitott. Mire Pista bácsi odaért, Jancsi már rég ajtót nyitott.	'Nyitotta az 'ajtót. Mire Pista bácsi odaért, Jancsi már 'nyitotta az 'ajtót.
A gyerekek már mindenütt 'ablakot nyitottak.	A gyerekek már mindenütt 'nyitották az 'ablakokat.
Akkor is <i>bajt csináltál/jokoztál.</i>	Akkor is 'csináltad a 'bajt. Akkor is csak 'csináltad a 'bajt.
'Csapást mért ellenfelére.	? Ekkor már 'mérte a 'csapást ellenfelére. (Szokatlan, de lehetséges — humorosan ható mondat.) Egymás után 'mérte a 'csapásokat 'ellenfelére. (Szokványosan ható mondat.)
'Leányt szült. A kislányt a család szeretettel fogadta.	'Mikor 'leányát 'szülte, eszébe jutott a nagynénje.
'Lélegzetet vett és elindult. Nagy 'lélegzetet vett, és nekilátott. Gyorsan 'lélegzetet vett, s megszólalt.	'Vette a 'lélegzetet. Csak 'vette a 'lélegzetet. 'Gyorsan vette a 'lélegzetet s egyre elnagyoltabban tempózott.
Péter 'pezsgőt bontott. Péter már pezsgőt bontott.	Péter 'bontotta a 'pezsgőt. Péter már 'bontotta a 'pezsgőt. Péter már 'bontotta 'is a 'pezsgőt.

Ivott egy kis bort és a Megitta a bort, az Ajtót nyitott és a Kinyitotta az ajtót mondatok pedig befejezett aspektusértékűek. Hogy milyen párokba állíthatók ezek, azt egyelőre nem vizsgálom: a folyamatos — befejezett párok kérdéséről általánosságban alább — a 2. pontban — visszatérek.

2. Láttuk, hogy a névelőtlen és a határozott névelős tárgynak a szembenállása bizonyos mondatok neutrális—folyamatos aspektusának szembenállását eredményezheti. Vannak olyan igéink, amelyek mindkét elrendezésben, mindkét tárgyminőség kíséretében folyamatos aspektusértékű mondatot adhatnak:

A	B
Folyamatos: határozatlan, névelőtlen tárggyal	Folyamatos: határozott tárggyal
A kislány ebben az időben még 'virágot' szedett a 'réten.	A kislány ebben az időben még a 'virágot' szedte a 'réten. A kislány ebben az időben még 'szedte a 'virágot a 'réten.
Kati 'méheket' kergetett az 'elvadult' üvegházban.	Kati 'kergette a 'méheket az elvadult üvegházban.
János 'rádiót' hallgatott.	János 'hallgatta a 'rádiót.

A fenti mondatok ige—tárgy viszonyához hasonló az aspektualitás szempontjából az ige—alany viszony a következő mondatpárokból: *A téren 'zene' szól: A 'téren 'szól a 'zene; Az úton 'autók' robognak; Az úton 'robognak az 'autók; Vitorlánkat 'szél' dagasztja: Vitorlánkat 'dagasztja a 'szél* (vö. ÉrtSz. I. 959). — Iménti példáinkkal ellentétben a névelőtlen, határozatlan tárgyat vagy alanyt (pl. *Lapátolt szenet; Szólt itt zene*) az ige utáni részben tartalmazó mondatok többnyire nem fejeznek ki konkrét folyamatot (vö. Vörös József: *Folia practico-linguistica*, 1971/I., 83; Kiefer: *Az aspektus a magyarban. Próbafejezet a „Fejezetek egy magyar strukturális mondatanból”* c. munkához. Sokszorosított kézirat. 1984). Kivételt jelentenek az olyan esetek, amikor az alany vagy a tárgynak az ige utáni helyzete az aktuális tagolásnak vagy a mondat modalitásának a következőnénye: *Tegnap délután ötkor, mikor megérkeztünk, nem Pista, hanem Jancsi lapátolt szenet a pincében; láttuk; — Most miért hallgatsz lemezt? Nézegetnél képeskönyvet! — Tarts rendet a szobádban!* — E mondatok alapformájában *szenet lapátol, lemezt hallgat, képeskönyvet nézeget, rendet tart* formákat találunk. (vö. pl. É. Kiss: *NyitvÉrt.* 116. sz. <1983.>: 81, Hegedűs Rita: *Nyr.* 111 <1987.>: 288—9). A névelőtlen alanyt vagy tárgyat az ige után tartalmazó mondatok aspektualitás-temporalitás tekintetében, azon túl, hogy nem folyamatosak, e körön belül is megoszlanak, különféleképpen értékelhetők. Ezt mutatja például a *Hétfőn # 'vettem 'cukrot és a 'Vettem 'cukrot' hétfőn* mondatok szembenállása.

A két mondat aspektuális-temporális szembenállásában ebben a konkrét esetben szerepet játszik mind a névelőtlen anyagnévi tárgy (*cukrot*) hangsúlyos, ill. hangsúlytalan volta, mind pedig az a tény, hogy a bevezető részben (topikban) szereplő *hétfőn* határozott, az újságoló részbe (kommentbe) helyezett *hétfőn* határozatlan, mitöbb, nem specifikus értékű. (Vö. Szabolcsi i. m.)

Az egyaránt folyamatos *'méheket' kergetett* és *'kergette a 'méheket* ('rádiót' hallgatott — 'hallgatta a 'rádiót) szerkezetek közül bizonyos konkrét időre utaló környezetekben a névelős megoldás a jobb, szokásosabb vagy az egyedül lehetséges. — Alábbi összevetésünk mindkét oszlopa folyamatos aspektusértékű szerkezetekre épülő (helytelen, ill. helyes) mondategységeket tartalmaz:

A	B
1. ? <i>Ahogy 'méheket kergetett az üvegházban...</i>	<i>Ahogy 'kergette a 'méheket az üvegházban...</i>
2. * <i>Ahogy ott 'méheket kergetett...</i>	<i>Ahogy ott 'kergette a 'méheket...</i>
3. ? <i>Javában 'méheket kergetett...</i>	<i>Javában 'kergette a 'méheket...</i>
4. ? <i>Hétről-hétre dühösebben kergetett méheket az üvegházban.</i>	<i>Hétről-hétre dühösebben 'kergette a 'méheket az üvegházban.</i>

Az A. oszlop a 4. mondatában az ige és a tárgy sorrendje különbözik az A/1—3 mondatbelitől: ennek oka, hogy a mondat főhíreként a módhatározó kerül a fókuszba. A mondat azonban e módosítással nem tökéletes. — Az *ahogy*, *ahogy ott*, *javában* nem fér össze a közlő szemléletű (általános előidejűséget kifejező, egzisztenciális olvasatú/ aspektusú) formával: **Ahogy ott kergetett méheket*. A rendszeres ismétlődést kifejező *hétről-hétre* szintén nehezen illik össze az egzisztenciális olvasat azonosíthatatlan időre utaló jellegével. Vö. még:

A	B
Folyamatos: határozatlan ill. határozott tárggyal	Közlő (egzisztenciális) szemléletű elrendezés
Kati <már> 'méheket'kergetett az 'üvegházban. Kati <már> 'kergette a 'méheket az 'üvegházban. Kati már 'vigan 'kergette a 'méheket az 'üvegházban, mikor Peti még a 'ház mögött 'homokozott.	Kati már ''kergetett'méheket 'az'üvegházban.
János <már> 'gombát'szedett az 'erdőben. Julcsa még 'otthon 'teregetett János <már> 'szedte a 'gombát az 'erdőben. <Julcsa 'otthon 'teregette 'Petike 'pelenkáját.>	János <már> ''szedett'gombát'az erdőben <János ''szedett'már'gombát az erdőben>

Láttuk, hogy aspektuálisan különféleképpen jellemezhető a következő három opozíció:

- A: 'ajándékot hozott : 'hozta az 'ajándékot
 B: 'Méheket'kergetett : 'kergette a 'méheket
 C: —————→ 'kergette a 'méheket: ''kergetett'méheket

Az A példa az aspektus szempontjából befejezett—folyamatos; a B példa az aspektust tekintve folyamatos—folyamatos; a C példa az aspektust tekintve folyamatos és közlő (egzisztenciális) aspektusérték szembenállását mutatja.

3. Az aspektusról szóló szakirodalomban visszatérő kérdés az, hogy a vizsgált nyelvben vannak-e aspektuspárok, ill. hogy melyek azok. A vita a szlavisztikában főleg akörül forgott, hogy a szótárakban is együtt közölt folyamatos és befejezett igék minden jelentésükben felcserélhetők-e egymással; hogy minden folyamatos igének van-e befejezett megfelelője (és viszont), hogy a párokban általánosan elfogadott aspektus szerinti különbségen túl az adott igék lexikális jelentése különbözik-e; hogy az igepár két szó-e vagy egy szó. (L. pl. Agrell: i. m.; Comrie: i. m.)

Az aspektuspárok problémája mindenképpen alkérdésekre bontható s bontandó: általában is; a magyar nyelvre vonatkoztatva is.

Ilyen kérdés lehet: milyen aspektuális jegy szerint keresünk párokat. A szláv aspektológiában gyakran a totalitás jegyét veszik alapul: az egészében szemlélt, a totalitásra utaló s az arra nem utaló (azt jelentésükben nélkülöző vagy attól eltekintő, azt kifejezésre nem juttató) igék párokba rendezhetőségét vizsgálják. A totalitás jegyét azonban különböző, konkrétabb jelentéselemekben látják megnyilvánulni (eredményesség, egyszerűség, időbeli lezárttság, lényegi felszólítás egyszeri lehatárolt cselekvésre); a totalitás hiánya is különféle konkrétabb interpretációkat kap, még ha ezeket az előbbihez hasonló, a befejezett szemlélethez kötött pozitívumok hiányából magyarázzák is: megszűnt eredmény; processzualitás, ismétlődés, sürgetés (Maslov, Bondarko, Bulanin felfogása; vö. Bihari, i. m., Avilova, i. m. 20–29; vö. Krékits: K voprosu ob obščem značenii glagolov. SV. Dissertationes Slavicae, Szeged, 1985, 46–58). Ez a megközelítés szoros összefüggésben van a szláv igerendszer alapvető „kettősségével”. Mások — például Vinogradov vagy Avilova — a cselekvés (belső, absztrakt: mennyiségi, minőségi, időbeli) határának az elérését vagy el nemérését teszik meg az oppozíció két pólusának alapjául.

Nem vezeti vissza valamiféle (egyetlen) kettősségre az aspektus szerinti oppozíciókat például Kiefer, aki külön-külön aspektus szerinti szembenállás(ok)ként beszél a statikus és a dinamikus, a duratív és a nem duratív, a telikus és az atelikus, a perfektív és az imperfektív szituációkról. (A szituáció Kiefernél a mondatjelentéssel, bizonyos mondatok közös jelentésének fogalmával rokonítható). Ezt azért teheti, mert nem tekinti feladatának, hogy valamely két pólusú, egész igerendszert átfogó, általános formarendszert egy funkció szerinti szembenállásból megmagyarázzon. — Magam a fentiekben csak a folyamatosság kifejezettségét vagy hiányát vettem tekintetbe; folyamatosságon nem a szláv nyelvek folyamatosnak nevezett igéinek konkrét nyelvenként különböző szemantikáját, ill. használati szabályait véve alapul; hanem a folyamatosságnak a dolgozat elején előadott, szemantikailag meghatározott fogalmát értve rajta. Folyamatos eszerint az a nyelvi egység — röviden —, amely a hozzátartozó eseményidő részeire is érvényes.

A következő kérdés: valamely adott elemekből álló, konkrét nyelvi egység mely más konkrét egységgel (igealakkal, igével, szerkezettel) állítható szembe.

A harmadik kérdés, immár a dolgozatban látott példáink alapján: lehetséges-e, hogy az oppozícióba állított szerkezetek eltérő ragozású (a paradigma-rendszer más és más pontjáról való) igealakot tartalmaznak?

A negyedik kérdés: az aspektustól eltekintve azonos-e a (konkrét lexikai elemeket tartalmazó) pólusoknak a jelentése? Léteznek-e tiszta aspektuspárok?

A magyar nyelv vizsgálata során abból indultam ki, hogy gyakran lehet aspektusa szerint minősíteni valamely egységet (mondatot, szintagnát, igét, igealakot, morfémát) akkor is, ha szintjében megfelelő, lexikálisan vele azonosítható és egyéb (nem aspektus szerinti) tulajdonságait, kategóriáit tekintve hasonló megfelelője nincsen; illetve attól függetlenül, hogy van-e ilyen. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy bármely folyamatos egység szembenáll — általánosabb szinten — bármely befejezett egységgel. Végző soron a 'Feküdt az 'ágyon és a 'Berúgta a 'gólt mondatokra ugyanúgy jellemző a folyamatos—

befejezett szembenállás, mint a 'Vetette 'le a 'kabátját : 'Levetette a 'kabátját mondatokra. Két példánk szélső lehetőségeket mutat. A *Csak nevetett, nevetett* és a *Hatalmasat nevetett* közbülsőt. A két mondat itt folyamatos és befejezett, jelentésének egyéb részeit tekintve pedig közel áll, de nem azonos.

Minősíthető aspektusában az egység, ha nincs is párja: de azért lehet individuális párokat keresni. Lehet aspektuspárokat keresni; ezen belül kereshetünk szó-, szerkezet-, mondatforma-, ill. akár mondatpárokat is. Az ilyen vizsgálatok fejlettek, legalábbis a szókénes tekintetében.

A lehetőségekre és a korlátokra — elsősorban ugyancsak szókéneset vizsgálva — többször rámutattak. A történesminőség tárgyalásával, az igei kategóriák egymáshoz való viszonyának vizsgálatával, az aspektualitás (több kategória együttműködését feltételező) fogalmát készíti elő Szabó Zoltán (NyIrKözl. 3: 81—9). — Emlékeztetek Jean Perrot-nak a meg igeikötőről szóló tanulmányára (Nytudért. 62. sz., 1966); Drahos Józsefnek (Načinatel'nye glagoly v ruszkom i vengerskom jazykah. LGU, 1979) c. diszsertációjára; az aspektus, akcióminőség, szó, szóelem (ige, igeikötő) és grammatikai kategória összefüggése ezekben is előtérbe kerül. — Banó István és az ő nyomán Bihari—Tyihonov helyenként az orosz szemléleti pároknak megfelelő magyar *igepárok*ról szól, a megfelelést nem általánosítva (Bihari—Tyihonov: i. m. 93; vö. Fabó Kinga: MNy. 74 (1978): 453—64). — Kiváló, bőséges és egyelőre nem kellőképpen felhasznált anyagot találunk J. D. Apreszjan—Páll Erna: Orosz ige — magyar ige (vonzatok és kapcsolódások) c. szótárszerű feldolgozásában (Bp. 1982). J. Soltész Katalintól (Az ősi magyar igeikötők, 1959, l. fentebb) származik a folyamatos—befejezett megfelelések lexikális aszimmetriájának következő, ma már közismert példája: *költti az anya — gyerme-két; a tyúk — a tojást; a költő — a verset; a könnyelmű a pénzt*; de: *fel-költti — gyermekét; megírja, megköltti — a verset; kiköltti — a tojást; elköltti — a pénzt*. J. Soltész Katalinnak (i. m.; MNy. LIII, 127—37), Abaffy Erzsébetnek (Latin hatás a XV—XVI. századi magyar igeragozásban (további irodalommal), in: A reális nyelvészeti tanulmányok. (Szerk. Balázs János): 113—79.), valamint Máta Mária-nak (MNy. LXXXV. (1989.) 151—71, különösen 154—9) munkái a lexika és az igeidő-rendszer kölcsönhatásának elemzéséhez a kérdés történeti vizsgálatához is alapot adnak.

A *Pár vagy nem pár?* kérdéssel körültekintően foglalkozik Hetzron Robert (l. Non-applicability as a test for category definitions, in: Hungarian General Linguistics (ed. Ferenc Kiefer), John Benjamins Publishing Co. Amsterdam/Philadelphia, 1982; vö. Wacha: Az aspektualitás a magyarban, különös tekintettel a folyamatosságra. — Aspektusról és aspektuspárról Hetzron szerint csak akkor beszélhetünk, ha a szóban forgó két forma (Hetzronnál: érték) ugyanazon eseményre vonatkoztható; a pár két tagja közül való választást a kontextushoz köti. A szerző így ír: „My general definition of the category is the following: *aspect* is a category both terms of which may be applied at the time of utterance to exactly the same event. The choice between the two values depends on the needs of the context and represent the different *perspectives* adopted when viewing that event” (i. m. 152). Minthogy Hetzron elsősorban igeikről (példái szerint főigék-ről, igeikötős és igeikötőtlen igeikről), illetve ezek bizonyos elrendezéseiről (vö.: *ugrik : ug-rál; ír : megír; bemelegít : melegít*; jelölése az ittenitől eltér), valamint a magyar ige morfológiai aspektuskategóriájáról (“There is no doubt that the categories of Hungarian verbal morphology also include aspect” — i. m. 151), fenti kiindulása módot ad neki a magyarra vonatkozólag az akcióminőség és az aspektus gondos elkülönítésére. A szláv aspektológusok nemegyszer (pl. Bondarko, i. m. (1991)) hangsúlyozzák, hogy az aspektus-oppozíció áthatja a szláv nyelvek teljes igerendszerét. Az „individuális” aspektuspárok állítólag az orosz igeik 70%-át ölelik fel (l. Pete: NéprNyud. XXIX—XXX. (1985—86.) 167). Hetzron a magyarra vonatkozólag nem ad mennyiségi elemzést vagy jellem-zést, de az aspektuspárokat a magyarban érezhetően kisszámúaknak véli.

Sok a szláv nyelvekben az olyan (többjelentésű) folyamatos ige, amelynek több befejezett párja van. Legalább részben hasonló jelenségeket ismertet, mint láttuk, J. Soltész Katalin a magyarra vonatkozólag. J. Soltész Katalin *költti—felköltti, kiköltti* stb. megfeleltetéseit követve, de az igeik szerkezeteire is ügyelve elmondhatjuk, hogy míg

egyfelől *A gazdag kereskedő egymás után nyitotta a boltokat* mondatban a *nyitotta a boltokat* szerkezet inkább a *boltot nyit-nak* (s árnyalatnyi eltéréssel a *megnyitja a boltot-nak*) a folyamatos megfelelője, addig másfelől *A gyerekek már mindenütt'* *nyitották az ablakokat* szerkezet az *ablakot nyitottak* szerkezet mellett a *ki nyitották az ablakokat* szerkezetnek is folyamatos megfelelője.

Bár a befejezett—folyamatos minőségüként szemben álló (*mindenütt*) *ablakot nyitottak*: (*mindenütt*) *nyitották az ablakokat* szerkezeteken belül általános és határozott ragozású igealakok (*nyitottak*: *nyitották*) szerepelnek, az aspektusminősítés nem ezekre a ragozási (morfológiai, közvetlenül csak a tárgy minőségét tükröző) alakokra vonatkozik: az adott folyamatos szerkezetfajta jellemző a specifikus tárgy igénye. A specifikus tárgy kézenfekvő, könnyen létrehozható megjelenési módja, formája a határozott tárgy; ez utóbbi szabja aztán meg a ragozásfajta. Ezért lehet, mint ismeretes, egyaránt — szemantikailag jelölt módon — folyamatos a *'Vezet t é k 'l e a 'lépcsőn*, a *'Vezet t e k 'l e a 'lépcsőn* <t. i. 'engem'>. E két mondatban a tárgyak specifikus, ezen belül határozott volta azonosan hat — a ragozásfajtaától függetlenül.

4. A határozottság a magyarban felfogható tisztán alaki kategóriaként. Ezen az alapon — egyszerűsítve — azt mondhatjuk, hogy határozott a határozott névelővel ellátott névszó; ezzel az igét határozottság tekintetében egyeztetni kell. A határozott névelős, határozatlan névelős és a névelőtlen főnév, mondhatni, paradigmát alkot. — Ezenkívül, mint láttuk, számba lehet venni a határozottság olyan megerősítőit — kifejezőit, mint a topikhelyzet, személyjelezés, tulajdonnévhasználat.

Az itt érintett alaki szempontból nézve kétségkívül határozatlan a tárgy a következő szerkezetekben: *cipőt vett, kezét nyújtott, fejet hajtott, vállat ríntott, ruhát cseréltek*. Másrészt feltétlenül határozott a tárgy a következő mondatban: *Közben Marika 'ott' szedte a 'virágot a 'patakparton* (az ott szerepéről l. Deme: MNy. 55 [1959]: 185—198; Komlóssy: ÁNyT. XVII [1989]: 171—82). Láttuk, hogy az utóbbi mondathoz hasonlóan a határozottság szemantikai értelmezése nem problémátlan. A *Kati 'kergette a 'méheket az 'elvadult 'üveg-házban* mondatbeli határozott tárgy (*a méheket*) aligha tekinthető típusra utaló vagy generikus névelőhasználat esetének — szemben pl. az *Utálja a legyeket* mondat határozott tárgyával. Ez utóbbi esetben a típusra utalás mellett szól a némiképp a főnév számkategóriájában tapasztalt fakultatívitás (vö. *Utálja a legyeket* ~ *Utálja a legyet*). — Még ha elfogadhatjuk is, hogy a *'kergette a 'méheket* szerkezet esetében az („ott levő”) méhek öszszességéről van szó, s ez indokolja a határozottságot, nyilvánvaló, hogy az olyan szembenállásokban, mint *kergette a méheket* : *kergetett méheket* avagy a következő: *Már 'kergette is a 'méheket*: *'Kergetett már méheket is* ma már az aspektuális—temporális mozzanatok a lényegesebbek (vö. Vörös: Nyr. 97 [1973.]: 421—2, Fábri: NéprNyelvt. 29/30 [1985—86.]: 107—114).

Míg tehát némely határozott névelős tárgyat tartalmazó mondatban a határozottság mintha gyenge lábon állna, másfelől a *fejet hajtott, kezét nyújtott* szerkezetek használatakor nyilvánvaló, hogy a tárgy határozottságának az ismeretség elégséges oka — *l e h e t n e*.

Tapasztalván a fenti ellentmondást, célszerű abból az ismert tényből kiindulni, hogy az alakilag jelölt pólus lehet egyúttal szemantikailag jelöletlen.

Valamely szembenállásban azt a pólust nevezik szemantikailag jelöletlennek, amely állhat a másik pólus helyett is — amely olykor neutrális is lehet. Az *Aki itt volt, az most már tudja* mondatban az *aki* is, a *volt* is, az *az* is és a *tudja* is egyes számú; egyes számukban megegyeznek (vö. Rác: MNy. 83 [1987.]: 500—7.); és mégis, a mondat megengedi azt a tényállást (vagyis: a mondat igaz voltával egyidejűleg lehetséges az a helyzet), hogy *többen voltak* itt, és most már *többen tudják*, amit *tudnak*. Ez a megengedett értelmi többség tehát az egyes szám négyszeri (*aki, volt, az, -ja*) vagy többszöri feltüntetése

mellett is fennáll. Ugyanakkor, ha azt mondom, hogy *Akik itt voltak, most már tudják*, akkor **b i z t o s a n** több emberre vonatkozik állításom. Példánk alapján feltehető, hogy az egyes és a többes szám szembenállásban az egyes szám nemcsak alakilag, hanem szemantikailag is jelöletlen. Csakhogy ebben az esetben is igaz, hogy a kategória működése több tényezőtől, köztük a számkategóriát hordozó szavak szófajától, jelentésétől, de a mondat formájától is függ. Különbőféleképpen érvényesítik számkategóriájukat a következő mondatok alanyai, ill. tárgyai:

Egy személyről v. dologról	Egy v. inkább több személyről, dologról	Egy, esetleg több személyről, dologról	Több személyről v. dologról
<i>János eljön. Ő eljöhet. Egyvalaki eljött. Egyvalakit meghívott. Vendég jött. Jöjjön, vendég, igyék velünk! Melyik vendég mondta?</i>	<i>Aki akar, eljön. Aki akar, eljöhet. Van, akít meghívott.</i>	<i>Valaki jöhet. Akad, akít tisztel. Jött már vendég? Vendég, az jöhet!</i>	<i>Bárki eljöhet. Mindenki eljöhet. Mj.: Egyes számú szóalakok! Sok itt az autó. Egyre csak jön a vendég. Mj.: Az <i>Egyre csak jön a . . .</i> mondatrészlet alapján „folya- matos ismétlődés” várható. Ezzel függ össze, hogy a fő- nevet több emberre értjük.</i>
<i>Írtam neki egy levelet. Már írtam neki a levelet, mikor megszólalt a telefon. Mire felhívott én már írtam neki egy levelet.</i>	<i>Három napja csak levelet írok. Levelet írtam már nekik. Én meg csak írom a levelet látástól vakulásig.</i>	<i>Levelet írok. Levelet már írtam neki. A levélírás időigényes foglatosság.</i>	<i>A cédulaszortírozás időigényes munka. Mj.: A szó szintje alatt is értelmezhető a szám kate- góriája. (Cédulák szortírozásáról van szó.)</i>

A szám funkcionális-szemantikai kategóriájának példáján azt kívántam bemutatni, mennyire fenntartással kell kezelni a formai, s köztük a morfológiai kategóriák „megnevezés szerinti” működését. — A határozott névelő működését illetőleg is elfogadhatjuk, — immár a mostani és megelőző (115: 80–92) Magyar Nyelvőrbeli cikkem példáira is építve: — hogy esetenként kell eldöntenünk a) hogy a határozott névelő használatának következményei a mondatnak mekkora szegmentumán figyelhetők meg b) hogy a határozottság pólusai közül melyik tekinthető szemantikailag jelöltnek c) hogy a névelőhasználat hogyan viszonyul a határozottság egyéb kifejezőihez. Példáim, úgy érzem, megerősítik azt a véleményem, hogy a határozott névelő használatának, s általánosabban: a határozottság és a specifikusság jegyeinek a magyarban hatásuk van a (tag)mondat aspektuális—temporális minőségére. — Láttuk, hogy a névelő határjelző funkciója a mai magyarban — továbbra is — nagy jelentőségű (*Nagy zaj — Nagy a zaj*), s hogy a névelőnek bizonyos esetekben mondatrész-megkülönböztető szerepe is lehet. (*Megtették főnöknek : Megtették a főnöknek*).

E szerepek ugyan másodlagosak, de súlyuk történetileg nyilván változó. — A dolgozat példamondatai alapján — akárcsak Gallasy Magdolna idézett véleménye és állításai alapján — kétségbe vonható, hogy a határozott—határozatlan oppozíciónak általánosan a határozott pólus volna a szemantikailag jelölt pólusa.

Ha a határozottság tekintetében a határozott névelő használata olykor szinte indifferens, akkor könnyen érthető, hogy a névelő más szemantikai oppozíciók kifejezésében is szerepet vállal. E szerepvállaláshoz a határozottság valamely esete ad ugródeszkat. Például: a konkrétabb vagy konkrétabbnak feltüntetett tárgyhoz, alanyhoz konkrétabb (meghatározottabb) idő képzete kötődhet.

Wacha Balázs

Tudományos példatár a kiejtési szótárhoz IV.*

- f*¹ [eff] fn (Nyelvt)
(ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 331, 588)
- f*² [eff] fn (Zene)
(ÉrtSz.; ÉKsz.)
- fa* [fã v. fá] fn (Zene)
(ÉrtSz. *fa*² ÉKsz. *fa*²)
- faáru* [faáru]
(NyKk2. 900—1)
- fácányúk* [fácányúk v. fácánytyúk]
(ill. HNy. 67)
- facsímile** [fakszimilë v. fakszimile v. latinosan: fãkszimile] fn (fakszimile)
(ill. HÍ. 138; NyKk. 385, 591)
- fáért* [fáért]
(Nyr. 89 : 195)
- faggat* [faggat]
(NyKk. 122)
- fagyjon* [faggyon]
(AkH. 74; HNy. 69, 557; AkH2. 55)
- fagyosszent* [fagyos-szent v. (fagyosszent)]
(ill. ÉrtSz.; HÍ. 138—9)
- fãir** [fãr] mn
(ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 589)
- fãir play* [fãr plé]
(NyKk. 589)
- fajansz* [fajansz]
(NyKk. 589, 942; NyKk2. 588)
- fakszimile* [fakszimilë v. fakszimile]
(HÍ. 138; NyKk. 591)
- fakusz* [fakusz v. fakúsz]
(ÉrtSz.)
- falakról* [falakról]
(NyKk. 1185)
- faliújság* [faliújság v. faliujság]
(ill. ÉrtSz.)
- Falstaff* [falstaff, falsztaff v. angolosan: falsztáf]
(NyKk. 592)
- faméh* [famé]
(ÉrtSz.)
- fanatikus* [fanatikus] mn és fn
(FA. 167)
- fánk* [fãnk] (*fa*¹ fn toldalékos alakja)
(ill. FM2. 350)
- fantasztikus* [fantasztikus] mn
(HNy. 47; NyKk. 1184—5; FM2. 337)
- Faradayn* [feredëjn v. feredén] (-n ragos személynév)
(NyKk. 859)
- fáradtság* [fáraccság v. fãratság]
(Nyr. 92 : 387; NyKk. 312, ill. ÉrtSz.; HNy. 74, 479, 559—60; ÉKsz.; NyKk. 393—4)
- fáradtsága* [fáraccsága]
(ill. HNy. 479)
- fáradtsággal* [fáraccsággal]
(ill. HNy. 479, 480, 559—600)
- fáradtságos* [fáraccságos] mn
(ÉrtSz.)
- fáradtságosan* [fáraccságosan]
(ill. HNy. 479)
- fáradtságot* [fáraccságot]
(ill. HNy. 479)
- fáradtságtól* [fáraccsáktól]
(ill. HNy. 479)
- fáradtság* [fãratság v. fáraccság]

* Az előző közleményeket l.: Nyr. 113 (1990): 236—46, 115 (1991.): 106—22, 331—47.

- (ÉrtSz.; Nyr. 92 : 387; NyKk. 312, ill. HNy. 479, 559–60; NyKk. 593; FM2. 354)
- fáradtsága* [fáratsága v. fáraccsága] (ill. HNy. 479)
- fáradtság* [fáratságnak v. fáraccságnak] (ill. HNy. 479)
- fáradtságot* [fáratságot v. fáraccságot] (ill. HNy. 479)
- fáradtságtól* [fáratsáktól v. fáraccsáktól] (ill. HNy. 479)
- Faragó* [faragó] (AkH2. 229)
- farkasszem* [farkas-szöm] (ill. ÉrtSz.)
- farkasszóló* [farkas-szóló] (ill. ÉrtSz.; HBl. 63)
- farmacia* [fármácsia v. olaszosan: fármácsia] (ill. NyKk. 940)
- fasírt** [fasírt v. fasírt] mn és fn (ÉrtSz.)
- fát vág* [fát vág] (NyKk. 306)
- Fausztusz* [fausztsusz] (NyKk2. 304)
- fauteuil* [fotó] (fotel) (NyKk. 673)
- Fáy* [fáji] (NyKk. 595; NyKk2. 567, 1269)
- fázis* [fázis] (FR. 134)
- fazon* [fazon] (NyKk. 495, 942–3, 1184; NyKk2. 437)
- fazonmunka* [fazommunka v. fazonmunka] (ÉrtSz.)
- FBI* [efbái v. efbí] (NyKk2. 200)
- fedd be* [féd^d be, fed^d be v. (féd be, fed be)] (ill. AkH2. 63)
- fedd meg* [féd^d meg, fed^d meg v. (féd meg, fed meg)] (ill. AkH2. 62)
- fedelelesszárnyú* [fedeles-szárnyú v. (fedelesszárnyú)] mn és fn (ill. ÉrtSz.)
- Federico* [fédérikó v. olaszosan: federíko] (ill. NyKk. 940)
- fehérítetlen* [fehérítetlen] mn (NyKk2. 1125)
- fejezte* [fejeszte] (ill. HNy. 478)
- fejlettség* [fejlétség v. fejlőccség] (ÉrtSz.)
- fejtsétek* [fejcsétek] (HE. 50)
- fejű* [fejű] (NyKk2. 1162)
- feküdjünk* [fekügyünk] (SzA. 56)
- Feld* [föld v. feld] (német név) (NyKk. 938)
- féldarab* [féldarab] (Nyr. 92 : 383)
- feledezzetek* [feletközzötök] (ill. HNy. 478)
- felecség* [feleccség] (ÉrtSz.)
- félegyenes* [félgyenes] (ÉrtSz.)
- felejtse* [felejdzsd] (HNy. 383)
- felelősség* [felelősség] (NyKk. 603)
- felfúj* [félúj, félúj v. félúj, félúj] mn és fn (ÉrtSz.)
- felindultság* [félindultság, felindultság v. félindulcság, felindulcság] (ÉrtSz.)
- Félikszel* [félikszel] (ill. AkH2. 216)
- feljár* [féljár v. feljár] (FR. 124)
- feljárt* [féljárt v. feljárt] (FA. 152)
- fejebb* [főbb v. fejebb] hsz (ÉrtSz.; ÉrtSz. *fel*⁽²⁾ I.; ÉrtSz. *fenn* I.; HNy. 69; NyKk. 609, ill. AkH2. 48; FM1. 76)
- féljen* [féjjen v. elemeit éreztetve: féljen] (ill. HB2. 117, 250)
- felkészültség* [félkészültség, felkészültség v. félkészültség, felkészültség] (ill. ÉrtSz.)
- fellah* [félah v. fellah] (AkH2. 75)
- felől* [félől] nu (NyKk2. 1139)

- felőle* [felőle] hsz
(HB2. 122)
- felőled* [felőled]
(FA. 351)
- felőlem* [felőlem]
(HNy. 78)
- felszín* [felszín v. felszín]
(HNy. 48)
- felszínes* [felszínés, felszínes v. felszínés] mn
(ill. ÉrtSz.)
- féltjük* [féltjük]
(AkH. 77; AkH2. 58, ill. FM2. 354)
- félcsétek* [félcsétek]
(ill. AkH. 91; AkH2. 77)
- feltűnő* [feltűnő v. feltűnő v. (feltűnő)] mn
(NyKk. 630, ill. ÉrtSz.)
- felületéről* [felületéről v. felületéről]
(NyKk. 1185)
- Felvinczy* [félvinci v. felvinci]
(ill. NyKk2. 566)
- fennhangon* [fénhangon]
(HNy. 74, 75; HÍ. 17, ill. HNy. 77; HB2. 115)
- fennhatóság* [fénhatóság]
(HNy. 75)
- fennhéjáz* [fénhéjáz v. fenhéjáz]
(ÉrtSz.)
- fennhéjázó* [fénhéjázó v. fenhéjázó] mn
(ÉrtSz.; HNy. 75; HÍ. 17)
- fennkölt* [fénkölt v. fenhkölt] mn
(ÉrtSz.; HNy. 75; HÍ. 17)
- fennmarad* [fénmarad v. fémmarad]
(ill. HNy. 75)
- fensík* [fénsík]
(HB1. 61; HNy. 74, 75; HÍ. 17, ill. HB1. 62; HB2. 115)
- fenszóval* [fénszóval] hsz
(HNy. 75)
- fenntart* [féntart]
(ÉrtSz.; HNy. 75)
- fenntartó* [féntartó] mn és fn
(ÉrtSz.)
- fenntartott* ([féntartott] mn
(HÍ. 17)
- fenség* [fénség v. fenség] mn
(AkH. 114)
- fent* [fént] hsz
(AkH. 114; FA. 126–7)
- fény* [fény]
(AkH2. 18)
- Fényesiéknél* [fényésiéknél]
(ill. HNy. 484)
- fenyítés* [fényítés]
(FA. 164–5)
- fényljk* [fényljk v. fényljk]
(ill. HB1. 62)
- Ferdinand de Saussure* [ferdinan dö szo-
szúr v. franciásan: ferdinan dö szoszúr]
(ill. NyKk2. 784)
- Ferenczy* [ferenci]
(ill. NyKk2. 566)
- férji* [férfi]
(HNy. 66)
- férfiegy* [férfiéggyes] mn és fn
(ÉrtSz.)
- fergettyú* [förgettyú v. (förgetyú)]
(ill. NyKk2. 1127)
- férj* [férj]
(ill. FA. 345)
- férje* [férje]
(FA. 345)
- férjhez* [férzhöz]
(ill. FA. 129; FR. 113)
- férjjel* [férjjel]
(HNy. 74)
- Fery* [feri] (régies családnév)
(NyKk2. 1269)
- fesz* [fezd v. fözsd]
(ill. AkH. 93; RK. 104–5)
- fess* [fess v. föss] (*fest* ige toldalékos alakja)
(AkH. 93)
- fesse* [fesse v. fösse] (*fest* ige toldalékos
alakja)
(HE. 50)
- fessen* [fessön v. fössön] (*fest* ige toldalékos
alakja)
(RK. 102)
- Festetich* [festetics v. föstetics]
(NyKk. 638)
- Festetics* [festetics v. föstetics]
(NyKk. 638)
- Festetits* [festetics v. föstetics]
(NyKk. 638)
- fésű* [fésű v. fésű]
(ÉrtSz.)
- fésül* [fésül]
(NyKk2. 1139–40)
- fésűs* [fésűs v. fésűs] mn és fn
(ÉrtSz.)

- Feszty* [feszti]
(NyKk. 639; NyKk2. 1270)
- feszültség* [feszültség v. feszüléség]
(ÉrtSz.)
- f-et¹* [effét] (*f¹* fn tárgyragos alakja)
(ÉrtSz. *f¹*)
- f-et²* [effét] (*f²* fn tárgyragos alakja)
(ÉrtSz. *f²*)
- feudalizmus* [főudalizmus]
(FA. 318)
- Fejér* [fejér]
(NyKk2. 1269)
- fi* [fi v. fi] isz
(ÉrtSz. *fi²*)
- fia* [fi¹a v. fia] fn
(ill. Nyr. 92 : 388; NyKk. 314)
- fiai* [fi¹ai v. fiai]
(ill. FA. 318; NyKk2. 900)
- fiaié* [fi¹ai^é v. fiai^é]
(ill. FR. 109)
- fiait* [fi¹ait v. fiait]
(ill. FA. 123)
- Fiat* [fiat] (márkanév)
(NyKk2. 199)
- fiatal* [fi¹atal v. fiatal] mn és fn
(ill. NyKk. 314)
- fiatalabb* [fi¹atalabb v. fiatalabb]
(ill. NyKk. 1187)
- Fiat iustitia, pereat mundus* [fiat iusticia
pereat mundusz]
(NyKk. 942)
- figura etymologica* [figura etimológika v.
figura etimológika v. latinosan: figura
etimológika]
(ill. NyKk. 641)
- figyelmeztetet* [figyelmeszteteth]
(HNy. 527)
- fillér* [fillér]
(NyKk. 1186)
- filmharmónia* [filmharmónia]
(NyKk. 643, 949)
- filmharmonikus* [filmharmonikus] mn
(NyKk. 949, 1185; NyKk2. 919)
- filmkoeca* [filmkoeca]
(HB2. 121)
- filozofál* [filozofál]
(NyKk. 644)
- filozófia* [filozófia v. filozófi¹a]
(ill. HE. 96)
- filozofikus* [filozofikus] mn
(NyKk. 644)
- Finály* [fináli]
(NyKk. 644; NyKk2. 567, 1270)
- finom* [finom v. érzelmi hatásra: finom]
mn és fn
(ill. HÍ. 10, 11; HB2. 205; NyKk. 496)
- finomság* [finomság]
(HÍ. 10)
- finnyás* [finnyás] mn
(HÍ. 10)
- fiszek* [fiszék v. fisszék] (*fisz* fn toldalékos
alakja)
(ÉrtSz. *fisz*)
- fiú* [fi¹ú v. fiú]
(ill. Nyr. 92 : 388; SA. 30; HBl. 61; HNy.
58; HB2. 114, 250; NyKk. 314, 667;
FM1. 79; FM2. 349)
- fiúé* [fi¹úé v. fiúé]
(ill. HNy. 484)
- fix* [fiksz] mn és fn (biz)
(HE. 96, 101; AkH2. 204)
- fixer* [fikszé] (francia szó)
(NyKk. 694)
- fixieren* [fikszíren] (német szó)
(NyKk. 694)
- fixszé* [fiksz^{szé} v. fikszé]
(ill. HE. 101; AkH2. 216)
- fixszel* [fiksz^{szel} v. fikszel]
(ill. HE. 101; AkH2. 216)
- fizet* [fizet]
(AkH. 40; AkH2. 20)
- fizetség* [fizecesség]
(ÉrtSz.)
- f-je¹* [efje] (*f¹* fn toldalékos alakja)
(ÉrtSz. *f¹*)
- f-je²* [efje] (*f²* fn toldalékos alakja)
(ÉrtSz. *f²*)
- flanel* [flanél v. flanel]
(ill. ÉrtSz. *flanell*; NyKk. 647 *flanell*)
- flanelék* [flanélek, flanelék v. flanellék]
(*flanel* fn toldalékos alakja)
(ill. ÉrtSz. *flanell*)
- Flotow* [flotó v. flótó]
(NyKk. 903)
- foetus* [főtusz v. fétusz]
(NyKk. 938)
- fogadd* [fogadd]
(NyKk. 450)

- fogadjisten* [fogaggyisten] fn
(ÉrtSz.; HB2. 126)
- fogadjuk* [fogaggyuk]
(HNy. 73, ill. 77)
- fogadsz* [fogacc v. fogatsz]
(HB2. 119)
- fogadták* [fogatták]
(HB2. 250)
- fogantyú* [foganytyú]
(ill. AkH. 46; HB2. 122)
- foggyökér* [fog-gyökér]
(ÉrtSz.)
- foghang* [fokhang]
(RK. 46)
- foghat* [fokhat]
(FA. 137; FM2. 351)
- fogkő* [fokkő]
(SA. 32)
- foglalkozásszerű* [foglalkozás-szerű, foglal-
kozás-szerű v. (foglalkozásszerű, foglal-
kozássszerű)] mn
(ill. ÉrtSz.)
- foglya* [fogja]
(FA. 120)
- fogóddzik* [fogóddzik]
(FA. 145)
- fogódkodhatsz* [fogóckothacc]
(ill. HNy. 478)
- fogódkodik* [fogóckodik]
(FA. 137; FR. 119, 127)
- fogódkodtak* [fogóckottak]
(HB1. 68)
- fogódtak* [fogóctak]
(HNy. 559)
- fogoly* [fogoj]
(AkH2. 89)
- fogta* [fokta]
(FM2. 351)
- fogtok* [foktok]
(RK. 47)
- foggyon* [foggyon]
(FA. 130, 144; HB1. 68; HNy. 69, 557;
FR. 114, 144; FM2. 352)
- Folly* [folli]
(NyKk2. 1270)
- foltól* [foltól]
(HNy. 74)
- folyja* [fojja]
(ill. AkH. 75)
- folyjanak* [fojjanak]
(ill. AkH. 75)
- folyjék* [fojjék]
(ill. FM2. 323)
- folyjon* [fojjon]
(RK. 101, ill. FM2. 323)
- fon* [fon]
(FA. 126—7)
- fonállal* [fonállal]
(RK. 48—9)
- fonematikus* [fonēmatikus] mn és fn
(NyKk2. 534)
- fonja* [fonnya]
(SzA. 66, ill. FA. 140)
- fonjad* [fonnyad]
(ill. HNy. 480)
- fonják* [fonnyák]
(FM2. 354)
- fonjátok* [fonnyátok]
(AkH. 77; AkH2. 58)
- fonjon* [fonnyon]
(FM2. 354)
- football** [fodbal] (futball)
(ill. NyKk. 701)
- fordítsd* [fordízd]
(FA. 150)
- fordítsunk* [fordícsunk]
(FM2. 310)
- fordul* [fordul]
(Nyr. 89 : 192)
- formáns* [formáns] fn
(NyKk. 943)
- forradalom* [forradalom]
(Nyr. 89 : 193; HNy. 78; NyKk. 672,
1186)
- forrás* [forrás]
(NyKk. 672)
- forrásból* [forrázsból]
(ill. NyKk. 1186)
- forró* [forró] mn
(Mnny. 34; NyKk. 672, 1186)
- fortissimo* [fortisszimó] hsz és fn
(ÉrtSz.; ÉKsz.; Mnny. 37)
- Fortissimo* [fortisszimó] (Babits-vers !)
(NyKk. 941)
- foitel* [fotél v. fotel]
(FA. 167; FR. 135)
- foyer* [foajé v. franciásan: foájé v. fuájé]
(ill. NyKk. 673)

- főjön* [főjön]
(HÍ. 17; HB2. 123, ill. RK. 103; NyKk2. 1067)
- főljazza* [főljaza]
(ill. HNy. 546)
- föld* [föld]
(NyKk2. 13)
- Föld* [föld]
(NyKk. 365)
- földi* [földi] mn és fn
(NyKk. 1186)
- földjei* [földjei]
(HE. 36)
- földjük* [földjük]
(HB2. 115)
- földműves-szövetkezet* [földműves-szövetkezet v. (földművesszövetkezet)]
(ill. ÉrtSz. földművesszövetkezet)
- földön* [földön]
(NyKk2. 326)
- földtán* [földtán]
(Nyr. 92 : 388; NyKk. 313, 667)
- főjebb* [főjebb] hsz
(ÉrtSz. fejebb; Nyr. 92 : 386; HB1. 117; HNy. 77; NyKk. 311, 609; FM2. 352, ill. AkH2. 48)
- főjelentés* [főjelentés v. följelentés]
(FA. 152)
- főljött* [főljött]
(Nyr. 89 : 195)
- főlkéredzkedtek* [főlkéreckétték]
(ill. HNy. 477)
- főlmegy* [főlmegy]
(AkH. 23)
- főlül* [főlül] hsz, ik és nu
(NyKk2. 1139)
- főnix* [főnixsz]
(NyKk2. 1267)
- fönt* [fönt] hsz és ik
(AkH. 114)
- FŐSPED* [főspéd v. fősped]
(NyKk2. 199)
- főzték* [főzték]
(FM2. 351)
- főzje* [fősztye] fn
(ÉrtSz.)
- français* [fransze]
(NyKk. 937)
- Francesco Petrarca* [francsészko Petrarka
- v. olaszosan: francsészko petrarká]
(ill. NyKk2. 509–10)
- François* [franszoá v. franciásan: fra~szoá v. fra~szuá]
(ill. NyKk. 937)
- Françoise* [franszoáz v. franciásan: fra~szoáz v. fra~szuáz]
(ill. HE. 98; NyKk. 694; AkH2. 214)
- frank* [frank] fn és mn
(NyKk. 695, ill. FR. 135; NyKk. 933)
- freccsen* [fréccsen]
(NyKk. 699)
- Freiburg* [frejburg v. németesen: frájburg]
(NyKk. 128)
- frissen* [frissen]
(RK. 241)
- frissesség* [frissesség]
(ill. HB2. 122 frissesség)
- friss kenyér* [fris^s kenyér v. fris kenyér]
(ill. HNy. 326)
- friss szenet* [fris^s szenet v. fris szenet]
(ill. HB2. 84)
- frizsider** [frizsider v. frizsider]
(ill. NyKk. 699)
- frontálisan* [frontálisan]
(AkH2. 211)
- FTC* [eftécó]
(BG. 50; Mmny. 15; NyKk. 104)
- fuga* [fuga v. (fúga)] fn (Műsz)
(ill. ÉrtSz.)
- fuj* [fuj v. érzelmi hatásra: fúj] isz
(NyKk2. 510, ill. ÉrtSz.)
- fúj* [fúj] ige
(FA. 335)
- fújj* [fújj]
(SzA. 37)
- fújódik* [fújódik v. fujódik]
(ÉrtSz.)
- fújtat* [fújtat v. fujtat]
(ÉrtSz.)
- fújtató* [fújtató v. fujtató] mn és fn
(ÉrtSz.)
- füljön* [fújjon v. elemeit éreztetve: füljon]
(ill. HNy. 480)
- fullánk* [fullánk]
(NyKk. 700)
- fúrat* [fúrat v. furat] ige
(ÉrtSz.)
- furcsálljuk* [furcsálljuk v. elemeit éreztetve:

- furossáljuk]
 (ill. NyKk2. 61)
furfangos [furfangos] mn
 (HÍ. 11; HB2. 206)
furulyája [furuája]
 (NyKk2. 71)
furulyáját [furuáját]
 (ill. FA. 335)
fusson [fusson]
 (AkH. 92)
fut [fut]
 (AkH. 40; AkH2. 20)
futball [fudbal]
 (ÉrtSz.; NyKk. 701, ill. FA. 167; AkH2. 203)
futballista [fudbalista]
 (ÉrtSz.)
futballoz [fudbaloz v. (fudballoz)]
 (ill. ÉrtSz. *futballozik*)
futballozik [fudbalozik v. (fudballozik)]
 (ill. ÉrtSz.)
futhatsz [futhacc]
 (HB2. 119)
futsz [fucc]
 (RK. 54, 106; SA. 30; SzA. 117; HB2. 119)
futtat [futtat]
 (AkH. 26)
fúvat [fúvat v. fuvat]
 (ÉrtSz.)
fúvó [fúvó v. fuvó] mn és fn
 (ÉrtSz.)
fúvós [fúvós v. fuvós] mn és fn
 (ÉrtSz.)
fű [fű] fn
 (NyKk. 1185)
függvény [fügvény]
 (HÍ. 17)
fülledtté [fülletté]
 (HNy. 549)
fűrész [fűrész v. fűrész]
 (ÉrtSz.)
fűrészél [fűrészél v. fűrészél]
 (ÉrtSz.)
fűrészelt [fűrészelt v. fűrészelt] mn
 (ÉrtSz.)
fűrészés [fűrészés v. fűrészés] mn
 (ÉrtSz.)
fűrj [fűrj]
- (HÍ. 11; HB2. 206; NyKk. 705, ill. FA. 345)
fűrjmadár [fűrjmadár]
 (ill. FA. 345)
fűrjmadárka [fűrjmadárka]
 (ill. FA. 345)
fűrjmadárkát [fűrjmadárkát]
 (ill. FA. 345)
fűrkész [fűrkész]
 (HB2. 206)
fűröszd [fűrözd]
 (ill. AkH. 93)
fűrösszéték [fűrösszéték]
 (AkH. 93; HE. 50)
fűrtye [fűrtye]
 (HNy. 74)
füst [füst]
 (AkH. 40; AkH2. 20)
fütés [fütés]
 (NyKk. 705)
fűts [fűcs]
 (ill. AkH. 91; HNy. 74; AkH2. 77; FM2. 355)
fűtsd [fűzsd]
 (FA. 159)
fűtsön [fűcsön]
 (HE. 50)
fűstté [fűst^{té} v. fűsté]
 (ill. AkH2. 83)
fűtyből [fűgyből]
 (ill. FR. 119)
fűtyyel [fűtyyel]
 (ill. AkH. 109)
fűtygyakorlat [fűgygyakorlat]
 (FA. 138; FR. 121)
fűtygyőztes [fűgygyőztes]
 (ill. FR. 121)
fűze [fűze v. (fűze)] (*fűz*² fn toldalekos alakja)
 (ill. ÉrtSz. *fűz*²)
fűzeink [fűzeink v. (fűzeink)]
 (NyKk. 705)
fűzek [fűzek v. (fűzek)]
 (NyKk. 705)
fűzér [fűzér]
 (HB2. 206)
fűzes [fűzes v. (fűzes)] mn és fn
 (ill. ÉrtSz.)
fűzet [fűzet v. (fűzet)] (*fűz*² fn tárgyragos alakja)

- (NyKk. 705, ill. ÉrtSz. fűz²)
fűzike [fűzike] fn
 (HB2. 206)
fűzött könyvhöz [fűzöt^t könyfhöz v. fűzöt
 könyfhöz]
 (ill. HNy. 541–2)
 $\frac{1}{2}$ [fél v. ëtyketted]
 (NyKk2. 759)
- g¹* [gé] fn (Nyelvt)
 (ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 331)
g² [gé] fn (Zene)
 (ÉrtSz.; ÉKsz.)
- Gaal* [gál]
 (AkH. 7; RNy. 177; HE. 10; NyKk. 706;
 AkH2. 12; NyKk2. 566)
- Gaal* [gál]
 (RK. 25; NyKk. 706; NyKk2. 566)
- Gabin* [gáben v. franciásan: gábe~]
 (ill. NyKk. 936)
- Gabriella* [gabriella]
 (NyKk. 1184–5)
- Gaby** [gabi] (magyar névként: Gabi!)
 (ill. NyKk2. 1269–70)
- galambból* [galamból]
 (AkH. 80)
- galambpár* [galampPár v. (galampár)]
 (ill. FA. 139; RNy. 135)
- galambszívű* [galampszívű v. galampszívű]
 mn
 (ill. ÉrtSz.)
- Galsworthy* [galzvördi]
 (NyKk. 706)
- gallyak* [gajjak]
 (RK. 40–1)
- gallyal* [gajjal]
 (ill. AkH2. 83)
- Ganz* [ganc v. németesen: ganc]
 (NyKk. 707)
- Ganzcal* [gancal]
 (ill. NyKk2. 1187)
- Garaguly* [garaguj]
 (NyKk2. 1270)
- Garai* [garai v. gara'i]
 (ill. HNy. 484)
- Garai* [gáródi]
 (NyKk. 936)
- garázs* [garázs]
 (FR. 134; HE. 96)
- garázkijárat* [garáskijárat]
 (FR. 119)
- garázssor* [garássor]
 (FA. 138; FR. 121)
- garázsszerű* [garás-szērű] mn
 (ill. FA. 133)
- garázsszaj* [garázs-zaj]
 (ill. FA. 133)
- garszon** [garszon] (garzon)
 (NyKk. 1184, ill. 708)
- garzon* [garzon]
 (NyKk. 708, 1184)
- gat* [gat] (toldalék)
 (HE. 12)
- gátja* [gáttya]
 (FR. 122)
- Garulois* [goloá]
 (NyKk. 935)
- Gawain* [angolul: gávéjn v. németül: gá-
 vejn]
 (ill. NyKk. 903)
- gázból* [gázból]
 (NyKk. 1185)
- gázcsap* [gászcscap]
 (ill. HB2. 117)
- gazdaasszony* [gazdaasszony]
 (HNy. 59, ill. FA. 124; Nyr. 92 : 388;
 NyKk. 314, 709)
- gazdag hely* [gazdak hej]
 (FR. 118)
- gazdasszony* [gazdasszony]
 (FA. 124; Nyr. 92 : 388; NyKk. 314, 709)
- gazdauram* [gazdauram]
 (ill. FA. 124; Nyr. 92 : 388; NyKk. 314,
 709)
- gazduram* [gazduram]
 (FA. 124; Nyr. 92 : 388; NyKk. 314, 709)
- gazember* [gazembër]
 (Nyr. 89 : 193)
- gázság* [gasság]
 (ÉrtSz.; FA. 133; FR. 115, 117)
- gázsütő* [gász-sütő v. gássütő]
 (ill. HÍ. 138)
- gaz zsarnok* [gaz zsarnok v. gázs zsarnok]
 (ill. FA. 133; FR. 115)
- gejzir* [gejzír v. gejzir]
 (ÉrtSz.; NyKk. 259)
- gemkapocs* [gëmkapocs v. gemkapocs]
 (NyKk. 710)
- géből* [gëmből]
 (ill. HB2. 117)

- Genève* [zsönev]
(NyKk. 909)
- genie** [zséni v. zseni] (zseni)
(NyKk2. 1288)
- genie-t* [zsénit v. zsenit]
(NyKk2. 1288)
- Genova* [dzsenova v. olaszosan: dzsénova]
(ill. NyKk. 939, 940)
- gentleman* [dzséntlmén, dzséntlmen v. dzséntlmén, dzséntlmen]
(ill. ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 711)
- genus* [génusz] fn
(ÉrtSz.; ÉKsz.)
- Georch* [göröcs]
(AkH2. 87)
- Georges Dandin* [zszorzs danden v. franciá-
san: zszorzs da~de~]
(ill. NyKk. 424, 668)
- géppel* [géppel]
(RK. 48–9)
- Géraldy* [zséráldi v. zséráldi]
(NyKk. 936)
- Gerbeaud-szelet* [zserbó v. zserbó]
(NyKk2. 787)
- Gergely* [gergëj v. gërgëj]
(AkH2. 89)
- gerilla* [gërilla v. gerilla]
(NyKk. 712)
- gerinccsatorna* [gërinccsatorna v. gerinc-
csatorna]
(ÉrtSz.; HÍ. 138)
- gerinccserép* [gërinccserép v. gerinccserép]
(ÉrtSz.; HÍ. 138)
- gerinchúr* [gërinccsatorna v. gerinc-húr]
(ÉrtSz.)
- gésa* [gésa]
(AkH2. 205)
- Gestapo* [gëstapó v. németesen: gesztápó]
(NyKk2. 199)
- geszek* [gëszék v. gësszék] (*gesz* fn tolda-
lékos alakja)
(ÉrtSz. *gesz*)
- get* [get] (toldalék)
(HE. 12)
- ghibellin* [gibellin] fn
(ÉKsz.)
- Ghillány* [gilányi]
(NyKk2. 1270)
- Ghyczy* [gici]
(NyKk2. 1269)
- Ghymes* [gimës]
(NyKk2. 1269)
- Giacomo Puccini* [dzsákomo puccsini v.
olaszosan: dzsákómo puccsini]
(ill. FR. 137; HE. 98; NyKk2. 544)
- gibic* [gibic v. gíbic] fn
(ÉrtSz.; ÉrtSz. *kibic*)
- gibicel* [gibicel v. gíbicël]
(ÉrtSz. *kibicel*)
- Gieseking* [gízeking]
(NyKk. 939)
- gigász* [gígász v. (gígász)] fn
(ill. ÉrtSz.)
- gigászi* [gígászi v. (gígászi)] mn
(ill. ÉrtSz.; HB2. 205)
- Gilda* [gilda] (magyar névként)
(NyKk2. 304)
- Gilyén* [gijén]
(NyKk2. 1270)
- Gina¹* [gina] (magyar névként)
(NyKk. 716; NyKk2. 304)
- Gina²* [dzsína] (olasz névként)
(NyKk. 716)
- Gina Lollobrigida* [dzsína lollobridzsida]
(NyKk. 716)
- Giotto* [dzsottó]
(NyKk. 951)
- Giottó* [dzsottóé]
(NyKk. 951)
- gipszszel* [gipszszel v. gipszel]
(ill. HNy. 75; HB2. 121)
- gírál* [gírál v. gírál] ts ige (rég)
(ÉrtSz.)
- gírondista* [zsiromdista] fn és mn
(ÉrtSz.; ÉKsz.)
- giszek* [giszék v. gisszék] (*gisz* fn toldalékos
alakja)
(ÉrtSz. *gisz*)
- Giuseppe Garibaldi* [dzsuzzeppé gáribáldi v.
olaszosan: dzsuzzeppé gáribáldi]
(ill. FR. 137)
- Glasgow-ban* [glázgóban]
(HE. 102)
- gleichni* [glejhni] fn
(NyKk. 717)
- gleichschaltol* [glejhsaltol]
(ÉKsz.)
- Glück* [glükk v. glük]
(NyKk. 939)

- gobelin* [goblen v. franciásan: goblën]
(ill. ÉrtSz.; ÉKsz.; FR. 135)
- Goethe* [göte v. götë]
(NyKk. 951, ill. HE. 98)
- goethei* [götei v. götëi] mn
(HE. 101)
- Goethenek** [götenek v. götënek] (Goethé-
nek)
(NyKk. 718)
- Goethének* [götënek]
(NyKk. 951)
- Goethét* [götët]
(HE. 101; NyKk. 718)
- Goethétől* [götëtől]
(ill. AkH. 288)
- Goethevel** [götevel v. götëvel] (Goethével)
(NyKk. 718)
- Goldoni* [goldóni v. olaszosan: goldóni]
(ill. NyKk. 939–40)
- gólja* [gólja]
(Nyr. 89 : 194; FA. 152; Nyr. 92 : 386;
HNy. 69; FR. 117; NyKk. 311; FM1. 76;
FM2. 352)
- góljuk* [góljuk]
(RNy. 134)
- gólya* [gója]
(FA. 169)
- gólyák* [góják]
(RK. 40–1)
- gomból* [gomból]
(HNy. 74)
- gondal* [gondal]
(AkH. 108; HNy. 74, ill. 77)
- gondja* [gonygya v. gongya]
(ill. FA. 150; Nyr. 92:388; MA. 22; NyKk.
313)
- gondnok* [gon,dnok]
(ill. FA. 151)
- gondolatokból* [gondolatogból]
(HNy. 531)
- gondolnunk* [gondolnunk]
(ill. HNy. 528)
- gonoszság* [gonosz-ság v. gonosság]
(ÉrtSz., ill. FR. 115; SzA. 45)
- gótika* [gótika]
(NyKk. 256)
- gótikus* [gótikus] mn
(NyKk. 933)
- gouache* [guás] fn (Műv)
(ÉKsz.)
- Gounod* [gunó v. franciásan: gunó]
(NyKk. 720)
- Goya* [gojá]
(NyKk. 941)
- göboly* [göböj]
(HÍ. 11; HB2. 206; NyKk. 720)
- gömbből* [gömből]
(HNy. 74)
- görög tűz* [görök tűz]
(FR. 118)
- gőzsíp* [gősz-síp v. gőssíp]
(ÉrtSz., ill. HÍ. 138)
- gramofon* [gramofon]
(NyKk2. 430)
- Granada* [gránadá v. spanyolosan: grá-
nádá]
(ill. NyKk. 941)
- grapefruit* [grépfrút]
(FR. 135; NyKk. 725)
- Greenwichcsel* [griniccse]
(HE. 101; NyKk. 725, ill. AkH. 284;
NyKk. 950; AkH2. 216; NyKk2. 1187)
- greenwichi* [grinicsi] mn
(HE. 100)
- groteszk* [grotész v. groteszk] mn és fn
(NyKk. 726)
- Guadalquivir* [gvadalkivir]
(NyKk2. 550)
- Guidó* [guidó v. gujdó] (magyar névként)
(NyKk. 726)
- Guido Reni* [gvido réni]
(NyKk. 726)
- Guillén* [giljen v. spanyolosan: giljen]
(ill. NyKk. 941)
- guillotine* [gijotin]
(ÉrtSz.; ÉKsz.; HE. 102; NyKk. 726)
- guillotine-nal* [gijotinnal]
(HE. 102; NyKk2. 1187, ill. AkH. 2. 217)
- guillotine-t* [gijotint]
(HE. 102)
- gumi* [gumi]
(NyKk. 379, 1187; NyKk2. 545)
- gúnár* [gúnár v. gunár]
(ÉrtSz.)
- gúnya* [gúnnya]
(HNy. 69, 558)
- gunnyaszt* [gunnyaszt]
(HB2. 206)
- gunyoros* [gunyoros v. (gúnyoros)] mn
(ill. ÉrtSz.; HB2. 206)

- Gutenberg* [gütemberg v. németesen: gútnbërg]
(ill. NyKk. 728)
- gutorföldi lakos* [gutorföldi]
(R.K. 184—5)
- Guttuso* [guttúzó v. olaszosan: guttúzo]
(ill. NyKk. 939)
- Guyon* [gujon v. (gujjon)] (a magyar szabadsághare tábornoka)
(NyKk. 728)
- gügyü* [gügyü v. gúgyü] fn (táj)
(ill. ÉrtSz. *gügyü*²)
- gürööl* [gürööl]
(HB2. 206)
- gy*
1. [gyé] fn (hang neve)
(NyKk. 331, 729, ill. ÉrtSz.; ÉKsz.)
2. [gyé v. géipszilon] fn (betű neve)
(NyKk. 729, ill. ÉrtSz.; ÉKsz.)
- gyalázatosb* [gyalázatozsb]
(ill. HNy. 477)
- gyalu* [gyalu v. (gyalú)]
(ill. ÉrtSz.)
- gyalus* [gyalus v. (gyalús)] mn
(ill. ÉrtSz.)
- gyanú* [gyanú v. gyanu]
(ÉrtSz.)
- gyanús* [gyanús v. gyanus] mn és fn
(ÉrtSz.)
- gyanúsít* [gyanúsít v. gyanusít]
(ÉrtSz.)
- gyanúsítás* [gyanúsítás v. gyanusítás]
(ill. FA. 164—5)
- gyanúsított* [gyanúsított v. gyanusított] mn és fn
(ÉrtSz.)
- gyanútlan* [gyanútlan v. gyanutlan] mn és hsz
(ÉrtSz.)
- gyapjú* [gyapjú v. gyapju]
(ÉrtSz.)
- gyászdal* [gyázdal]
(FM1. 75)
- gyaur* [gyaur] fn és mn
(NyKk. 258, ill. 731)
- gyengédség* [gyengétség v. gyengéccség]
(ÉrtSz.)
- gyepű* [gyepű v. gyepü]
(ÉrtSz.)
- gyepűelve* [gyepűelve v. gyepűelve] fn
(ÉrtSz.)
- gyerek volt* [gyerek volt]
(Nyr. 92 : 385; NyKk. 310)
- gyes* [gyes] (gyermekgondozási segély)
(AkH2. 276)
- gyí* [gyí v. gyi] msz
(ÉrtSz.; NyKk. 733)
- gyorsan* [gyorsan]
(NyKk2. 326)
- gyorsszámoló* [gyors-számoló]
(ill. ÉrtSz.)
- gyorsszervíz* [gyors-szervíz v. gyors-szervíz v. gyors-szêrvíz]
(ill. HÍ. 138)
- gyöngy* [gyöngy] fn és mn
(HNy. 67; HB2. 250)
- gyönggyel* [gyönggyel]
(ill. AkH2. 83)
- Györggyel* [györggyel]
(HNy. 74)
- gyp* [gyépé] (gyógypedagógia)
(FM1. 204)
- GYSEV* [gyesev]
(NyKk2. 199)
- gyújt* [gyújt v. gyujt]
(ÉrtSz.; NyKk. 736, ill. R.K. 31)
- gyújtalék* [gyújtalék v. gyujtalék]
(ÉrtSz.)
- gyújtás* [gyújtás v. gyujtás]
(ÉrtSz.)
- gyújtó* [gyújtó v. gyujtó] mn és fn
(ÉrtSz.)
- gyújtogat* [gyújtogat v. gyujtogat]
(ÉrtSz.)
- gyújtogató* [gyújtogató v. gyujtogató] mn és fn
(ÉrtSz.)
- gyújtós* [gyújtós v. gyujtós]
(ÉrtSz.)
- Gyulai* [gyulai v. gyulaí]
(ill. NyKk2. 1269)
- gyurma* [gyurma]
(HB2. 206)
- gyű* [gyű v. gyü] msz (nép)
(ÉrtSz.; ÉrtSz. *gyi*)
- gyűjt* [gyűjt v. gyujt]
(ÉrtSz.; NyKk. 736, ill. R.K. 31)

gyűjtemény [gyűjtemény v. gyüjtemény]
(ÉrtSz.)

gyűjteményes [gyűjteményes v. gyüjtemé-
nyés] mn
(ÉrtSz.)

gyűjtés [gyűjtés v. gyüjtés]
(ÉrtSz.)

gyűjtő [gyűjtő v. gyüjtő] mn és fn
(ÉrtSz.)

gyűjtőget [gyűjtőget v. gyüjtőget]
(ÉrtSz.)

gyűjts [gyűjcs v. gyüjcs]
(ill. FM2. 355)

gyűlik [gyűlik]

(HNY. 65, 78; HÍ. 17; HB2. 122)

gyümölcsszedés [gyümölcs-szedés]
(ÉrtSz.)

gyümölcsszedő [gyümölcs-szedő] mn és fn
(ÉrtSz.)

gyümölcsszörp [gyümölcs-szörp]
(ÉrtSz.)

gyürkőzik [gyürkőzik]
(HÍ. 11; HB2. 206)

Fekete László

Erdély a helynevek tükrében*

A történelmi Erdély területi kiterjeszkedését maga a név világítja meg. Az *Erdély* név ugyanis a magyar *erdő* főnév és a régi *elü* ~ *elv* 'valamin túl fekvő rész' összetétele. (Vö. *Havasalföld* < *Havaselve*.) Az elnevezés a Kárpát-medence közepét elfoglaló Alföld felől értendő, és az Alföldet az Erdélyi-medencétől elválasztó bihari hegyekkel kapcsolatos, amelyek a Kárpát-medencét egy „erdőn inneni” és egy „erdőn túli” részre tagolják. Az *Erdély* névben tehát ugyanaz a központi magyar tájszemlélet érvényesül, mint a *Tiszáninnen*, *Tiszántúl*, *Dunántúl* tájnevekben. A hazai latin *Transsylvania* a magyar *Erdély* mintájára, tükörfordítással keletkezett. A román népnyelvi *Ardeal* 'Erdély' a magyarból, a hivatalos használatú román *Transilvania* pedig a hazai latinból származik. A német *Siebenbürgen* 'Erdély' tkp. értelme 'Hétvárország'. A XI. századi Erdély hét ispáni várával függ össze. Ezek a következők: Dés, Doboka, Kolozsvár, Torda, Küküllő, Gyulafehérvár és Hunyadvár.

A trianoni békeszerződés után a köznyelvi szóhasználatban *Erdély* neve kiterjedt a történelmi Magyarországtól Romániához átkerült egész területre, tehát a Bánság északi és keleti részére, az Alföld keleti szegélyére és a Partiumra is. — A *Bánság* név a korábbi Temesi Bánságra emlékeztet. E bánság úgy keletkezett, hogy az 1718. évi pozsareváci béke során a török uralom alól felszabadult Temes, Torontál és Krassó-Szörény megyéket III. Károly nem csatolta vissza Magyarországhoz, hanem mint Temesi Bánságot a bécsi kormánytól függő katonai igazgatás alá rendelte. A bánsági határőrvidék polgárosítását, Magyarországhoz való visszacsatolását csupán az 1860. évi októberi diploma rendelte el. — Az egykori Zaránd, Közép-Szolnok és Kraszna vármegyét, valamint a Kővár-vidéket magában foglaló *Partium* neve az erdélyi fejedelmek címeként használatos latin „partium regni Hungariae dominus” [= a Magyar Királyság részeinek ura] formulából vált ki. Azzal van kapcsolatban, hogy a szóban forgó területek a XVI—XVII. század folyamán Erdélyhez való csatolás nélkül az erdélyi fejedelmek birtokába jutottak. A Partiumot végleg 1876-ban szüntették meg azzal, hogy Zaránd megyét Hunyad és Arad, Közép-Szolnok és Kraszna megyét Szilágy, Kővár-vidéket pedig részben Szolnok-Doboka, részben Szatmár megyéhez csatolták.

A tágan értelmezett Erdély vízneveinek legrégebb rétegét a nagy folyók nevei alkotják: *Tisza*, *Szamos*, *Körös*, *Maros*, *Ompoly*, *Olt*, *Temes*, *Duna*. Mindezek a folyónevek ősiek, és még a római kor előtti időből származnak. A római uralmat csak ezek a folyónevek élték túl, a település- és egyéb nevek pedig feledésbe merültek. A folyóneveknek e legrégebb rétege szláv közvetítéssel jutott a magyarba, onnan pedig az erdélyi szászba és a románba. Egy-két román víznév származhatott a szlávból is. Az erdélyi magyar víznevek következő kronológiai rétege a szlávból való: *Kraszna*, *Ilosva*, *Beszterce*,

* A Hollandiai Mikes Kelemen Kör felkérésére előadásként elhangzott 1991. november 17-én Vianenben.

Lekence, Torockó, Túr, Cserna, Kovászna stb. Számos erdélyi víznév keletkezett a magyarban: *Aranyos, Ér, Nyárád, Szilágy, Fejér-Nyikó, Fekete-ügy, Sebes, Sajó, Lápos, Fenes, Berettyó, Pece* stb. Egy török (*Küküllő*) és egy német (*Vidombák*) eredetű néven kívül aránylag sok az ismeretlen, még biztosan nem elemezhető víznév (*Iza, Mára, Miszt, Barca* stb.). A nagyobb víznevek között — talán az egy *Zsül* kivételével — nincs egyetlenegy sem, amelyet a magyarság a románból, román közvetítéssel vett volna át. Ennek a ténynek az ad rendkívüli településtörténeti fontosságot, hogy vegyes nemzetiségű lakosság esetében azt a népet számíthatjuk korábbi települőnek, amelynek nyelvéből az illető terület víznevei megfejtethetők.

A folyóneveknél kevésbé szívósak az emberi települések nevei. Például azt követően, hogy a III. században a római légiók kiürítették Dáciát, az értékes arany- és sóbányákkal rendelkező provinciára rázúdult a népvándorlás vihara, városai elpusztultak, s nevük is feledésbe merült. Számos római kori város helyén új város épült új névvel: *Napoca* helyén *Kolozsvár*, *Apulum* helyén *Gyulafehérvár*, *Potaissa* helyén *Torda*, *Porolissum* helyén a szláv nevű *Mojgrád*, *Sarmizegetusa* helyén *Várhely*, illetőleg *Bertonia* stb.

A magyar honfoglaláskor Erdélyben talált, ott szórványosan lakó szlávság nyelvileg nem volt egységes. Hunyadban egy-két nyom bolgárookra mutat, míg Krassó-Szörényben a szlávtság inkább szerb jellegű lehetett. Az eredeti, honfoglaláskori szlávokon kívül későbbi szláv jövevények is megtelepültek Erdélyben. Telepeik azonban mindenkor csak szigeteket alkottak a magyar, szász vagy román lakosság tengerében. Szláv eredetűek a következő erdélyi településneveink: *Szilágypercse*n, *Alsócsernáton*, *Völcsök*, *Zalatna*, *Dombró*, *Mojgrád*, *Brázova*, *Lippa*, *Nagypéleske*, *Semesnye*, *Zálka*, *Zágra*, *Varsolc*, *Gérce*, *Kálna*, *Magyarvalkó*, *Völc*s, *Szilágykirva*, *Máriaradna*, *Orsova*, *Magyargorbó*, *Szomordok*, *Vicsa*, *Zsuppa*, *Lapusnyak*, *Mezőriucs*, *Dálnok*, *Esztelnek*, *Peselnek* (1905-ben *Kézdikővár-ra* szénépítették a „tiszteességtelennek tetsző” nevet), *Bertény*, *Bázna*, *Szamosberence*, *Esztró*, *Telcs*, *Zágon* (vö. bolgár *zagón* 'mintegy két magyar hold nagyságú földmérték'; etimológiailag azonos vele a Tisza menti, Csappal átellenben fekvő *Záhony*, csakhogy annak névadói olyan északi szlávok voltak, akiknek nyelvében *g > h* változás ment végbe.)

A magyarság, mint elsősorban nagyállattenyésztő nép, azokat az erdélyi területeket szállta meg, amelyek ősi foglalkozásának folytatását lehetővé tették, tehát állatok legeltetésére alkalmasak voltak. Mindenekelőtt birtokba vette a füves pusztamezőket (pl. Mezőség), de megszállta a legeltetésre alkalmas, dús aljnövényzetű ritkább tölgyerdők területét is. Biztonsági okokból megszállta a szorosok bejáratát, a folyóvölgyeket, a hágók környékét is. De a legeltetésre nem alkalmas bükk- és fenyőerdők területét általában kikerülte és megszállatlanul hagyta.

A honfoglaló magyarság nyomán tömegesen jelentek meg Erdélyben a magyar helységnevek. Jellegzetesebb típusai a következők: Ómagyar törzsnévből alakult helységnevek: *Mezőkeszű*, *Szamosjenő*, *Köröstarján*, *Alkér* ~ *Felkér*, *Feketegyarmat*. — Pusztá (azaz bármiféle toldalék nélküli) személynévből alakult helységnevek: *Diósd*, *Éradony*, *Ákos*, *Arad*, *Doboka*, *Erked*, *Nagyenyed*, *Bánffyhunyd*, *Vajdahunyd*, *Mikes*, *Kapjon*, *Naszód*, *Szódemeter*, *Pankota*, *Alparét*, *Margitta*, *Dés*. — Személynévből birtoklást jelölő -i képzővel alakult helységnevek: *Kisősi*, *Lázári*, *Hegyközpályi*, *Mezőpetri*, *Biharsályi*, *Paptamási*. — Népnévből képző nélkül vagy -i képzővel alakult helységnév: *Marosnémeti*, *Páncólcseh*, *Sepsibesenyő*, *Szilágycseh*, *Krasznahorvát*, *Tóti*, *Feketetót*. (Nincs azonban egyetlen **Oláh*, **Oláhi* sem. Ez arra mutat, hogy a XI—XII. században, amikor ez a helységnévtípus a magyarban eleven volt, a magyarság szomszédságában román telep nem keletkezett.) — Népnév + -falu ~ -falva, -telek ~ -telke típusú összetett helységnevek: *Marosoroszfalu*, *Görgényoroszfalu*, *Cséhtelek*, *Csehtelke*, *Hegykőztóttelek*, *Oláhtelek* (1283-ban felbukkanó,

később elenyészett falu Bihar megyében). — Személynév + *-falva*, *-fölsé*, *-telke* stb. típusú összetett helységnevek: *Érmihályfalva*, *Csekelaka*, *Farkaslaka*, *Kentelke*, *Bogártelke*, *Jankafalva* (< *Ivánkafalva*). — Foglalkozásnévből alakult helységnevek: *Haró* (vö. *horó* 'belső udvari ellátást végző szakács'), *Érszakácsi*, *Hegyközkovácsi*, *Homoróddaróc* (vö. *daróc* 'olyan vadász, akinek vadbőrnyúzás, szíjhasztás és szarvlevétel a feladata'), *Madarász*, *Tasnádszántó* (l. *szántó* 'az uradalom ekéjével és igájával szántó földműves'). — A templom védőszentjének, titulusanak nevéből alakult helységnevek: *Csikszentkirály* (a védőszent Szent István magyar király, nem pedig Szent László királyunk), *Szentjobb*, *Székelykeresztúr* (templomát a Szent Kereszt tiszteletére szentelték; a régi magyarban Jézuson, Szent Péteren és Szent Mihályon kívül a Szent Keresztet is urazták), *Tordaszentlászló*, *Gyergyószentmiklós*, *Szenháromság*, *Szentmáté*, *Dicsőszentmárton*, *Érminszen*, *Szentmargita*, *Szentlázár*, *Szentkatolna* (védőszentje Szent Katalin), *Szenibenedek*, *Szentágota*, *Szentandrás*, *Kézdiszentlélek*, *Szentábrahám* (az ószövetségi Ábrahám prófétán kívül van keresztény Szent Ábrahám is). — A hetipiac napjának nevéből alakult helységnevek: *Csikszereda*, *Nyárádszereda*, *Szerdahely*. — Vásártartási joggal kapcsolatos helységnevek: *Marosvásárhely*, *Kézdivásárhely*, *Asszonyvására* (itt az *asszony*-nak 'királyné' a jelentése), *Mirkvásár*, *Balavásár*, *Sárvásár* (< *Sálvására*), *Geróvásárhely*, *Kékesvásárhely*. — Víznevből alakult, víz melletti helyzettel kapcsolatos helységnevek: *Hédegyszamos*, *Melegsamos*, *Szamosfalva*, *Holtmaros*, *Nyárádtó*, *Szilágytó*, *Beszterce*, *Szászsebes*. — Térszíni forma nevéből alakult, domborzattal kapcsolatos helységnevek: *Egerbegy* (*eger* 'égerfa' + *begy* 'kisebb talajemelkedés'), *Guraszáda* < *Szád* (*szád* 'völgytorok'; az előtag a román *gura* 'ua.'). *Omlás* ('meredeken leomlott, martos hely'), *Halmi*, *Hasadát*, *Veresmart*, *Kőhalom*, *Kőfarka*, *Szamosmagasmart*, *Feketehalom*. — Növénynevből alakult, növénytakaróval kapcsolatos helységnevek: *Homoróddalmás*, *Almakerek*, *Bikszád* ('bükkös erdő bejárata, szája'), *Székelyszáldobos* (*száldob* 'hársfa'), *Hegyközszáldobágy*, *Málnás*, *Nagysikárló* (*sikárlófű* 'zsurló'), *Somkerék*, *Szilkerék*, *Nagysármás* (*sárma* 'kígyóvirág, vadhagyma'), *Csomakőrös* < *Kőrös* (Kőrösi Csoma Sándor előneve a falura utal, 1905-ben pedig a falu felvette a megkülönböztető *Csoma*-előtagot, amellyel nagy fiúra emlékezik), *Torockógyertyános*, *Parajd*. — A talaj fajtájával kapcsolatos helységnév: *Agyagfalva*, *Mészkö*, *Meszes*, *Fény* < *Fővény*, *Sándorhomok*. — Állatnévből alakult, állatvilággal kapcsolatos helységnevek: *Belényes* (a Várad Regestrumban többször is szó van bölényvadászokról), *Borzlik*, *Nagyölyves*, *Gyimes* (*gím* 'nőstény szarvas'), *Vargyas*, *Vidrátszeg* < *Vidraszeg*, *Vidra*, *Mezőméhes*. — Építménnyel (templommal, kolostorral, udvarházzal, mesterséges árokkal, földsáncal, erősséggel, hal- vagy vadfogó berendezéssel) kapcsolatos helységnevek: *Gyulafehérvár*, *Pusztakamarás*, *Székelyföldvár*, *Fehéregyháza*, *Kisteremi*, *Kolozsmonostor*, *Nagyvárad*, *Vadverem* (gödörcsapdával folytatott vadfogás nyelvi emléke), *Székelyvécke* (l. *vész* 'vejsze, halfogó rekeszték'), *Kistorony*. — Úttal, híddal, révvel kapcsolatos helységnevek: *Apahida*, *Bonchida*, *Kisderzsida*, *Válaszút*, *Rév*, *Hadrév*, *Szamosborhid*, *Krasznahídvég*, *Tamáshida*. — Vámszedéssel kapcsolatos helységnév: *Vámfalva*. — Bányászattal, egyéb ipari tevékenységgel kapcsolatos helységnevek: *Görgényüvegcsúr*, *Nagybánya*, *Marosörményes* (l. *örmény* 'kézimalom'), *Vaskoh*, *Vízakna* (*akna* 'sóbánya') stb. — Minthogy ugyanazt a nevet az országon belül több község is viselhetette, megkülönböztető jelzők váltak szükségessé, hogy könnyebb legyen az eligazodás. A megkülönböztető jelzők többnyire a helység viszonylagos nagyságára (*Kis*-, *Nagy*-) és térbeli elhelyezkedésére (*Alsó*-, *Felső*-), megyei

vagy tájegységi hovatarozására (*Bihar-, Csik-, Szamos-, Olt-*), földesurára (*Gyerő-, Bánffy-*), lakosságának nemzetiségére (*Magyar-, Székely-, Szász-*) vagy más effélére utalnak. Olykor azonban színes, szokatlan megkülönböztető jelzővel találkozunk. A bánási *Óbesenyő* egykori *Bottalütőbesenyő* névváltozata azzal kapcsolatos, hogy az ottani besenyők, akik legtovább őrizték meg népi különállásukat, sokáig régi módon, jóformán csak bunkóval, buzogánnyal, bottal harcoltak. A mezőségi *Szépkenyerűszentmárton* azért kapta a megkülönböztető jelzőt, mert a határában termő különleges búzafajtából ritka szép kenyeret sütnek.

A német eredetű magyar helységnevek Erdélyben kizárólag a XII—XIII. században vendégnépként behívott szászok földjén (Beszterce-vidék, Királyföld) levő településekre korlátozódnak. Számuk nem nagy: *Borberek* < *Burgberg*, *Vingrád* < *Weingarten*, *Sorostély* < *Schornstein*, *Bongárd* < *Baumgarten*, *Borgó* < *Burgau*, *Ingodály* < *Engental*, *Rozsonda* < *Rosental*, *Váldhid* < *Waldhütten*, *Holcmány* < *Holzmengen*, *Vinda* < *Windau* ('szélnek kitett berek'), *Kürpöd* < *Kirchberg*, *Netus* < *Neidhausen*, *Sáromberke* 'Scharenberg', *Bohols* < *Buchholz*.

Némely erdélyi helységnek más neve van a németben, mint a magyarban. A Barcaság déli szélén fekvő város a magyarban a *Brassó* nevet viseli, amely talán szláv eredetű, és tkp. jelentése 'egy *Brašo* nevű személyé (ti. vár, város)'. A román *Braşov* a magyarból való. Ezzel szemben a német *Kronstadt* a hely növénytakarójával kapcsolatos, s tkp. értelme 'borókével benőtt helyen épült város'. *Nagyszében* magyar neve annak a patakknak a nevével tartozik össze, amely mellett a város fekszik. A város német nevének, *Hermanstadt*-nak 'Hermann városa' az értelme. — Érdekességként említem meg, hogy az elnéptelenedett Bánság újratelepített helységei a katonai szervezetű osztrák koronataromány („Temesi Bánság”) viszonyai között német nevet is kaphattak. A Temesvártól délkeletre fekvő egykori *Briszt* helységbe 1787—88 körül protestáns németeket telepítettek, s az újjátelepített falunak *Vécsey Miklós* kamarai kormányzó a *Liebling* nevet adta, minthogy — saját szavai szerint — „die Protestanten sind meine Lieblinge”. A német *Liebling* falunév a mai napig megmaradt a románban is. — Német falunév még Trianon után, Románia közigazgatási viszonyai között is keletkezhetett. *Nicolaus Lenau* osztrák költő a Temesvártól északnyugatra fekvő *Csatádon* született 1802-ben. 1919 után a magyar eredetű falunév helyett a román hatóságok a német *Lenauheim* nevet tették hivatalossá.

A román eredetű erdélyi magyar helységnevek száma nem nagy. Ezek is kivétel nélkül azokon a hegyvidéki területeken fordulnak elő, amelyeken a magyarság vagy egyáltalában nem, vagy csak kis számban és szórványosan települt. Korukat illetően a román eredetű helységnevek alkotják Erdély magyar helységeinek legfiatalabb rétegét. Legrégibb az 1337-ben említett *Kaprevár* 'helység Lippától kelet—délkeletre', amelyben a román *căprioara* 'őz, őzsuta, kecskegida' rejlik, s amely alakilag a -vár utótagú magyar helységekhöz idomult. A XIV. század végéig tizenegyre növekvő román helységnevek Bihar megye két helynevének kívül mind Dél-Erdély területén, Hunyad, Fogaras és Krassó-Szörény megyékben fekvő helységekre vonatkoznak. Vö. *Kucsuláta*, *Nuksora*, *Csernisora*, *Pojenica* stb. Néhány Máramaros, Szolnok-Doboka és Bihar megyei helységen kívül a XV. században felbukkanó román eredetű helységnevek is főleg délen találhatóak. Az egykorú forrásokban ezek túlnyomórészt magyar alakjukban fordulnak elő, sokszor még azok is, amelyek ma a magyarban is csak román nevükön ismeretesek. Ilyenek: *Kabesd* (egykor *Kabajalva*), *Jóvalcsel* (egykor *Jópatak*) stb. Az Aranyos felső völgyében, az ún. Mőcevidéken fekvő helységek és telepek túlnyomóan a XIX. században keletkeztek.

Nagy vonalakban áttekintettem Erdély helységeinek történeti rétegződését. Szólok még néhány szót az újabb fejleményekről is. Trianon után a román hatóságok minden helység részére rögzítették a hivatalosnak számító román névalakot annak az elvnek az érvényesítésével, hogy „cuius regio, eius nomen”. Számos hivatalossá váló román helység-

név magán viseli a magyarból való származás letörölhetetlen bélyegét: *Nădlac* < *Nagylak*, *Sîncrai* < (*Gyéres*)szentkirály, *Cristuru Secuiesc* < *Székelykeresztúr*, *Arad* < *Arad*, *Salonta* < (*Nagy*)szalonta, *Oradea* < (*Nagy*)várad, *Mediaş* < *Medgyes*, *Timișoara* < *Temesvár* stb. Gyakran fordították le a magyar nevet románra: *Mercurea Ciuc* ~ *Csikszereda*, *Tîrgu Mureș* ~ *Marosvásárhely*, *Lupeni* ~ *Farkaslaka* stb. Még arra is akad példa, hogy valamely magyar helységnév helyett másik, ugyancsak magyar helységnevet állapítanak meg. Ady Endre szülőfalvának, Érdmindszentnek a nevét 1957-ben, a költő születésének nyolevanadik évfordulója alkalmából a románban *Ady-ra*, a magyarban *Adyfalva-ra* változtatták. 1977 óta a románban és a magyarban egyaránt az *Ady Endre* névalak a hivatalos. Ez a családnevet is magában foglaló, tiszteletet kifejező helységnévtípus a románban újabban kezd tért hódítani. Pl. a bihari Vaskohsziklás (Stej) neve 1958 óta *Dr. Petru Groza*. E nevet különösen bizarrá teszi a *Dr.* cím. A mezőszéki *Lukafalva* nevét 1952-ben a románban a *Gheorghe Doja*, a magyarban pedig a *Dózsa György* névvel cserélték fel. (A hazai gyakorlatban a család- és keresztnév kapcsolatából alakult helységnevet egybeírjuk. L. *Török Bálint* szn. > *Törökbálint* hn.)

Erdélynek viszontagságos a története. S ez a viszontagságos történet tükröződik a helyneveiben is.

Kiss Lajos

Miből lehet arc? Az alábbiakban egy olyan szóösszetéltípussal foglalkozom, amely Eurázsia számos nyelvében megtalálható: finnugor (magyar, vogul, osztják, zürjén, votják, észt), kaukázusi (bachi, avar, ubih, kabard, cserkesz, adig), indo-európai (oszét, tokhár), dél-kelet ázsiai (burmai, miao) nyelvekben és egy japán dialektusban (a miyakoiban) is megvan.

Az összehasonlító finnugor nyelvtudomány két neves művelőjének, Szinnyei Józsefnek és Beke Ödönnek (Beke 1912–1913: 100, 1913: 347) több finnugor nyelvből sikerült kimutatniuk a feltételezett magyar *arc* < *orr*–*száj* etimológia rokon nyelvi megfelelőit. Eszerint a magyar *arc* (és szóhasadásos változata, az *orca*) összetett szó, az *orr* és *száj* (régi magyar *szá*) mellérendelő összetétele: az összetétel elhomályosulása után szóvégi *-á* megrövidült, majd az **orsza* > *orca* szóvégi hangját 3. személyű birtokos ragnak fogták föl és ebből vonhatták el az *arc* alakot. A finnugor adatokat kaukázusiakkal (avar, bachi) és oszétal kiegészítő Ernst Lewy (1921) szerint az összetéltípus „felfedezője” Anton Schiefner (1863, Szentpétervárott), aki egyaránt jól ismerte az uráli és a kaukázusi nyelveket. Szily Kálmán szerint viszont az etimológia nem „Schiefner Antaltól, Akadémiánk egykori külső tagjától származik”, hanem Sándor István magyar filológus volt az első (1801), aki az *orca* „szót az *orr* és *száj* elhomályosult összetételének tartotta” (1922).

A szóösszetételhez az adott nyelv két szava szükséges, mégpedig úgy, hogy a két szó a 'szem' (*a*), az 'orr' (*b*) vagy a 'száj' (*c*) jelentésű szókból kerüljön ki. Egyébként feltehetően a 'szem', 'orr' és 'száj' jelentésű szók univerzálisak, minden nyelvben megvanak („All languages label EYES, NOSE, and MOUTH”, Andersen 1978: 352). Mind a hat lehetőség megvalósul valamelyik nyelvben:

	a	b	c
a	x	ab	ac
b	ba	x	bc
c	ca	cb	x

- ab burmai *mye⁴ hna²*; kabard, cserkesz és adig *na-pe* (*ne a, pe b*); tokhár *ak-mal*; Miyako-szigeteki japán *mi-pana*;
- ac avar *bér-kal*; oszét *cäskom* (*cäst a, kom c*);
- ba osztják *ñol-sam*; vogul 1 *ñal-sam*; ubih *fe-le*;
- bc magyar; bacbi (tus) *marl²-bak²i*; vogul 2 *ñol-tus*; zürjén *nir-vom*;
- ca észti *suu-silmad* 'száj—szemek', *suud-silmad* 'szájak—szemek' ('arc' leginkább *nägu*);
- cb votják *im-nir*.

A vogul két nyelvjárása két különböző lehetőséggel él. A tokhár adatok Ivanovtól (1983: 359) származnak. A kabard, cserkesz, adig és ubih adatokat Kumaxov és Šagirov összefoglalásából vettem (1979: 153). Szerepelnek náluk még a némiképp hasonló abház *a-χa-č'y* 'fej-száj' és abaza *c'a-kya* 'száj-fej' összetételek is. Hasonló még a csuvas nyelvjárás 'arc' jelentésű *pit-kuš* is (*pit* 'arc, orca', azaz 'Gesicht, Wange', *kuš* 'szem', Beke idézi Heikki Paasonen adatát, 1913: 356). A déli japán Miyako-szigetek (egyelőre ismeretlen szubsztrátumú) nyelvjárásában a köznyelvi *kao* 'arc', *me* 'szem' és *hana* 'orr' helyi megfelelői *mipana*, *mi* és *pana* (Chew 1981: 13).

Míg a többi idézett nyelvben az összetételekben a komponensek alig megváltozva vesznek részt, a magyarban mindkét szóhasadásos változat, az *arc* és az *orca* egyaránt teljesen elhomályosult összetétel. At *arc* teljesen semleges, köznyelvi, az *orca* kicsit régies, választékos. Az *arc* jelentése tipikusan 'face, Gesicht', az *orca* tipikusan 'cheek/Wange'. A szóhasadás bonyolult folyamata során jelentésmegoszlás, különösen az *orca* esetében erőteljes jelentésszűkülés zajlott le. Az 'arcának két fele' kifejezésére *orcái* használatos, nem *arcai*; két *orcája* megintcsak ilyen értelmű, míg két *arca* annak van, akit más-más irányból vagy más időben nézünk, esetleg aki hol ilyennek, hol olyanak mutatkozik. Az *arc* is szerepelhet 'cheek/Wange' értelemben, pl. az *arcul üt* (vagy *arcon üt*) kifejezésben (nincs *orcaul üt*, és az *orcán üt* kifejezés is szokatlan).

Az angolban a nyelvcsapódás során általában lényegesen hamarabb (de nem meghatározott sorrendben) jelentkezik az *eye* 'szem', *mouth* 'száj' és *nose* 'orr', mint a *face* 'arc' (Andersen 1978: 360). Hasonló lehet a helyzet minden más nyelvben, a magyarban bizonyosan.

A szóösszetétel típus magyarázatául szolgálhat, hogy az 'arc' jelentésű szavak denotátumát más keretben azonosítjuk, mint a 'szem', 'orr' és 'száj' jelentésűekét. Az 'arc' nem egyszerűen 'a fej elülső része', hanem 'az arc kifejezés hordozója', és így az *X arca* kifejezés jelentése 'X fejének elülső része, amely elárul valamit X-ről' (Wierzbicka 1980: 82). Így azok a nyelvek, amelyek e kifejezéstípust használják, viszonylag szabadon választhatnak, hogy az egész kifejezésre milyen sorrendben és melyik két kitüntetett rész jelölőit használják fel.

A Jakov Malkiel által behatóan tanulmányozott visszafordíthatatlan kétagú kifejezések („irreversible binomials”, 1959) a nyelvenként bizonyos mértékig változó úgynevezett „szemantikai preferencia” hierarchiájának segítségével írhatók le. Az ilyen kifejezésekben a párok kanonizált sorrendben állnak, pl. *étel-ital, eszik-iszik, ad-vesz, égen-földön*. A magyarban a három említett „arcot-alkotó” testrésznévből alkotott kifejezések közül két típus kitüntetett: a „bc” (pl. *orrán-száján ömlött a vér, orrba-szájba, sőt taknyanyála*) és az „ac” (pl. *szeme-szája tútva maradt a csodálkozástól, szem-szájnak ingere*, ez utóbbi kifejezés Arany János nyomán). Az észtiben a magyar *telis-tele* megfelelője *suud-silmad täis*, amely olyan kifejezésekben is előfordul, mint pl. *ta valetab suud-silmad täis* (hazudik, mint a vízfolyás). (Az észti 'arc' jelentésű *suu-silmad*, *suud-silmad* egyébként kicsit problematikus.)

Előfordulhat az is, hogy a fül is az arc komponensévé válik — a fül általában legfeljebb az arc egyik leggerifériálisabb eleme, sőt gyakran nem is tartozik bele (Andersen 1978: 350). A miao (mong, meo) nyelv egyik Thaiföldön beszélt nyelvjárásában *njê mûa* 'arc', szó szerint 'fül-szem' (Lyman 1974: 381).

A tárgyalt szóösszetétel típusnál jóval általánosabb az 'arc' jelentésnek akképpen való kifejezése, hogy valamely fő komponensének számító rész jelölője (viszonylag szabályos polyszémia révén) kiterjesztve 'arc' jelentésű is lehet. Pl. az említett miao dialektus ezzel a megoldással is él: *mûa* 'szem' és *phlu* 'orca/cheek/Wange' is szerepelhet 'arc' jelentésben (Lyman 1974: 186, 275). Nemcsak a (1) 'szem', (2) 'arc' polyszémia gyakori, hanem a (1) 'szem', (2) 'arc', (3) 'test' sem kivételes (Andersen 1978: 354, 358). A vietnamiban jelentésbővüléssel szóhasadással (*con*) *mât* 'szem' és *mât* 'arc'.

Irodalom

- Andersen, Elaine S.: „Lexical universals of body-part terminology.” In: Joseph Greenberg et al., eds., *Universals of Human Language*. Vol. 3. Word Structure. Stanford, Cal.: Stanford University Press 1978: 335–68.
- Beke Ödön: „Übereinstimmende Zusammensetzungen in den finnisch-ugrischen Sprachen.” *Keleti Szemle* 13 (1912–1913.): 99–128.
- Beke Ödön: „A finnugor szóösszetételhez.” *Nyelvtudományi Közlemények* 42 (1913.) 345–426.
- Chew, John J.: „The relationship between Japanese, Korean and the Altaic Languages: In what sense genetic?” *The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences, Kyoto Sangyo University*, Vol. 2. No. 4., September 1981: 7–38.
- Ivanov, V. V.: „A korai ugor és az őstokhár alapnyelv fonológiai rendszerének párhuzamossága és ennek lehetséges diakrón magyarázata.” *Nyelvtudományi Közlemények* 85 (1983.) 2: 357–9.
- Kumaxov, M. A., i Šagirov, A. K.: „Abxazo-adygskije jazyki.” In: *Jazyki Aziji i Afriki III*. Moskva: Nauka 1979: 133–60.
- Lewy Ernő, „Az 'arc'-fogalom képzése.” *Magyar Nyelvőr* 50(1921.) 5–6: 93–4.
- Lyman, Thomas Amis: *Dictionary of Mong Njua, a Miao (Meo) Language of Southeast Asia*. The Hague and Paris: Mouton 1974.
- Malkiel, Yakov: „Studies in irreversible binomials.” *Lingua* 8 (1959) 113–60.
- Szily/ Kálmán: „Orca.” *Magyar Nyelv* 18 (1922) 7–8: 170.
- Wierzbicka, Anna: *Lingua Mentalis. The Semantics of Natural Language*. Sydney, etc.: Academic Press 1980.

Kicsi Sándor András

Az angol *gate* szó a mai magyar nyelvben. 1. Az 1990-es esztendő első napjaiban bukkant föl a magyar nyelvben az angol eredetű *gate* szó 'politikai botrány' értelemben. Az év első felében meredeken fölfelé ívelt pályája, sokféle szószerkezetben, szóösszetételben nagy gyakorisággal szerepelt. A sajtó szemléléséből megállapítható, hogy divatja az esztendő második felében csökkent, újabb „hajtásai” nem keletkeztek.

2. Az angol eredetű *gate* szó megjelenésére és első magyar nyelvi előfordulásaira, változataira, divatjára már föl hívtam a figyelmet az év első felében (*Gate-ügyek*. Anyanyelvünk rovat. *Magyar Nemzet*, 1990. június 23.). Ott nem volt lehetőségem az anyag pontos dokumentálására, amit most szeretnék pótolni. Ezzel együtt bemutatom a *gate* további „pályafutását” is.

3. Aligha akad újságolvasó, rádióhallgató vagy a televíziót figyelemmel kísérő ember, aki 1990 első napjaiban, hónapjaiban ne találkozott volna a *gate* szóval. Aki csak

kicsit is érdeklődik a politika, a közélet iránt, tudja, hogy az angol eredetű szó a magyar nyelvhasználatban valamiféle botrányt, politikai ügyet jelent. A jelentésre azonban kevés magyarázatot adtak az angol (értelmező) szótárak, sőt az átlagos angol nyelvtudás is. Hiszen a *gate* az angolban 'kapu'-t jelent. Még olyan közismert angol értelmező szótár sem igazít el, mint a William Morris szerkesztette *The heritage illustrated Dictionary of the English Language* (Boston, New York. . ., 1975. 545).

Hogyan lett tehát a 'kapu'-ból botrány? A válaszáért az amerikai angol sajtónyelvhez, politikai nyelvhasználatához kell fordulnunk. *Watergate*-nek (azaz 'Vízikapu'-nak) nevezték a demokraták választási székházát Amerikában, amelyet az 1972-i választásokat követően a telefonlehallgatási botrány tett hírhedtté. Ez az ügy később Nixon elnökségének végét jelentette. Ekkor kapcsolódott össze a *Watergate*-tel a 'botrány' jelentés.

Az így született új jelentést azután más ügyekre is ráértették. Például a legutóbbi években kipattant a *Conragate* a nicaraguai „kontrák” titkos csatornákon történő támogatására vonatkozott. A jelentésátvitel tehát már az amerikai angol nyelvben megtörtént, s így terjedt el a világsajtóban is.

Az első magyarországi változat, a „kis magyar Watergate”, a *Duna-gate* előfordulásakor a Népszabadság ekképp határozta meg a jelentést: „Watergate: a demokráciának az a súlyos sérelme, ami pártok, politikai tényezők bizalmas tárgyalásainak, telefonbeszélgetéseinek titkos lehallgatása, legbensőbb ügyeik kikémlelése” (Népszabadság, 1990. január 6.).

4. A *gate* szónak a magyar nyelvben való megjelenése 1990 elején kezdődött meg. Először a III/III-as belügyminisztériumi osztály telefonlehallgatásainak, titkos adatgyűjtéseinek leleplezések kezdtek el — valószínűleg maguk a botrány kirobbantói — használni *Duna-gate* ~ *Dunagate* formában. Nézzük a legelső előfordulásokat: *Dunagate* (Népszabadság, 1990. január 6.), „kis magyar Watergate-ügy” (Magyar Nemzet, 1990. január 6.), „magyar Watergate” (Vasárnapi Hírek, 1990. január 7.), „magyar Watergate-botrány” (Magyar Hírlap, 1990. január 8., Mai Nap, 1990. január 10.), „magyar Water-gate” (Heti Világgazdaság, 1990. január 13.), „a Duna-gate telefonlehallgatási botrány” (Magyar Hírlap, 1990. január 13.), *Duna-gate* (Képes 7, 1990. január 20.), „Duna-gate és vidéke” (Tallózó, 1990/5. 208.).

A *Duna-gate* szóalkotás egyszerre utalt az 1971-es amerikai és a 1989-es magyarországi titkos telefonlehallgatásokra. Ez a félig-meddig tréfás, játékos (de föltétlenül ötletes) névadás megjelent transzparensen, a sajtónyelv mellett a beszélt nyelvben is. Az egyik politikai gyűlésen (MSZMP) az előadó nem ismervén a szó helyes angol kiejtését „Duna-gát”-nak olvasta, ami azután kínos magyarzkodást igényelt (hiszen a Duna-gát-ról mindenkinek egy másik „botrány”, a Bős-Nagymarosi-vízlepcső jutott eszébe).

5. Az első szóalkotás olyan sikeresnek bizonyult, hogy szinte a teljes magyar tömegkommunikáción végigvonult. Értelemszerűen különösen a politikai műsorokban szerepelt a legtöbbet, és az írott sajtóban élt a legtovább. 1990-ben a magyar sajtóban 13 új nyelvi adat (szösszetétel, szószerkezet) keletkezett a *gate*-tel kapcsolódva.

Magát a *Duna-gate* ügyet ősszel, az ügy főszereplőjének bírósági tárgyalása kapcsán *Végyári-gate*-nek is nevezte a sajtó (pl. Tallózó, 1990/43. 2038).

A *Duna-gate* nyomán előbb az egyszerűbb, helynevekkel kapcsolódó változatok jelentek meg. Amikor azt gyanították, hogy a megszüntetett munkásörtség híradóbázisait titokzatos módon egyesek tovább működtetik, a helyszín kapcsán *Székesfehérvár-gate*-ről, majd *munkásör-gate*-ről cikkezett a sajtó. Az MSZP szolnoki irodájába való betörés lett a *Szolnok*-, illetve a *Tisza-gate* (Magyar Hírlap, 1990. február 5.). Egy tanácselnök állítólag nem törvényes módon foglalta el a helyét: *Jánoshalma-gate* (Magyar Hírlap, 1990. már-

cius 6.). A kettős szövetségi kapitányság a labdarúgásban *MLSZ-gate* néven jelent meg a sajtóban (Nemzeti Sport, 1990. március 7., Magyar Nemzet, 1990. március 9.). A Vám- és Pénzügyőrséggel kapcsolatban *zoll-gate*-ről tettek említést (Magyar Nemzet, 1990. március 19.).

A *Duna-gate* állami ügy volt, ezzel szemben *privát-gate* néven írtak egy emberről, aki felesége telefonjait hallgatta le (Rege, 1990. február 28.).

Májusban több újság szólt a *külker-gate*-ről (Népszabadság, 1990. május 23., Reform, 1990. május 25., Tallózó, 1990/22. 1013.).

Talán az egyik legötletesebb forma a *kukagate* volt (Magyar Nemzet, 1990. október 16.). Ez arra utalt, hogy korábban szigorúan titkos honvédelmi iratokat találtak egy kukában. S természetesen szó esett még *zsaru-gate*-ről is (Magyar Nemzet, 1990. július 2.).

Bizonyára nem teljes a *gate* szóval alkotott új kifejezések listája; hiszen elsősorban az országos lapokat vettem figyelembe (az egyetlen Rege kivételével). Bármennyire országos lapokról van is szó, nem állítható, hogy ezek mindegyike egyformán közismert kifejezés. A *Duna-gate* nyilvánvalóan minden közéletre figyelő ember számára köztudomásúan jelentette a telefonlehallgatási, megfigyelési ügyeket; a többi *gate* esetében inkább egyéni újságírói ötletéről, blickfangos címadásról van szó.

6. A *gate* szóval kapcsolatban — annak hangzását fölhasználva — újságcímekben több nyelvi játék is létrejött. Ilyen volt például a magyar irodalom érettségi tételeivel kapcsolatos ügy. Az erről szóló tudósításban az érintetteket kérdezték „Meggzólálnak a *gate*-örök” (vagyis gátörök) címmel (Magyar Hírlap, 1990. február 13.).

1990 nyarán a sokadik botrány, az ún. Carlos-ügy kapcsán K. J. jegyzetíró ilyen címmel jelentetett meg egy eszmefuttatást a Magyar Nemzetben: „*Gate*-ről *gate*-re”, vagyis a hangzás alapján: ’hétről-hétre, botányról botányra” (Magyar Nemzet, 1990. június 30.). Az írás így kezdődik: „Végre eljött, végre itt van a legfrissebb *gate*: a *Carlos-gate*. A *gate* nálunk a politikai botrányral rokon értelmű szó, utalva a *Watergate*-re, amelybe egy amerikai elnök belebukott.” (A *Carlos-gate* ezidőtájt gyűjtésünkben a 14. *gate*-adat.)

7. Az angol eredetű *gate* szó, amely a magyar nyelvben egyedül a politikai, közéleti botrányok divatos kifejezőjévé vált rövid időre, 1990 második felében — rövid felívelés és virágzás korszaka után visszaszorult. A *Duna-gate*-et még akár jó ötletnek, párhuzamnak is találhatjuk, a többi esetben általában hatásvadászatnak, „utánlövésnek” tarthatjuk a vele alkotott kifejezéseket. Botrányok, ügyek, esetek természetesen azóta is bőven akadnak a magyar belpolitikai közéletben. Úgy látszik, hogy a *gate*-divat elmúlt, a publicisztika visszatérően van a régi, megszokott és az olvasók figyelmét ugyanúgy fölkeltő magyar szavakhoz.

Balázs Géza

Ne hallj, ne szólj, ne láss! A szállóigét a 18. században Nádudvari Péter említette egyik prédikációjában: „*Légy vak*, az az, mintha vak vólnál, fedd bé szemeidet. *Légy néma*, az az mintha néma vólnál, mással ne beszélj. *Légy siket*, az az mintha siket vólnál, ne figyelmezz semmire” (Nyoltzvan-négy predikatiói. Kolozsvár, 1741. 639). A szállóige előképét a latin nyelvű mondat őrizte meg számunkra „*Audi, vide, tace, si vis vivere in pace*” alakban (Oesterley, Herrmann: *Gesta Romanorum*. Hildesheim, 1963. 380. 68. sz.). Haller János ezt a mondatot 1695-ben Kolozsvárott következőképpen fordította le: „... halgatódzál, vigyáz, de hallgas, ha békességben akarsz élni” (Katona L. kiad.: *Gesta Romanorum*. Bp., 1900. 236. 7.).

A szállóige a folyamatos irodalmi-művészeti hatások révén folklorizálódott, mint ahogy az egyik kalotaszegi népmesében előfordult: „Nem bánom — monygya a lú — de éggyet mondok nekéd, nē hajj, nē tuggy, nē láss” (ÜMNGy. 5: 110).

A szállóige változásfolyamatát 1430-tól kísérte végig tanulmányában Wolfgang Mieder, és 65 ábrázolást sorolt fel, többek közt a jelenkorból is (Midwestern Journal of Language and Folklore 7., 1981. évf. 1. sz. 5–38).

Ezenkívül még napjaink hazai sajtójából jónéhány párhuzamot találtam a proverbialis három bölcs majomhoz. A Dili c. „senkitől sem független lap” sine anno et numero 1989-ben megjelent legelső számának 7. oldalán egy politikai karikatúrában Grósz Károly száját Nyers Rezső, szemét Németh Miklós, a másik oldalon pedig fülét Pozsgay Imre fogja be. A szállóige-paródia képszövege meghatározott társadalmi eseményhez, az MSZMP KB akkori júniusi üléséhez kötötte a proverbiumot.

A Hócipő satirikus kéthetilap 1989. október 19-i számában *A három ember* felirattal fotókollázst mutatott be: ezen Berecz János behunyja szemét, Grósz Károly fülhallgatót tart a fején, Nyers Rezső pedig szája elé teszi bal kezét. A Nők Lapja 1989. október 21-i számában az egyik kép két csinos, divatosan öltözött fiatal hölgyet ábrázol. Egyik hölgy a füle irányába, másikuk a szája elé tartja fekete kesztyűs kezét. A kép szövege pedig: „NEM HALLOK, NEM BESZÉLEK — de nézni még szabad.” Ez a szállóige-változat a nézőt valószínűleg a harmadik majomnak tünteti fel.

Ezekhez az ábrázolásokhoz képest Brenner György *Névtelen feljelentő* c. karikatúrája (Ludas Matyi, 1988. febr. 28.) már klasszikusnak számít. A képen az egyik ember a szemét, a másik saját fülét fogja be. A harmadik hallgat, de közben írógépén névtelen feljelentést kopogtat. Úgy gondolom, hogy a szállóige jelenkori parodisztikus képi ábrázolásai hozzájárulnak a nyelvi alkalmazás tipikus eseteinek tudatosításához és felismeréséhez.

Törököt fog. A szólás általában ebben a formában szokott előfordulni (O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Bp. 1966. 682. 696. sz.). Táji jelentése Egerből eltérést mutat a köznyelvitől: dicsekvő, nagyképi emberre mondják (Nyr. 101 : 220).

Újabban a szólás egyik formai változatára figyeltem fel a vidéki sajtóban: „. . . tekintélyes summa. Ha nem is éri el az összeget, amelyet a hét kétségen kívüli embere, Détári Lajos kapott. Pedig ő éppenséggel nem törököt, csak *görögöt fogott*” (Somogyi Néplap 1988. júl. 19.). Kétségtelen, hogy ez a forma esetleges. Érdekes viszont, hogy az ukránoknál szólásunk „tatárt fogtam, nem enged” alakban fordul elő (Mišanič, S. V.—Pazjak, M. M.: *Ukrajins'ki prysliv'ja ta prykazky*. Kijev, 1984. 363.). A szólás tárgyragos főnévi tagjának megváltozása etnikusközi összehasonlításban a meghonosított szólástípus jelenlétét bizonyítja.

Dömötör Ákos

A hereso eredete. Joggal mondhatjuk, hogy a különböző sók elnevezésének történetéből, a nevek eredetéről egy egész könyvet lehetne írni. Csak ízelítőül bemutatunk néhány érdekes sóelnevezést: *vörös vérlúgsó*, *Seignette-só*, *timsó*, *Glauber-só*, *keserűsó*, *repülősó* stb. Mindegyik egy-egy önálló „regény”! Mind között azonban kétségtelenül a legfurcsább név a *heresó*. Vajon mi ez a különös nevű anyag, mire használják, és legfőképpen: miért kapta ezt a meghökkentő elnevezést?

A vegyület képlete: HOOC—COOK. (COOH)₂, vagyis végső soron nem más, mint az oxálsav (magyarul: sóskasav) többszörösen savanyú sója. A vegyület szokásos kémiai

neve még: kálium-tetraoxalát, ami jól jelzi — bár nem egészen szabályosan —, hogy a négy karboxil csoport közül csak egy van „só” formájában.

Hol és mire használják az iparban vagy a háztartásban az oxálsavat illetve a heresót? „A gyakorlatban az oxálsavat páccok és tinta készítésére használják, továbbá tinta- és rozsdafoltoknak szövetekből való eltávolítására is alkalmas.

Sói közül a kalium-tetroxalat $(\text{COOH})_2 \cdot \text{COOH} - \text{COOK}$ (sóska vagy heresó) különböző növényekben fordul elő, és sóska helyett tisztítószerként szokták használni” — írja egy ismeretterjesztő kémiakönyv.¹ De ugyanez olvasható egy „hivatalos”, a vegyszerek pontos leírását tartalmazó kézikönyvben is: „A heresót kiterjedten használják a gyakorlatban. Szerepel a textil-színnyomásban, szalmának és fának a tisztításánál stb. Oldata tinta- és rozsdafoltok eltávolítására alkalmas, mert a keletkező ferrikálium-oxalát vízben oldódik.”²

A heresó név eredetének megfejtésében a só másik neve igazít el minket: a sóska. Vegyületünk ezt a nevet onnan kapta, hogy hajdan a madársóska (*Oxalis acetosella*) nedvének bepárlásával nyerték — nyilván a fentemlített célok érdekében.²

Kérdés azonban továbbra is, hogy vajon mi köze van a madársóska-nak a heresó-hoz. Erre azonban már könnyű válaszolni, ha ismerjük a növényt, pontosabban annak jellegzetes alakú levelét. Ez a levél hasonlít a közismert lóhere leveléhez; ugyanúgy három szív alakú levélkéje van egy levélkocsányon, mint a lóherének, legfeljebb kissé kifejezettebb, szabályosabb a levélkék kettős domborulata.

A madársóska-ról a következőket írja egy gyönyörű szép rajzokat is tartalmazó, század eleji növénytankönyv: „*Erdei madársóska*. — *Oxalis Acetosella* L. — (Allelujafű, apró fecskehere, háromlevelű here, lóheresóska, madársósdi, nyúlkenyér. — Term. r.: Madársóska-félék. Oxalidaceae.) — 8–15 cm. Taraczkot hajt. Minden levele tőlevél; ezek hármasan, újjasan összetettek; levélkéi viaszos tojásalakúak.”³

A növény levélkéinek alakja, ez a bizonyos „viaszos tojás”, vagy szív alak a név megfejtésének a kulcsa, mivel ez a körvonal emlékeztet az emlősállatok herezacskójának kettős domborulatára. Nézzük meg ezzel kapcsolatban, hogy mit ír a TESz. a lóhere szó eredetéről: összetett szó. Utótagja e növény heréhez hasonló leveleire utal. Első írott előfordulása 1326-ból: *luhere*.⁴

Mindezek alapján most már — úgy gondoljuk — minden érthető. Az is, hogy a madársóska miért kapta még a *fecskehere*, *háromlevelű here*, *lóheresóska* neveket; az is, hogy a közönséges lóhere neve honnan származik; s az is, hogy mi az eredete a heresó-nak.

Victor András

¹ Dr. Erdéy-Grúz Tibor és dr. Gróh Gyula (szerk.): A kémia és vívmányai. Budapest, 1940.

² Erdéy-Grúz Tibor: Vegyszerismeret. Műszaki Könyvkiadó, 1955.

³ Hoffmann—Wagner: Magyarország virágos növényei. Budapest, 1903.

⁴ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, 1970.

Rácz Endre: Az egyeztetés a magyar nyelvben. Akadémiai Kiadó, 1991
264 oldal

Az egyeztetés kérdéscsoportjával foglalkozó közismert, kiváló grammatikus — számos részletkérdéssel foglalkozó tanulmány közlése után (lásd erre nézve a könyv végén olvasható szakirodalmi jegyzéket, 259—60) — közreadta a teljes problematikát összefoglaló művét. Minden bizonnyal alapmunka ez, amely a további kutatások számára mint szintézis időtálló értékű és módszerű mintája is bármely kérdéskör feldolgozásának.

A Bevezető kellő tájékoztatást nyújt az egyeztetés kutatásának történeti és mai helyzetéről, a könyv szerkezetéről, a feldolgozás módjáról, az adatforrásokról, valamint a kérdés megközelítésének koncepciójáról. Eszerint ez a mű folytatása (és hozzátehető: betetőzése) a XII—XIII. században kialakult nyelvtani modellnek, amely a szavak összekapcsolását szintaxis nevű fejezetében tárgyalja, s amelyet a magyar grammatikák szóragasztásnak, szókötésnek neveztek, s amely — a mondatannak a mondatrészek tanávvá átalakulásával — felparcellázódik az egyes mondatrészeket tárgyaló fejezetek között. Itt jelenti be — mint kutatásainak sajátos területére vonatkozó, joggal újszerűnek mondandó többletet az eddigi szakirodalmi feldolgozáshoz képest — azt, hogy külön fejezetet szentel az egyeztetésnek a mondategység, illetőleg a mondategész határán túlnyúló, vagyis szöveggrammatikai jellegű vonatkozásainak. A vizsgálat alapjául nagy terjedelmű korpuszt dolgozott föl, ennek adatait azonban megtoldotta tallózó anyaggyűjtése során föllelt adatokkal. Vizsgálatát elsősorban a mai írott köz- és irodalmi nyelv egyeztetési eljárásaira „korlátozza” (nem hanyagolva el az élőbeszéd kutatására vonatkozó eredményeket). Hogy mennyire nem tekinti merev határnak a megőrzött nyelvváltozatot, mutatja az, hogy foglalkozik a nyelvjárások egyeztetési eljárásaival, sőt a régi nyelv adatait is felhasználja. Ez utóbbi érintkezési terület ugyanis fontos tanulsággal jár: a szinkronikus képet azért egészíti ki diakronikus kitekintésekkel, mert ennek alapján bizonyos tendenciák tapinthatók ki a kongruenciális folyamatokban. Érdeklődése kiterjed a rokon nyelvek egyeztetési formáira is, sőt összeveti ezeket nem rokon nyelvek egyeztetési sajátosságaival is, mégpedig elméleti és nyelvhasználati (nyelvhelyességi) szempontú hasznosítás érdekében.

„Az egyeztetés főbb kérdései” című fejezetet a szerző azért bocsátja előre (11—47), hogy az egyeztetés mibenlétéről, kategóriáiról, nyelvi szintekre vonatkozó jelenségeiről, fajtáiról és a terminus technicusok alkalmazásáról, ezek jelenségeket elhatároló szerepéről tájékoztasson. Tisztázza az egyeztetés funkcióját a kommunikációs folyamatokban, lényegét így jelölve meg: „... a mondatnak (olykor a szövegnek) két tagja közt fennálló ... szerkezeti vagy legalábbis szemantikai összefüggést mindkét tagon megjelöli” (11). Összhangot teremtő szerepe a kommunikáció folyamán megkönnyíti a tagok közötti kapcsolatok áttekintését, egyben a mondat (szöveg) megértését. A kongruencia eseteinek klasszikus (személybeli, számbeli és esetbeli) kategóriái közül a legutóbbi csak szűk-körűen érvényesül. Kiterjeszti a kört a határozottságbeli egyeztetésre (julesül a tárgyias igei szerkezetekre). Az alárendelő szintagmán belül megkülönbözteti az úgynevezett

viszonyítást (amely az alárendelt tagon van jelölve) és az egyeztetést (amely a szintagmán belül rendszerint a főlérendelt tagon fejeződik ki alakilag). Példán szemléltetve: *a fát vágja* szerkezetben a tárgyrag viszonyítóelem, az igealak személyragja az egyeztetésé (mégpedig határozottságbeli, lévén tárgyas ragozású alak, határozatlanul a szerkezet: *fát vág*). A birtokos személyjelezés tehát egyeztető funkciót lát el.

Az egyeztetés — a fonémaszintet kivéve — minden szintet áthat. Szintagmaszinten mindenekelőtt az esetbeli egyeztetés megy végbe. Szintagmán kívüli, de mondaton belüli egyeztetésre jellemző az állapothatározó számbeli kongruenciája (*5k tanároknak készülnek*). A mondategészen belül, de a mondategységen túl (a tagmondatok között) lép föl a vonatkozó névmás számbeli egyeztetése a főmondat valamely mondatrészével (*a tanárok, akik . . .*). A mű újdonsága az a megállapítás, hogy több egyeztetésfajta a szövegszintre is kiterjed. Ezzel kapcsolatban érinti a szerző az alaki és az értelmi egyeztetés kérdését, s ígéri ennek tüzetesebb vizsgálatát a részletes elemzés fejezetében.

Az általában kötelező alaki egyeztetésen kívül érvényesül az értelmi egyeztetés, amely a jelentéshez igazodik, s elsősorban a számbeliséget érinti. Egy táblázat példákkal is bemutatja, hogy a felsorolt irányító tagok mellett miképpen érvényesül az értelmi kongruencia (26—9). Kiemeli az irányító tagoknak saját mondategységük határán túlnyúló egyeztető hatását („*A sok ember énekel, nagyon vidámak*”), amelynek szövegszintű kihatásai is vannak. A személybeliség területén ritkábban fordul elő az értelmi egyeztetés, így például a vonatkozó mellékmondatokban, amikor az egyeztetett tag azt a nyelvtani személyt veszi föl, amely a főmondatból átsugárzik („*Végre itt vagy te, aki oly régen jártál nálunk*”). Elsősorban a számbeliségben tapasztalunk kö z e l s é g i egyeztetést, mégpedig akkor, ha az irányító tagok különböző nyelvtani számúak (*a fiúk és a lányok vizsgálznak*).

A szerző a kongruenciát sajátos aspektusból, a redundancia szempontjából is vizsgálja. Különösen a szabad szórendű nyelvekben van az alaki egyeztetésnek jelentősége; ezekben ugyanis az összefüggő tagok messze kerülhetnek egymástól, ezért a mondatot sokszor ez tartja össze. (A redundancia kerülésének példája a gyorsírás, amely csak egyszer rögzíti a ragot, ha ismétlődik.)

Nyelvünkön kívül másokban is általában ritkul a ráhagyatkozás a kongruenciátlanság kényelmes „megoldására”, mivel egyre bonyolultabbá válnak a grammatikai osztályok, s ezért a közlő az egyeztetés megvalósításával biztosítja közleményének megértését. Némely jelenség története viszont ellenkező törekvést mutat. Például a mennyiségjelző után a magyarban egyes számú jelzett szó áll, a régiségben azonban nemritkán fordulnak elő *három emberek*-féle szerkezetek. A magyar fejlődés a gazdaságosság irányában történt. A végkövetkeztetés: „Jelzős szerkezeteink . . . áttekintése is azt mutatja, hogy nyelvünk elsősorban akkor él az egyeztetéssel, ha a benne rejlő hasznos redundancia elősegíti a kommunikáció egyértelműségét, világosságát . . .” (47).

„Az alany és az állítmány egyeztetése a mondategységen belül” című nagy fejezet (48—145) bevezető sorai már utalnak a szövegtani vizsgálat fejezetére, amennyiben a mondategységen belüli kongruenciák közül azokat az egyeztetésfajtákat tárgyalja, amelyekben fölmerülhet az értelmi egyeztetés lehetősége, tehát a vizsgálat eredményei a szövegrammatikai részben is felhasználhatók. Hét probléma tárgyalása esik erre a fejezetre; ezek közül ismertetem a következőket.

Az állítmány egyeztetése a gyűjtőnévi alannal ma általános szabály szerint történik: az állítmány egyes számba kerül: „*ítél a nép*”. A történet azonban — a kódexek szövegeiben — olyan többes számú állítmányokat is őriz, amelyeknek a latinjában kizárólag egyes szám fordul elő. Tehát sajátosan magyar kongruencia érvényesül a *nép*, a *község* stb. mellett. Nyelvjárási adatok is igazolják azt a magyaráza-

tot, hogy a beszélő a gyűjtőnevet egyedeire bontva értelmezi, tehát értelmi kongruencia esete forog fenn. Ez a bontás az oka annak, hogy az állítmányi névszó is többes számba kerül: „a nép . . . erősek . . .”. Rokon nyelveinkben, de indoeurópaiakban is számos példa van rá. De a Toldi szerelméből is idéz példát a szerző: „. . . az egész vidék . . . népe . . . tódulnak elébe”. A mai köz- és irodalmi nyelvből teljesen kikopott az efféle értelmi egyeztetés, mégis találunk rá példákat publicisztikai szövegekben. A többes számot sokszor a vonatkozó névmás szerepe idézi elő, amikor többes számban alanyként állva (értelmi egyeztetéssel) a mellékmondat alanya is többesbe kerül. Hibás, formabontó jelenség az is, ha birtokos személyjeles főnév közbeékelte mondat „segítségével” többes számot vonz: „A sportszerű közönség — a Bizományi Áruház dolgozói — szintén nyertek”. Efféle értelmi egyeztetés pongyolaságnak, kerülendő hibának számít. Nem az, ha maga a gyűjtőnév kerül többes számba: „A népek . . . hallgatnak”, ilyen szerkesztés azonban normatívnak csak nyelvjárási szinten értékelhető.

M e n n y i s é g j e l z ő s a l a n y m e l l e t t — leggazdaságosabb és ma helyesnek tartott változatként — egyes számú állítmány áll, pl.: *két ember jön*. Itt a mennyiségjelzős szerkezetben belső egyeztetés történik (a jelzett szó egyes számban áll). A régi nyelvben és a nyelvjárásokban a leggyakoribb a *két emberek* változattal kapcsolatos redundancia. A régi nyelv adatai részben a latin követéséből származó idegenszerűségek (erre a szerző sok példát idéz), bár az értelmi egyeztetés is közrejátszott a későbből adatszertekben („több törökök lejönnek”). Kazinczy ilyeneknek már archaizáló hatást tulajdonítva ír, századunk irodalmi nyelvében már csak ilyen stílushatást célzó szövegrészekben fordul elő, pl. Adynál: „Két halottak csak feküdtek”. Nyelvjárásokban elsősorban a határozatlan számnévi, főleg a *sok* jelzős alany mellett fordul elő ez az egyeztetési típus: „Sok nípek vótak ott”. Nem köznyelvinorma-sértő ott, ahol a mennyiségjelzős alany többes száma eleve elfogadható: „Az összes fiúk eljöttek”. — A *két ember jönnek* típus is főleg a régi nyelvben és a nyelvjárásokban fordul elő. A szerző azzal a felfogással ért egyet, amely lélekteni magyarázatot ad: itt a többség képzete vagy érzése nyomult előtérbe. Legkevésbé gyakori típus a *két ember jönnek-féle*. A régiségben és a népnyelvi használatban az egyes számú gyűjtőnévi alanyhoz csatlakozó mennyiségjelző együttesen hívhatja létre az állítmány értelmi egyeztetését: „*sok számtalan* nép a vízbe borulának”.

Érdekes — rokon nyelveink közül — az obi-ugor nyelvek egyeztetési rendszere: a „kettő” jelentésű mennyiségjelző esetén az állítmány rendszerint duálisban áll, a kettőnél többet jelentő mennyiségjelzős alany pedig — a magyartól eltérően — inkább többesben. A mai köz- és irodalmi nyelvben a tárgyalt típus alsóbb szintű nyelvi formának minősül, az írók legfeljebb sajátos stilisztikai árnyalatban élnek vele. A kevésbé fegyelmezett beszédben — főleg közbevetés esetén — megterem a vétség, pl.: „A *két könyv, amelyet* a múlt héten vettem ki a könyvtárból, igen *érdekesekek voltak*.” Írói példák vannak arra, hogy a közbeékelte mellékmondat — amikor ezt az egyeztetett vonatkozó névmás vezeti be — többes igei állítmányra készíti az egyébként kiváló nyelvérzékű szerzőt. Szövegben, mondathatáron túl — különösen implicit alanyú mellékmondat nyomán — a főmondat explicit alanyával egyeződik.

Külön foglalkozik a szerző a mennyiségnévi alanyhoz kapcsolódó állítmánnyal. A főszabály itt is az, hogy a többséget kifejező alany után egyes számú állítmány áll (alaki egyeztetéssel), de számállapot után (pl. *öten jöttek*) többes. A régiség és a nyelvjárások ebben is eltérést mutatnak. Érdekes magyarázatot ad a *ki-ki* után álló többesre, ti. ebben az esetben mondatban keletkezett összetételről van szó, tehát két külön alanyként is szerepelhettek. A szakirodalomban hiányosan kezelt társhatározós főnévi csoport („a *fiú a lánnyal* sétál” típusú mondatban) okozta kérdésben a két mondatból való származtatás (a *fiú és a lány* sétál) nem helyénvaló, mert ez a mellérendelés nem társhatározó-

sítható. A köz- és irodalmi nyelvben igen ritka a többes számú állítmány: „Garmada úr három barátjával megérkezett” — idézi a szerző Tamási Áront (81). Az értelmi egyeztetés ilyen esetekben csak az alsóbb stílusrétegekben fogadható el. Nem kevésbé bonyolult (vagy inkább változatos) jelenséget vizsgál Rácz Endre a halmozott jelzőjú alanyokhoz kapcsolt állítmány kérdésében. A korpusz e tekintetben az egyes szám mellett dönt: „... két nagy jelentőségű *egyetemi, illetve főiskolai építkezés is megkezdődik.*”

Nagyobb terjedelmű fejezet tárgyalja az állítmány egyeztetését két vagy több (halmozott) egyes számú alanyval (96—138). Az erre vonatkozó nézetek ismeretében a szerző a korpusz alapos vizsgálatával teremt rendet. A részletes elemzés tapasztalatai: személyt jelölő alanyok után a többes számú (tehát értelmi) egyeztetés a gyakoribb, nem személyt jelölők után csupán 3%-nyi. Táblázatok teszik világossá a vizsgálat számszerű eredményeit. A kérdést ez a fejezet is történeti, rokon és nem rokon nyelvi, népnyelvi és stílusbeli szempontból is megvilágítja.

Az „Egyeztetés és szöveggrammatika” című fejezet (146—233) a szövegten néven ismert és tanított diszciplína nyelvtani szempontú és újszerű tárgyalását tartalmazza. A szerző mindjárt a bevezető sorokban — a kérdés felfogásának szellemében — elhelyezi a témát eredeti nézőmezejében, ráhangoltan használva az általánosan elfogadott terminológiát. A szöveg legfőbb ismertetőjének a kohéziót (szövegösszefüggést) tekintve, elsőbbséget ad a szemantikai mozzanatoknak, amelyekon kívül a grammatikai eszközöket is meghatározónak tartja, mégpedig kettős szerepben: a mikroszerkezet (két egymást követő mondat) jelentésének összekapcsolásában úgy, hogy a másodikban történik visszaütés az elsőre (anafórával), illetőleg — ritkábban — az elsőben előreütéssel (katafórával) a másodikra. A jelentésbeli összefüggéseket olykor kötőszók vagy ezek hiánya (asyndeton) fejezi ki. Ez utóbbi esetet a szerző vizsgálatából kirekeszti.

A kapcsolat nyelvi megoldásai közül grammatikainak a pronominalizációt (névmásítást) tekinti, amelyben a fő szerepet a személyes névmás (ide értve a személyragos határozószókat és a főnévi mutató névmások, és a határozószói mutató névmások) játsszák. A névmásítás és az egyeztetés szorosan összefügg egymással: a névmásításban is érvényesül a számbeli egyeztetés, akár „pontoszerű” (azaz főnévre vonatkozik), akár „foltyszerű” (azaz az utalás nagyobb szövegrészi előzményre történik). Az anaforikus névmás mint irányító tag megszabhatja a további egyeztetést. A szerző elsőfokúnak a névmásítást tekinti, másodfokúnak az egyeztetést (névmás híján). Szabályok vonatkoznak azokra az esetekre, mikor melyik mondatrész szerepét tölti be az előzményül szolgáló főnév, s a témába tartozik-e. Ha az előzményben a főnévi alany mint téma szerepel, az új mondatban a névmásítás elmaradhat, s a hiányzó alanyt az egyeztetés reprezentálja. Például: „*Pista meglátta a lányt. Már messziről rámosolygott.*” Ha az előzmény nem alany (vagy nem tartozik a témába), akkor szükséges a névmásítás: „*Pista meglátta a lányt. Az már messziről rámosolygott.*” Fontos fogalom a *koreferencia*: a kölcsönösség, az egymásra kölcsönösen vonatkozás.

Külön problémát jelent az olyan értelmi egyeztetés amely egyes számú, de többséget jelölő irányító tag után az új mondatban (vagy tagmondatban) a többes számú használatát vált(hat)ja ki. A vizsgálat eredményeinek részletes kifejtése külön alfejezetekben történik, s ezekben a következőket olvashatjuk:

Ha a gyűjtőnév az irányító tag, és ez a mondat alanya, akkor — mint az előzőkben tárgyalt esetekben is — egyes számba kerül. De ha az „*utózmányban*” (az én szavam — Sz. A.) az előzményből csak odaérthető (implicit), akkor az értelmi egyeztetés szabaddan érvényesülhet. Ezt az álláspontot — a későbbiekre nézve is — úgy értelmezem, hogy a szövegre nézve sokkal lazább érvényű használati szabályok vonatkoznak, mint a mondat szerkesztésére nézve. A könyvnek a nyelvtörténeti adatai, az idézett nyelv-

művelői állásfoglalások bizonytalanságai készítetik a szerzőt arra, hogy korpuszának tanulságait e tekintetben föltárja. Kiderült, hogy ugyanaz a gyűjtőnév egyes és többes számot egyaránt kiválthat az új mondatban (tagmondatban). Táblázatba foglalt adatrendezés mutatja ki, hogy „az előzményként szolgáló gyűjtőnév mint odaértett alany a mai magyar nyelvben is többször idéz elő értelmi egyezést, mint alakit” (157). Inkább javasolható — teszem hozzá magam —, hogy így mondjuk: „A *csapat* egy tisztáson vert táborot. Este vacsorát *főztek*” (kevésbé ajánlottan: *főzött*). Főleg az új mondatban érvényesülő „értelmi egyeztetés — vonja le a szerző az eredményt —, vagyis a számbeli átcsapás, a többes szám használata tipikus szöveggrammatikai jelenség (a szerző kiemelése)” (157). Tágabb értelmezésül idézi Kelemen János megállapítását, amely szerint „a szöveggrammatika szemantikai beúgyazottságú grammatika” (158). Ezt az általános megállapítást azonban a szerző — adatai alapján — differenciálja, mert például egy összetett mondat második tagjában jobban érvényesül az alaki egyeztetés, mint egymás után következő mondatokban. Ismét más a helyzet az implicit, mint az explicit (azaz kített) előző mondatbeli alany esetében; az új mondat alaki egyeztetését a további mondatokban felváltja az értelmi. A stílusrétegek megváltása — érdekes módon — azokban az esetekben, amikor az egzaktság fontos (így a tudományos ismeretterjesztő rétegben), feltűnő az alaki egyeztetés követése. Viszont a szépirodalmi stílusban ennek ellenkezője érvényesül: a példák háromnegyed részében többes számú az állítmány.

Érdeklődéssel vártam a pronominalizáció alakulásának irányjelzését, s ebben a kérdésben is elsősorban a vonatkozó névmás viselkedését a szövegben. Az adatok — bizonyára nem véletlenül — eléggé bizonytalanságban hagyják az olvasót, de a szerzőt is, aki tárgyilagos tájékoztatást ad a gyűjtőnévi főnévre (például *társaság*-ra) visszautaló *akik* használatának általános nyelvművelői hibáztatásáról, úgyhogy csupán az sejtik föl a recenzorban, hogy az alaki egyeztetés kizárólagos javaslása előbb-utóbb valószínűleg tarthatatlanná válik, s jogosulttá az értelmi egyeztetés annak a szempontnak az érvényesülése nyomán, hogy egy közösség személyekből áll, tehát nem jogosulatlan az *akik* alkalmazása. Ez az álláspont ma még magyarázatnak számít, de a prognózist — e forma javára — megalapozhatja.

Amikor az irányító tag mennyiségjelzős főnév, alanyként egyes számú állítmányt vonz. A ki nem tett, de az előzményekből odaérthető alany esetében az új mondat egység állítmánya többes számba csaphat út, tehát érvényesülhet az értelmi egyeztetés. Régiség és népnyelv egyaránt szolgál erre példákkal, de Aranytól is olvashatunk erre adatokat: „Mért nem jön Szondi két dalnoka, mért? . . . hadd *fűzne* dalokból gyöngyosorba fűzért.” Most is a korpusz tüzetes vizsgálatából adódik Rácz Endre álláspontja: az egyeztetést irányító tagok jelentése helyett a mondat- és szövegszerkesztés grammatikai formáit vallatja meg. Kiderül: gyakoribb az értelmi egyeztetés, a többes számú állítmány. Nem ez a helyzet akkor, ha nem alany az irányító tag: csak az alárendelt mondat állítmánya viselkedik a várható módon, mellérendelésben az egyes számú túlsúlyban. Az egyeztetés megoszlása stílusrétegek szerint: a tudományos ismeretterjesztő és a publicisztikai szövegekben erőteljesebb az alaki egyeztetés, mint a szépirodalomban. A magyarázat: egzakt közlésben az alaki, művésziiben az értelmi dominál.

A névmásítás eseteiben az új tagmondatban vagy mondatban előforduló mutató névmás — ha alany —, akkor az állítmány a névmással egyezik, hiszen a mennyiségjelzős irányító taggal csak közvetett viszonyban van. Ez az oka annak is, hogy ha az irányító tag mennyiségnév, a rá vonatkozó visszautalás szövegszinten eltér a mondatbelihez viszonyítva, mivel szabadabban érvényesülhet az értelmi egyeztetés, s erőre kap a többes szám használata, mégpedig minden stílusrétegben. Ugyanez a jelenség mutatkozik meg akkor, ha egyes számú alanyhoz társhatározó vagy vonzat kapcsolódik. Szöveg-

szinten a névmási visszaütálás gyakrabban csap át egyes számból a többesbe: „*Farkas Mihályné két kolléganőjével . . . hatvan-hetven olvasó kérését igyekszik teljesíteni. Ők hárman . . .*” Ugyanilyen változáson megy át — egyes számú állítmányból a többesbe — az implicit alanyú folytatásban az egyeztetés a halmozott jelzőjű főnév esetében is: „*A cseh és bolgár kormányküldöttség tegnap érkezett meg a román fővárosba. Ma tisztelegő látogatást tettek a miniszterelnöknél.*” Ugyanez a helyzet a névmásításban is: a mutató- és a személyes névmás többesbe kerül: „*Tekintetem nyugtalan madárként rebbent hol az egyik, hol a másik arcra, amelyeket oly egyformára faragott a közös sors.*” A két vagy több egyes számú főnevet tartalmazó mondat után a névmásítás ugyanezt a tendenciát mutatja, azaz a többes számú, értelmi kongruencia fordul elő többször. Így nem is várható más kép, amikor két vagy több, különböző nyelvtani számú főnév az irányító tag.

A könyv Összegezés című fejezetéből (234—44) főleg azokat a megállapításokat emelem ki, amelyek a nyelvtudomány — s ezzel együtt — nyelvszemléletünk számára elsősorban jelentősek.

A szerző meggyőzheti az olvasót arról, hogy az egyeztetés nemcsak a mondat, hanem a szöveg szerveződésének is igen fontos grammatikai eszköze. Morfológiai jelöltsége akkor fontos, ha az irányító és egyeztetett tag távol kerül egymástól, különösen akkor, ha az egyeztetés túlnyúlik a mondathatáron. Az egyeztetésnek négy fő kategóriája: a személybeli, a számbeli, az esetbeli és a határozottságbeli (nyelvünkben ez utóbbit a tárgyias igeragozás teszi lehetővé); keresztező kategóriák: az alak, az értelmi és a közelségi egyeztetés (nyelvünkben érthetően hiányzik a nembeli egyeztetés). Ezek közül az értelmi kongruenciának mondathatárokon túli, azaz szöveggrammatikai szerepe (amit a szakirodalom eddig nem méltatott kellő figyelemre) jelentős.

Néhány részletező alpont a szemantikai jelleg szerepét emeli ki, rávilágítva némely különleges tényező okozta megoldásra (például ha az alanyok tulajdonnévvel személyt jelölnek, valamint ha számuk kettőnél nagyobb).

Különös jelentőségű az értelmi egyeztetés a szövegszerveződésben, a szövegmondatok egymáshoz kapcsolásában, a lineáris kohézió megvalósításában. A szerző itt száll szembe azzal a felfogással, amely szerint nincsenek külön szöveggrammatikai szabályok, mivel — úgymond — például a névmásítás, a határozott névelő szerepe tulajdonképpen a mondatgrammatikai szabályok meghosszabbításai. Sikerült felfedni olyan jelenséget, amely specifikusan szöveg vonatkozású: a számbeli értelmi egyeztetést, amely beszédes példával szemléltethető: szabálytalan a „Mindenki örültek” egyszerű mondat, mert nem állhat benne többes számú állítmány; de ha olyan mondat követi, amely — implicit módon — ugyanazt az irányító tagot tartalmazza, törvényszerűvé válik a többes szám: „Mindenki örült. Hosszasan tapsoltak.” Az értelmi egyeztetés mint szöveggrammatikai jelenség „mindenekelőtt az állítmány, valamint a visszaütáló névmások, továbbá a birtokos személyjeles főnevek és a személyragos főnévi igenevek egyeztetésében” ragadható meg (241). Ezekre három alfejezetben mutat be a szerző példákat.

Végezetül az egyeztetésnek stílusrétegek szerinti megoszlásra vonatkozó vizsgálati eredmények összefoglalását olvashatjuk (243—4). Csak egy jegyzetbeli utalás szól arról, hogy a feldolgozott anyag stílusrétegenként mintegy 2-2 millió *n* terjedelmű (245). Az utolsó 19 oldalon felsorolt és idézett szakirodalmi jegyzék is tanúskodik a szerző hallatlan körültekintő munkájáról, amely a leíró magyar nyelvtan történetében kétségtelenül új fejezetet jelent.

Szende Aladár

Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről. Szerk. Fábíán Pál és Szathmári István. A szerkesztők munkatársa: Tolcsvai Nagy Gábor. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 360 oldal

A kötetért elsősorban Honffy Pált illeti köszönet. Őt, aki — Harsányi Zoltán nyomdokába lépve — mint kiadó és szervező — majd két évtizede viselte gondját a magyar stíluskutatásnak, ennek a szinte pályaszélre szorított disciplínának. A helyzetnek az oka elsősorban az, hogy a nyelvész — bár egzaktásra törekszik — könnyen elcsúsz, s pontos nyelvi elemzés helyett stíluskutatás címén általánosságokban mozgó, közhelyszerű nyilatkozatokkal közelíti meg témáját, ezzel hitelét veszti a szaktudomány előtt. Ez a közhelyszaporítás időnként előfordul ebben a kötetben is. A visszaszorítás oka lehet az is, hogy a stíluskutatás mindenekelőtt az írói nyelvre irányul; az írói nyelv pedig — akárhogy vesszük is — mégiscsak művi nyelv, s ez így van még a legnépibbnek tartott íróknál, pl. Tömörkénynél is.

A stíluskutatónak ezenfelül még sok nyugat-európai információval is rendelkeznie kell ahhoz, hogy a magyar stílári jelenségeket igazán értse. A kötet néhány tanulmánya nyújt is ilyen szemlét, főként a német stíluskutatásról; sajnálatos, hogy a nagyobb jelentőségű francia impresszionizmusról nem esik szó. A kötetet bevezető egyik szerkesztő, Szathmári István ezt ezzel magyarázza: „a csoporttagok érdeklődési körének nem szabtuk határt” (611); értsed: nincs francia szemle, mert senki sem foglalkozik a francia nyelvi stílussal.

Visszatérve a kötethez s az előszóhoz, természetesen jogos az előzmények és érdekének hangoztatása; mégsem szabad azt a látszatot kelteni, mintha a Mai Magyar Nyelvi Tanszéken kívül mások csak per tangens foglalkoznak stíluskutatással. Egy ilyen századfordulós kötetnek az előszavában meg kell már mondani, hogy a benne lévő, többnyire szűkre szabott cikkek erősen kötődnek Szabó Zoltán 1976-ban megjelent gyűjteményes kötetéhez, a Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról (Kriterion). Mi több, az itt felvetett problémákat ott olyan alaposan megtárgyalták, hogy a mostani kötet szerzői könnyen alkalmazhatták az eredményeket ott szóba nem került írók, költők nyelvi anyagára. Hiányolom, hogy Dobos B. Magda: A nominális szerkesztésmód a magyar impresszionista irodalomban (Kriterion 1979) c. fontos művét nem említi az előszó. Mi több, a kötet szerzői láthatólag nem is tudnak róla, még lábjegyzetben sem idézik. Pedig e sorok írója bőszegesen ismertette a nevezetes kötetet (Nyr. 106: 114—9). Némileg jobban járt P. Dombi Erzsébet Őt érzék ezer muzsikája (Kriterion 1974) c. kötete. Szathmári István előszavában ugyan nincs szó a kötetéről, és még olyan kiváló tudós, mint Horváth Mária is csak a szerzőnek a Szabó Zoltán korábban említett gyűjteményes kötetében megjelent tanulmányát említi, a Színhatások a századforduló prózájában (Szabó Zoltán i. m. 5—48) (Horváth Mária: Stílusok „karneválja”, I. kötet 29). Mégis a P. Dombi Erzsébet önálló kötete egyszer-egyszer szóba kerül futólag, többnyire lapalji jegyzetben.

Ezek után fogjunk hozzá a kötet konkrét elemzéséhez.

1. Az első nagy egységnek, az Elméleti megközelítésnek nevezett cikkgyűjteménynek egyetlen darabja foglalkozik magyar stílusjelenségekkel. A már említett Horváth Mária-cikk, a kötet „nyitódarabja” főként a német stíluskutatás elméleti kérdéseinek vizsgálatát nyújtja. A többi, később szóba kerülő cikk is távol maradt a magyar nyelvi anyagtól, kivéve az egyetlen, Kispéter András: Az irodalmi és nyelvi szecesszió néhány kérdése c. tanulmányt (36—48). Itt Kispéter azt mondja, hogy a színek gyakori alkalmazása d í s z í t é s k é n t már az impresszionizmust is jellemezte. Ám míg a z finom effektusokra törekedett, a szecesszióban főként a dekoratív elemek kerülnek előtérbe.

Az írók és költők az egész színskálát hasznosítják, de különösen a fehéret, a sárgát, a fényes, csillogó aranyat, ezüstöt kedvelik. Jelentős szerepet kap a színek kontrasztja, az összetett jelenségek, gyakori a színesztézia.

Czóbel Minkánál: „Arany csillagfény alatt Elsimuló hangok” — jellemzik a Karácsonyéjt; másutt „Arany szemű békák néznek egy vízi rózsára” (Trubadúrok). Elkápráztató a fehér szín gazdag csillogása: „Felcsillan a hó, A holdvilágban, a csillagfényben, Mint fehér pelyhen elszórt gyémántok Felcsillanása” (Fehér farkas). A színek kontrasztja és szintézise: „Zölden, kéken csillog, Aranyosan vész el, Mind egymásba olvad Mint zománcos ékszer” (Páva fogat) (i. cikk, i. m. 46). Kispéter cikke utolsó két lapján konkrét példákat idéz Adytól, Babitstól, Kosztolányitól, Juhász Gyulától; szemlélteti, milyen módon stilizálják át az említettek a természetet, vagyis miként teszik a természetből vett mozzanatokot” csillogóvá, színpompássá”; itt is utal a színekontrasztokra, esetleg éppen a színek harmóniájára, pl. Juhász Gyulánál.

Ezután nagyon röviden kitér a kor prózájára, amelyet — mondja — szintén a dekorativitás jellemez: „az erősen stilizált táj, a tárgyak, a környezet dekoratív festése . . . önművelés, színpadi díszletté változik.” Szini Gyulát a nyelvi szecesszió reprezentatív képviselőjének nevezi, és ezt az írónak A smaragd c. novellájával bizonyítja. Szini Gyula egy esküvői jelenettel indítja a novellát, leírja a résztvevők ruházatát, ékszereit nagy részletességgel és a színek tobzódásával.

A mondat szerkezetekkel egy tizenkétsoros szakasz terjedelmében foglalkozik: „mind a mondaton belül, mind a mondatfűzésben a mellérendelő szerkezetek dominálnak. Nemcsak a jelzőket halmozza, hanem az egyéb mondatrészeket is”. A mellérendelő mondatrészeket a szerző kígyózó szerkezetnek nevezi, és ez emlékezteti őt a stilizált, tekeredő növényi indákra, kígyózó görbe vonalakra. Ilyen típusokra gondol: „forgókon, csattokon, mentekötőkön, kardokon, pártákon, kőszötyűkön”; vagy „rubinnak, smaragdnak, zaffirnak, gyémántnak” stb. Kispéter a színhasználatot, főként, ha színek valamilyen stilizáltság megvalósítását célozzák, s z e c e s s z i ó s jelenségnek nevezi. Tanulmányának nagy része irodalomtörténeti megközelítésű, és egy sor nem nyelvi tartalmat is szecessziós, sőt s z e c e s s z i o n i s t á n k í t é l. Helyesen D’Annunziót is megemlíti, mint olyan valakit, akinek az *Il fuoco* (A tűz) c., 1900-ban kiadott regénye „rendkívüli hatást gyakorolt a századelő magyar irodalmára” (45). Ám a korábbi és az olasz író leghíresebb, a már 1889-ben megjelent *Il Piacere* (A gyönyör) c. regényéről Kispéter nem ejt szót, pedig ebben a festőiség jobban érvényesül, mint A tűzben, amely nyelviileg már visszafogottabb; a későbbiekben a festőiség teljesen eltűnik D’Annunzio prózájában. Mindez azonban messze vezet, s nem ide tartozik.

Az persze már igen, kik lehettek a magyar dekoratív, az öt érzék muzsikáját felhasználó stílus ihletői nálunk. Kosztolányi prózastílusáról írott tanulmányomban magam is gyanakodtam D’Annunzióra és a Kispéter által jogosan emlegetett Oscar Wilde-re, akinek reneszánsz környezetben játszódó Pádúai hercegnő c. színdarabját Kosztolányi már 1909-ben lefordította, és a fordítás megjelent az Élet c. folyóiratban. A darabot be is mutatták eltérően a másik, ugyancsak olasz reneszánsz ihletésű Wilde-darabtól, a Firenzei tragédiától, amelyet csak sokkal később, 1923-ban fordított le Kosztolányi. Kosztolányi tudott olaszul, szerette Olaszországot. Mi több, 1926-ban lefordította Margherita Sarfatti: Mussolini élete c. művét is, amely persze az olasz diktatúra első, ellentmondásos éveire terjedhetett csak ki, amikor az olasz fasiszta párt 1925 január 1-ig együtt élt a korábbi parlament pártokkal.

2. A D’Annunziót közvetítők közül gondolhatunk Elek Artúrra is, aki közismerten Olaszország szerelmese és Burckhardt híres reneszánsz művének fordítója volt. Az elemzett kötetben R. Molnár Emma hat lapot szentel Elek Artúrnak. Az idő

jelentése Elek Artúr novelláiban (231—7) c. cikkében azt állítja, hogy egy nagyobb tanulmányból ragadta ki a cikkben bemutatott szempontot. Lehetséges, hogy a szerző az említett, de még napvilágot nem látott nagyobb tanulmányában a színekre is sort kerít, hiszen egy, a 236. lapon lévő mondatban olyan kifejezések fordulnak elő Elek Artúrral kapcsolatban, mint „színes fantázia, színesztétia, metaforák, hasonlatok”. Így a szerző gyanította, hogy Elek Artúr is hódolt olykor a szecesszióknak (és ezzel lehetett közvetítője D’Annunzióknak és stílusának). A szerzőnek meg kell azonban vizsgálnia munkájához P. Dombi Erzsébetnek korábban idézett Színhatások stb. cikkét a Szabó Zoltánnak ugyancsak idézett impresszionista kötetében. P. Dombi Erzsébet a jelzett cikkben behatóan tárgyalja Elek Artúr színeit is.

3. A színhatások vizsgálata kap központi helyet Kovács Éva: A századforduló novellisztikájának sajátos mestere. Csáth Géza novelláinak stílusvizsgálata „A varázsló kertje” című kötet alapján (171—9) c. dolgozatában, amely viszonylagos rövidegsége ellenére azért is tanulságos, mert a szerző bizonyos elvont fogalmakat megkísérel nyelvi illusztrálni. A formai-stiláris értékelés céljából az alábbi kategóriákat nevezi meg: 1. naturalisztikus; 2. impresszionisztikus; 3. szimbolizmus felé hajló; 4. szecessziós; 5. szürrealisztikus; 6. realista. Az idézett címkékhez novellacímeket kapcsolt, ám helyesen jegyzi meg: „Egy-egy novellának csak egy-egy részlete, szelete, szövegdarabja fér bele a fenti «kategóriákba»” (173). A definíciók irodalomtörténetiek. Mindig veszélyes hozzájuk kapcsolni nyelvi tényeket, amelyeket szinte lehetetlen irodalomtörténeti vagy képzőművészeti elnevezésekkel meghatározni. Mert mi történik Kovács Éva példáival? A 173. lapon hoz egy példát az impresszionista és egy másikat a szecessziós stílusra. Ember legyen a talpán, aki a kettő közt nyelvi különbséget lát. Mindkettőben ugyanazok a színhatások érvényesülnek; de még a szimbolista és szürrealista szövegekben is.

Az érdekesség kedvéért idézzük a szerző impresszionista és az azoktól elváló szecessziós példáit:

a) „Ott arany napsugár olvasztotta feketére a tegnap még fehér háztetőket. A sárga hóvíz szaporán csörögve folyt a csatornában. Az ég fényes, csillogó kék színben ragyogott. Időnként nagy, szürke, lila felhőgomolyagok rohantak át az udvar fölött nyíló kicsiny, kék négyszögön” (Tavaszi ouverture).

b) A most következő példa a szerző minősítése szerint szecessziós: „Kábitó virág-illat csapott meg. A kerítés megett kert volt; nem nagyobb mint egy kis szoba. A talaja körülbelül a derekunk magasságáig fel volt töltve. És tele az egész kert virággal.

Sajátos növényvilág tenyésztett itt. Hosszú szárú, kürt alakú virágok, amelyeknek szirmai mintha fekete bársonyból volnának. A sarokban liliombokor óriáskelyhű, fehér liliomokkal megrakodva. Mindenütt elszórva alacsony, vékony szárú fehér virágok, amelyeknek egy szirma, csak egy szirma gyenge piros színű volt. Úgy tetszett, hogy ezek bocsátják azt az ismeretlen édes illatot, amelyet szagolva az ember azt hiszi, elakad a lélegzete. A kert közepén egy csomó bíborvörös, kövér virág terpeszkedett. Húsos selymes fényű szirmaik hosszan lógtak le egészen a magasranőtt haragoszöld színű fübe. Mint egy kaleidoszkóp, úgy hatott ez a kis csodakert. Közvetlen előttem a nőzirom lila virágai nyíltak. Százféle virágillat tevődött össze a bódító szagában, s a szivárvány minden színét megtalálhattad a virágok színében” (A varázsló kertje). Mindkét példa a 173. lapon olvasható.

A két szövegrész közt legföljebb annyi különbséget látok, hogy a második terjedelmesebb, és a színek kis része minősítve van: g y e n g e piros színű, b í b o r v ö r ö s, s e l y m e s fényű, h a r a g o s zöld. A minősítés azonban megmarad a mindennapi nyelv keretei közt.

Mind az impresszionizmus, mind a szecesszió egyaránt épít a díszítő elemekre, a

festőiségre, a színekre. Galamb Katalin szerint inkább lehet szecessziósnak tulajdonítani az olyan kapcsolatokat, amelyekben a szín tárggyal együtt fordul elő: *ametiszt* színű, *aranyszín*, *rózsaszín*, *holdvilágszínű* stb. (L. Galamb Katalin: A szecesszió stiláris sajátosságai Ambrus Zoltán prózájában. In: Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok, Kriterion 1984. 316—32.)

Visszatérve a Csáth-novellák színeire, Kovács Éva a 175—9 lapokon megkísérel rendszert felállítani. Sajnos, elmulasztotta kézbe venni P. Dombi Erzsébet: Őt érzék muzsikája c., többször említett művét, amelyben P. Dombi Erzsébet hosszú időre érvényes módszert dolgozott ki a nyelvi színvizsgálatra; magam is az ő eredményeire támaszkodom tanulmányaimban.

4. A szecesszió előkerül még Fehér Erzsébet: Révész Béla szimbolikus naturalizmus c., nagyobb lélegzetű dolgozatában (134—79); a negyedik alfejezet címe éppen A szecesszió (160—1). A szerző mégsem tér ki a színekre, bár megjegyzi, hogy Révésznél „1909 után . . . megszorodtak azok az írások, amelyeket csupán a nyelvi dekorativitás szempontja határozott meg”. És említi az 1909-ben megjelent Találkozás Hamupipókéval c. Révész-kötetet, amelyet a nagy szecessziós művész, Kozma Lajos illusztrált. Ennek ellenére — mint mondtuk — sem ebből a kötetből, sem máshonnan nem idéz olyan példákat, amelyekben színnel összefüggő szerkezetek olvashatók. A 162. oldalon a szecessziós mondat szerkezet bemutatására kiválasztott 12 soros példában szín jóformán nincs is.

Ugyanezt mondhatjuk el Bence Lóránt: „A szecesszió nyelvi stílusjegyei. Lengyel Géza »Tárlatok és képtárak« című írásának tanulságai (Nyugat, 1908, I, 16—19)” című hétlapos írásáról is. Bence is mondat szerkezetekkel foglalkozik.

5. A szecesszió után térjünk rá azokra a cikkekre, amelyek kifejezetten az impresszionizmust kívánják tárgyalni. Az első részben szerepel Gáspári László: Megjegyzések az irodalmi impresszionizmus mivoltához (30—5) c. cikke; a címe is elárulja, ne keressünk benne nyelvi megközelítést, s még a Proustra hivatkozás is tiszteletreméltó általánosság. Az impresszionista látásmód felbontja az egészet — jegyzi meg Gáspári —, és az egységet alkotó képzetkomplexum felszíni jegyeit az egyén által kivetített sorrendben tárja elénk, ahogy Proust mondja: „az érzéklés sorrendjében, nem pedig oksági kapcsaik szerint” (33).

Szász Ferenc: Az irodalmi impresszionizmus elmélete a német irodalomtudományban és gyakorlata a német lírában c. tanulmányának első fele néhány közkeletű megállapítást tartalmaz. Majd — és a téma itt érdekesebb lesz — néhány verset olvasunk Hugo von Hofmannstahl-tól és Rainer Maria Rilke-től. Még Goethe Mignon c. költeménye is szerepel. Nehezen ugyan, de ki lehet hámozni néhány nyelvi tény a szerző érdekes, ám irodalomtörténeti eszme-futtatásából. Hofmannstahl 1909 augusztusában Luganóban írta Reiselied című dalát, amikor az Arthur Schnitzlerrel közösen megtett kerékpárút után a svájci Alpokból a Simplonon keresztül ereszkedtek le a Pó-síkságra (nem a Pó völgyébe persze, ahogy Szász Ferenc írja, az még onnan messze van). A szerző találaton értékeli a rövid dalt: „A változó hangulatokat, az ellentétes képeket, a mozaikszerűséget valóban meg is találjuk a költeményben. A Vorfrühlingliedhez hasonlóan itt sincs sem logikai kapcsolat az egymást követő képek között, sem időbeli történet. A gyorsan felvillantott képek rendkívül erős hangulati töltéssel rendelkeznek.”

Kár, hogy a szerző nem értékesíti helytálló megjegyzéseit; helyette elvont fejtegetésbe kezd azt bizonyítandó, mennyire mégsem impresszionista a költemény, Hofmannstahl Reiseliedje. Pedig az imént említett Vorfrühling c. versében jól mutatott rá az impresszionistának értékelhető nyelvi jelenségre: „Hofmannstahl kihasználja a nyelv-

ben rejlő hang- és hangulatfestés lehetőségeit.” Aztán: „Hofmannstahl gyakran él alliterációkkal mint pl. *Seltsahme Dinge sind in seinem Wehn; gewiegt wo Weinen war; Lippen in Lachen; weichen und wachan*” (64). Szász Ferenc szerint a veláris és palatális ellenpontozás is jellemzi a költőt. Helyesen mutat rá, hogy az utolsó előtti szakaszban ez egészen feltűnő. Idézzük ezt a szép szakaszt:

Durch die glatten | Kahlen Alleen | Treibt sein Wehn | Blasse Schatten.

A szerző által megadott magyar fordítás csak részben követi az eredetit:

Át a sápadt | fák során | ezer árny | száll nyomában.

Az „árny” kilóg a sorból; a német eredetiben ott több *-e* van. Szerzőnk ebben az esetben is azt igyekszik bizonyítani, hogy az általa egyébként helyesen impresszionistának tartott jelenségek ellenére a költemény mégis „az egyedi élmény szintjéről valami misztikus szimbolikus síkba tolódik” (65).

A rákövetkező cikk szerzője, Róka Jolán megmarad az elvi, irodalomtörténeti vázlat síkján. „A századforduló stílusáramlatai a szovjet kutatások tükrében. Az impresszionizmus” (78–90) c. fejezetben nem találtunk nyelvi vonatkozást. A szerző a kötetben még egy cikket közöl A századforduló egy stílusáramlatáról az irodalmi kritika fényében. Ignóty és az impresszionizmus (180–90). A hosszú elvi előkészítés után a cikk vége felé bukkanunk néhány nyelvileg is értékelhető megjegyzésre: „Gyakori jelenség továbbá a halmozás, elsősorban a jelzők — melléknevek — halmozása; például: »mámoros, káprázatos, csudálatos, különös világ«, »szép, nyúlánk, előkelő formájú ember« . . . »halovány, finom, kék fátyolban járó, s a fátylon belül is átlátszó testű, de halfarkú sellőit« és még néhány, kevésbé jellemző példára. Nem tudjuk, mert a szerző bizonytalanságban hagyja az olvasót: az ilyen típusú példákat tartsuk az impresszionista stílus jellegzetességeinek?

Pedig a szerző rábukkant egy ezeknél jobban értékesíthető mondatra is; ezt a felsorolással kapcsolatban említi, de nem értelmezi: „ . . . előkelő formájú ember — keresett pongyolaságával, asszonyos kezével s asszonyos kacérságával, gyermektegen finom vonásaival és gyermektegen szeszélyességével, fellobbanásával és simaságával valami különös elegye a férfiúnak és az asszonynak, az oroszlának és a tigrisnek” (189). Nem veszi észre, hogy a felsorolásban szereplő főnevek (talán társhatározók) *-val*, *-vel* végződésűek és a személy jellemzésére szolgálnak. Ezek a többségükben elvont főnevek, mellékneveket helyettesítenek. Azért van szükség rájuk, hogy tudjanak bővülni tulajdonságjelzővel: *keresett* pongyolaság, *asszonyos* kacérság, *gyermektegen* szeszélyesség stb. több, mint *keresetten* pongyola, *asszonyosan* kacér, *gyermektegen* szeszélyes. Még erősebb a stilisztikai hatás, ha a *-val*, *-vel* ragos elvont főnév birtokos szerkezetben mint birtokszó áll: „Jól vannak nevelve . . . Tette hozzá egy kicsinyeivel elégedett anya kérkedő hiúságával.” Minderről bőségesen szólok A modern magyar próza stílusformái c. könyvem (Tankönyvkiadó 1979²) Impresszionizmus és expresszionizmus c. fejezetében, illetve a hozzátartozó jegyzetben (66–140 és 242–9).

6. Ehhez kapcsolódóan itt kell foglalkoznunk Horváth Mária „Justh Zsigmond naplója. Stílustörténeti vizsgálat” c. dolgozatával (123–33). A szerző értékes irodalomtörténeti megjegyzések után értékelően mutatja be az általam és mások által nominálisnak nevezett stílust a Naplóban, vagyis a ragtalan főnevek mondattani szerepét, amelyet többek közt a már említett, A modern magyar próza stílusformái c. kötetben (de egybűt és idegen nyelvű cikkeimben is) behatóan tárgyaltam. Horváth Mária meggyőzően szemlélteti, hogy amikor Justh a Napló egyes eseményeit felhasználta tárcacikkeiben, regényeiben, vagyis amikor részletesebben mondja el ugyanazt az eseményt, nem élt a nominális stílus sűrítő, tömörítő szerkezeteivel, a ragtalan, szerkezetlen főnevekkel, hanem szabályos mondatokat alkotott. A személyeket, tárgyakat stb. hagyományosan

megformált mondatokba helyezte bele. Mindez arra bizonyíték, hogy a távirati stílus, a napló, a jegyzet, vagyis a XIX. század második felének népszerűvé vált többféle, általában gyakorlati célú műfajai is egyik forrása lett a nominális stílusnak, ahogy ezt alapos nyelvi anyagon szemlélteti Alf Lombard immár klasszikusnak számító, a *Les constructions nominales dans le français moderne*, Upsala, 1930 c. művében.

A mondatstruktúra történi utalás Eöry Vilma: *A Szindbád-novellák stílusa* c. cikkében (261—72). A cím többet sejtet, mint amennyit a szöveg nyújt, pedig a szerző azt állítja, hogy „az elemzés menetében Szabó Zoltán (Nyr. CVI. 62—73) módszeréből indult[am] ki” (262). Nem nagy újdonság annak leszögezése, hogy „általában háromféle közléstípust lehet elkülöníteni, így van ez a Szökés az életből című novellában is: 1. az elbeszélő közlés; 2. a szereplők beszéde; 3. az e kettő közötti átmeneti forma, a szabad függő közlés, az indirekt beszéd, ill. reflexió” (265).

A továbbiakban megállapodik ennél az egyetlen novellánál. Megméri a mondatok szósámát az elbeszélői közlésben, megállapítva, hogy a szereplők beszédéhez képest itt túlsúlyban vannak az összetett mondatok, viszont a szereplők beszédében rövidebbek a mondatok, jöllehet az összetett mondatok aránya 60 %, ugyanúgy, mint az elbeszélő közlésben.

Sajnos, elmaradtak a beszédet bevezető szakaszra vonatkozó észrevételek; azok jelentősége nem kevés; ti. a szereplők beszédét bevezetheti a mondat jelentő igék valamelyike, de bevezetheti valamilyen mozgást jelölő ige is; vagy éppen nincs bevezetés. Ezek vizsgálata ilyen természetű fejtegetésben nem maradhat el.

Ami a szabad függő beszédet illeti, az egyetlen példa, amely az elemzett novellában előfordul, nem jellemző fajtája ennek a közlésmódnak; ismert, hogy az lehetővé teszi a hagyományosan szerkesztett mondatok egyszerűsítését, átalakítását. Befejezetlen mondatok, izolált szavak váltakozhatnak felkiáltó, kérdő, tehát viszonylag rövid mondatokkal és éppen a közlés szakaszaiban. A Krúdy-példa nem alkalmas ennek a fellazításnak a bemutatására; egyébként is Krúdy viszonylag ritkán élt a szabad függő beszéd adta lehetőségekkel. Minderről bőven szólok pl. a Móricz Zsigmond stílusa 1982 c. művemben, de több más alkalommal is.

Nehezen tudjuk „a lebegő hangulat, az álmodozó s a gondolatok esetlegességéhez igazodó mondatkapcsolatok” definíciókat értékelni. Hasznosabb az a megállapítás, hogy „A mondatok gerince általában ige”, „igei-névszói állítmány még előfordul ebben a stílusban, de tisztán névszói igazán ritkán” (270). Így van; Krúdy került a szaggatott, vagy ún. „kopogós” stílust.

Kár, hogy ugyanakkor a szerző nem figyelt fel a ritmikusan elhelyezkedő mondatokra. Az általa idézett, szabad függő beszédes, viszonylagos rövid szakaszban is jelentkezik az alábbi hatos lüktetésű, párhuzamosságra épülő struktúra:

az a régi, a nőtényhangú, a bugyborékoló nevetésű, aki az élet csendes szépségei helyett a halálra, az elzúllásra, a megsemmisülésre hívta fel Szindbád figyelmét;

táncolni a végkimerülésig az élet báljában

és az álorcás vendégeknek hazudni,

csalni,

lopni,

öreg embereket a sarokba szorítani,

fiatal, tapasztalatlanokat félrevezetni,

mindig hazudni

és otthon, egyedül mindig sírni (267).

Nem hiszem, hogy itt az igeneves szerkezetek indulatos áradásáról van szó, ahogy a szerző megkockáztatja; akkor van igaza, amikor azt mondja; „új, eddig ismeretlen hangot azonban nem hoz. A szakasz nyelvi jellemzői sem újak” (267).

Krúdy szabad függő beszédei komoly elemző feladatot kívánnak. Mert mit kezdünk pl. az alábbi szakasszal, amelyhez hasonló sok van Krúdy műveiben:

A fejfák és a szomorúfűzek ismerték még abból a korból, mikor a kisvárosi hölgyekkel a régi temetőben sétált karonfogva, mint az egy cserépből nőtt virágszálak, és serényen, folyamatosan, akadály nélkül hazudozva mint egy szorgalmas vízimalom a nagy Dunán — az öreg molnár a fiatal menyecskek gömbölyű vállára segíti a liszteszákokat, egy szomorú legény a tetőn éjjelente furulyázni szokott a malomkerékbe kapaszkodott öngyilkosok hulláinak, a holdfényben hátát villogtatja a harsa a folyamban, mint egy ezüstruhás középkori király, és a nádasban egy öreg vadkacsa azt mondja a másiknak emberi nyelven, hogy az éjszaka ismét megölte valaki magát szerelem miatt. És a régi temetőben, ahol a hajósunk szája vízimalom módjára örölte a színes szavakat, hogy az aranylizztel beszórja a nők lábnyomát (. . .) a régi temetőben a szüette fejfák, esőverte (. . .) sírkövek sohasem nyújtották ki lábukat, hogy gáncot vessenek a nőknek a továbbhaladásban (Síron túli boldogság. In: Szerenád, Szépirodalmi 1979. 629).

Kétségkívül szabad függő beszéddel van dolgunk. A bevezetés szabályosnak mondható. Van egy közlést tartalmazó ige: sétált . . . hazudozva; elmarad a közlést bevezető *hogy*, s következhetne a szereplő szava. De nem az következik abban a poetikus szakaszban, amelyről szó van az öreg molnárról, a furulyázó legényről, a malomkerékről, harsáról, vadkacsáról. Mindez egy asszociációs sor, amely a főmondat egy hasonlatára épül, a vízimalomra; ez a hasonlat viszont determinálja van a közlést bevezető ige által. Vagyis vannak olyan példák Krúdynál, mikor nem a szereplő tudattartalma bukkan fel a szabad függő beszédben, hanem a főmondati hasonlathoz kapcsolódóan egy sajátos eseménysor, amely többé-kevésbé függetlenné válik a közlőtől. Szindbád fecsegett a nőknek a régi temetőben; ezt a tényt a szabad függő beszédet lezáró író közlés is megerősíti: hajósunk szája . . . örölte a színes szavakat. Szabad függő beszédben állhatna például egy, a szereplő élményeire vonatkozó gondolat sor, mint pl.: hazudozva mint egy szorgalmas vízimalom — részt vett a porosz—francia háborúban; ő volt az, aki a körülzárt Párizs fölé röplapokat szórt; még, amikor golyót kapott, akkor sem akart a kötőzölyhelyre menni stb., stb. Ám a szabad függő beszédet a hasonlatban szereplő vízimalom indítja el, s ezzel a közlés bevezetése az írói beszédének egy másik eleme lesz, és ez, a hasonlat a vezéreként indukáló bevezető elemnek alá van rendelve. Ezáltal természetesen nagy törés keletkezik, az olvasó nem tudja elhelyezni a szabad függő beszédben álló tartalmat, hiszen nem a főmondati szereplő szava élménye, hanem más valakinek, vagy más valaminek a szava.

Ezzel csak azt akartam szemléltetni, mennyire összetett megoldások is vannak, s Krúdy, aki a hagyományt tiszteli, tud teljesen modern megoldásokat is alkalmazni.

7. Mondatszerkezetekkel foglalkozik Tolcsvai Nagy Gábor: Az elbeszélő nézőpont Herczeg Ferenc Pogányok c. regényében című dolgozatában is (209—21) egy, alig több mint fél nyomtatott oldalt kitevő idézet alapján. Az idézet a Pogányokból származik. Megállapítja, hogy az egyszerű mondatok az összesnek 19,2 %-a, de a 21 összetett mondatból is 3 mellérendelő, 5 min t kötőszós hasonlító, 6 pedig olyan alárendelő, amelyet *amely* kötőszó vezet be, így tkp. al-alárendelésről van szó. Könnyű levonni a következtetést: Herczeg Ferenc mondatai „általában nem rejtenek bonyolult, csak részletesen kifejtethető struktúrákat”. „Egyszavas, csonka, nem zárt mondatl nem találkozzunk, s nominális mondat (Sötét tilalomfa a rónaság szívében) is” egy van. (A szerző az állítmány nélküli mondatokat nevezi nominálisnak). Nagyobb corpuson nyilván több ehhez hasonló is akadna; ám elfogadhatjuk Tolcsvai Nagy téziseit, hogy ti. Herczeg Ferenc kevés alárendeléssel szerkeszt és teljes mondatokkal építi fel közléseit vagy akár párbeszédeit is. A szerzőnek igaza van a szabad függő beszédre tett utalásaiban is. A közlést

bevezető mondathoz jól simul a közléstartalom, tehát a folytatás „tekinthető szabad függő beszédnek és elbeszélésnek is” — mondja Tolcsvai Nagy Gábor (218). Valóban, ez a valódi hagyományos típus — teszem hozzá —, mert a drámaiságot indukáló törés hiányzik, vagyis elmarad a Murvai Olgától olyan találóan *m e r e d e k* indulásnak nevezett struktúra. Herczeg Ferencre a *s i m a* kezdés jellemző, hogy megint Murvai Olgát idézzük a Szabó Zoltán i. gyűjteményes kötetében szereplő Szövegszerkezet és stílusforma Kaffka Margit novelláiban (89—139) c. dolgozatára hivatkozva.

8. A vizsgált kötet legigényesebb darabja Raisz Rózsa: Mondatszerkezeti jellemzők gyakorisági vizsgálata Petelei-, Kaffka- és Krúdy-novellákban (317—38), amely a Módszerek c. utolsó egység bevezető dolgozata. Raisz Rózsa az említett szerzők öt-öt novelláját dolgozta fel a Deme Lászlótól és a néhai Nagy Ferentől eredeztethető kvantitatív módszerrel. Ki vitatná el, hogy a szöveg leírásának fontos része a kvantitatív mondattani vizsgálat, amellyel könnyű felderíteni, milyen elemek milyen arányban fordulnak elő a szövegben. Mégis dicsérendő a szerző tárgyilagossága. Maga mondja ki azt, amit a módszertől fanyalgók hangoztatnak, hogy ti. a mondatot és a közlésegyeséget a stilisztikai érték meghatározásakor nem szabad elszakítani a szövegtől és a situációtól, illetve a nyelven kívüli vagy egyéb tényezőktől. Köszönet illeti a szerzőt, aki elolvasta a kissé már elfeledett cikkemet, amelyben főként olasz, francia és magyar példák alapján azt mutattam be, hogy azonos mondatszerkezet, azonos szótagszámú mondategységek más és más helyzetben, korban, körülmények közt más stílushatást hordoznak (320). A szerző a tárgyalás folyamán közli gondos munkájának a nyomán megszületett táblázatát. Olvasunk szószámokról, terjedelemeről, hosszúságról, mondategészről, mondategységről, szórásértékről, szórólási sávról, de még ultrarövid mondategészekről (1—3 szó), sőt szerkesztettségi mutatókról is. Mindez alapos teljesítmény, amely a nyelvtudomány ekzaktságát bizonyítja; felüldülünk a gyűjteményes kötet sok más cikkében olvasott általánosságok és közhelyek után.

És mi az eredmény? Például „Kaffka Margit és Krúdy Gyula novelláiban a párbeszédes részek tagmondathosszúsága közel áll a többi szerzőéhez, az elbeszélő narrációja viszont sokkal nagyobb szószámú mondategységből épül fel” (326). „A kirívóan hosszú bekezdésekből álló Krúdy-elbeszélés A szivalakú hölgy titka (K 4) mondatainak szerkesztettségével is kitűnik. Petelei a vizsgálat szerint is rövidmondatosnak minősül, és bekezdései is rövidebbek a két másik szerzőénél” (328). Igen érdekes a szinteződés és a mélységi mutatók kidolgozásai. A hagyományos nyelvész ezen az alá- és mellérendelés fokát, szerveződését érti. Megtudjuk, hogy „a szintmélység szerinti eloszlás nem függ a novellák terjedelmétől, hanem a nagyobb szintmélységek hiánya, illetőleg előfordulása az egyéni stílust, mondatszerkesztési módot jól jellemzi. Kaffka és Petelei — erősen mellérendelő, illetve lazább mondatszerkesztésű — prózájában már a 4. szint (harmadfokú alárendelés) is csak elvétve fordul elő, s a beszéd szintjén álló mondategységek aránya náluk a legmagasabb. (Krúdynál az 5—6 szint is előfordul)” (330).

Mindmennyi megszívlelendő mondattani igazság, amely az ELTE számítóközpontjában végzett munka alapján derült ki. Minden ironizálást félreteszek, hiszen különösen az olasz nyelvészetben elterjedt *concordanzék* miatt is híve vagyok a kvantitatív módszernek; mégis ez a módszer különösen a kevésbé ismert szerzők esetében célravezető, mert megkímél az unalmas szöveg elolvasásától és a cédulázástól. Ám a fenti eredményeket minden irodalmat szerető, rendszeresen olvasó tudta számítógép nélkül is. Világért sem becslöm alá a mondatmérést a fent említett szempontok szerint, de — és ebben a szerző megerősít — a stílusvizsgálat csak a *m é r é s u t á n* kezdődik.

9. Végigmentünk a kötet sok dolgozatán. Lemondtunk néhány elvi jelentőségű dolgozat értékeléséről; ezek amúgy is lazán függenek össze a kötet mondanivalójával (Fabián Pál, Szathmári István cikkeiről és Benkő László Zolnai-cikkéről van szó). Szeretnék levonni néhány tanulságot, ahogy ezek az elemzés folyamán kikristályosodtak.

Kifogásolom, hogy az adalékok úgy készültek többségükben, mintha előttük nem léteztek volna tényfeltáró, alapos munkák. Bizonyos esetekben ez fájó meglepetést okoz. Fülöp Lajos, aki Tóth Árpáddal és Áprily Lajossal foglalkozott, vagy Dobóné Berencsi Margit, aki Szabó Lőrinc Tücsökzenéjével, nem méltatta figyelemre P. Dombi Erzsébetet, aki az általam lépten-nyomon emlegetett Öt érzés stb. c. művében nagy figyelmet szentelt mind Tóth Árpádnak, mind Szabó Lőrincnek; a Szabó Zoltán Tanulmányok stb. kötetben meg egyenesen olyan, közel húsz oldalas fejezet van, amelynek címe: A hanghalmozás Áprily Lajos verseiben; írója Túrós Endre. Erre a többé-kevésbé súlyos mulasztásra a recenzió folyamán időnként visszatértem, hangoztatva, hogy az erdélyi iskola eredményeit hangsúlyozni kell; a kötet újnak tűnő eredményeit régen felfedezte Szabó Zoltán és köre. Nem tartom igazságosnak egyébként Horváth Mária limitáló megjegyzését sem a „Stílusok karneválja” c. elméleti dolgozatában, mert kételkedem abban, hogy Szabó Zoltán és tanítványai a német Jost Hermand ötleteit vették volna át; erre semmi szükségük sem volt, hiszen tudnak románul és franciául; mindkét stílus kutatásból bőven merítettek. És „ihlette” őket az a korai tanulmányom, amelyre sokan szoktak hivatkozni, A nominális stílus a magyarban (Nyr. 80 [1956.]: 40–55; 204–17).

A kötet nagy kérdőjele a következő: sikerült-e nyelvileg meghatározni az impresszionizmust és elhatárolni, elkülöníteni a szecessziótól? Bízunk magunkat Benkő László ítéletére, aki Juhász Gyula és az impresszionizmus (194–205) c. dolgozatában azt mondja: „az impresszionizmus parttalan . . . az impresszionizmus költői megjelenésének tanzlmányozása is parttalan” (205). Másutt is azt mondja, hogy „jóllehet impresszionista nyomok bőven találhatók Juhász Gyula költői stílusában, a kortárs magyar impresszionista költőket (Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád) csak bizonyos távolságban követi” (200). A festői látásmód, hanghatások, verszeneiség volnának az impresszionista jelleg legfontosabb megnyilvánulásai? De ugyanez elmondható a szecesszióról is. És igaza van-e Prokoláb Juditnak, aki a *tél* kulcsszó szerepe néhány Krúdy regényben c. cikkében (273–88) azt fejtegeti, hogy az évszakoknak sajátos funkciójuk van, s az évszakokhoz tapadó főneveknek, melléknemeknek is; így pl. a télhez kapcsolódó *f e h é r* szín ezáltal függvénye lesz az impresszionizmusnak és szecesszióknak, minthogy az évszakok nyelvi szerepeltetése összefügghet a diszítettséggel. Vagyis az évszakok nyelvi tanulmányozása az impresszionista, szecesszionista stílus egyik kritériuma lehet.

A fentieknek mintegy ellentételezése olvasható Madarászné Marossy Ágnes: Molnár Ferenc jelzőhasználata és szóképei »Az ördög« című vígjátékában (222–37) c. cikkében, amelyben a cikkíró körüjárva Molnár Ferenc stílusát igyekszik megragadni az impresszionista stílust, Molnár Ferenc stílusának ellentétéként. Az impresszionisták — mondja — újszerű képzéseket, szokatlan szókapcsolatokat alkalmaztak, jelzőik is ilyenek. Utal a színezétiára is. Resignáltan állapítja meg, hogy pl. Molnár Ferenc képeiből „hiányzik . . . a festőiség, a zeneiség, a szimbolizmusra való hajlam és a sokat sejtető többszólamúság” (229). A dolgozatot fontosnak tartom, mert a kötetben egyedül ennek a szerzője foglalkozott jelzőhasználattal. Eredménye nem meglepő, a szerző jóelőre fel lehetett készülve, hogy Molnár Ferenc társadalmi vígjátékai kevés teret engednek az irodalmiaskodásnak. Kérdés, van-e olyan századforduló körül írott magyar színmű, amelyben találkozunk impresszionista és szecessziós nyelvi jegyekkel.

*

Lezárva fejtegetéseinket, szeretnék pozitív kicsengéssel búcsúzni a kötettől, fenntartva persze korábbi megjegyzéseimet. A témakör ugyan lényeges vonásaiban alapos kutatás tárgya volt a megelőző harminc, negyven évben, mégsem felesleges a továbblépés. Főleg azok a vizsgálatok nem feleslegesek, amelyek a kisebb szerzőkre irányulnak. Korábban leginkább a klasszikusokat tanulmányozták. Hasznos lenne kicédulázni sok évtized novellatermését, elfeledett újságcikkekben böngészni azért is, hogy a jelenségek kronológiáját fel tudjuk fedni.

És még egy megjegyzés. A megbírált kötet egyetlen szerzője sem törődött azzal a típussal, amelyet én a halmozó eljárás végső esetének neveztem több tanulmányomban; lehet persze másként is elnevezni. (Horváth Mária, ahogy említettük, szembeállította az én Justh-napló példáimat a szerzőnek egyebütt található teljes mondataival, de új anyagot nem adott.) Ilyenkor az egyes főnevek elvesztik mondatbeli szerepüket és értelmezőként ragtalanul valamilyen vezérfőnévre vonatkoznak, azt jellemzik, hővítik: Kocsi jött hajdúval: Simonffy alispán, a felesége, egy ideges, affektált hölgy és a kis Alice, szétterpesztett haj, kék máslik a fül megett, *fehér cipő, harisnya* (Babits: Gólyakalifa 16). Mennyire fontos lenne kikutatni pl. ennek, a kötetben nem vizsgált szerkezetnek, de azoknak is, amelyeket tanulmányoztak, a felbukkanását, mikor és hol történt és egyúttal esetleg okát is. Sok meglepetés éri az embert. Ilyet találtam Jókainál a múlt század hetvenes éveiben, de pl. az olasz irodalmi nyelvben már a XVIII. században, igaz irodalmi levelekben.

A jövődő kutatókra vár a feladat a szerkezeti vizsgálatokat a klasszikusok mellett kiterjeszteni a kisebbekre is és kitolni az időhatárokat a századvéget megelőző évtizedekre is.

Herczeg Gyula

Kiss Jenő: A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Bp., 1990. MNyTK. 190. sz. 91 oldal

1. Az, hogy a nyelvjárások változásai vizsgálhatók, sőt vizsgálándók, nehezen és megkésve tudatosult a magyar dialektológiában. Igaz, a nyelvjárásgyűjtők régtől jegyezték föl változó, visszaszoruló vagy kihalt nyelvjárási alakokat, a változások rendszeres feltárására és modern leírására sokáig várni kellett. Tény, hogy az utóbbi két évtizedben hazánkban is mind többen kísérelték meg bemutatni a nyelvjárások egy-egy vagy egy-két szegletében a szinkronián belüli mozgást, de egy helyi nyelvjárás valamennyi szintjére kitekintve — száz esztendőt átfogó több egyidejű állapotrajz alapján — valódi változásvizsgálattal még nem próbálkozott meg senki. E hiányt pótolta most Kiss Jenő A mihályi nyelvjárás változásai 1889 és 1989 között c. monográfiájával.

A szerző igen nagy feladatot vállalt. Először is tetemes mennyiségű, ráadásul más-más gyűjtőtől és különböző időkből származó adattal kellett rendkívül gondosan bánnia, több szempontból is értékelni, minősíteni őket, s ez önmagában sem csekélység. Másodsor — és ez az igazán jelentős — olyan elméleti és módszertani kérdésekkel kellett megbirkóznia, amelyek elengedhetetlenek elveinek és szempontjainak következetes véghezviteléhez (pl. a norma, az archaizmus vagy a neologizmus fogalmi tisztázása, a lexikai vagy alaki változatpárok közötti különbségtéves stb.).

A szerző a monográfiában kettős célt tűzött maga elé: 1. az adatközlést, vagyis a mihályi nyelvjárás változásait reprezentáló összes adatának a rendezett bemutatását, felsorolását; 2. az elméleti feldolgozást, azaz az általánosítható tanulságok, tövényszerűségek megfogalmazását (9). Munkája így hagyományfolytatás és úttörés egyszerre. Egyrészt szervesen illeszkedik a szerzőnek mintegy negyedszázados dialektológiai tevé-

kenységébe, hiszen ezúttal is szülőfalujának, a rábaközi Mihályinak a nyelvjárását elemzi, mint máskor, oly sokszor már. Másrészt eredendően újat nyújt a változásvizsgálatban: „... elsőként kísérli meg nálunk egy helyi nyelvjárás elmúlt száz évének a változásait a rendelkezésre álló, megbízható teljes forrásanyag alapján bemutatni” (9).

Maga a monográfia három nagy részre tagolódik: A Bevezetés (7–18) céljait, a változásvizsgálat értelmezését, az alapfogalmak tisztázását és forrásainak jellemzését adja. A középső, a tüzetes rész bemutatja a mihályi nyelvjárás változásainak minden részlegét: hangtanát (19–33), alaktanát (33–40), mondattanát (40–3), frazeológiáját (43–6) és szókészletét (46–69). A harmadik nagy fejezet az elemzéseket, a következtetéseket, az összegzéseket jelenti (70–90) egy kis német nyelvű rezümével zárva (91).

2. A bevezetés voltaképp egy szokatlanul alapos elméleti áttekintés. Igen eredeti, értékes része a változásvizsgálat körüljárása. A szerző itt éles különbséget tesz a szinkrón dinamizmus feltárása és a tényleges változásvizsgálat között. Más, ha az egymást követő nyelvallapotok adatainak az egybevetésével dolgozunk, tehát valóban diakrón vizsgálatot végzünk, ahogy maga Kiss Jenő tette. S más, ha az egy időből származó adatokat csoportosítjuk szociális érvényük szerint, azaz tulajdonképpen a szinkrón dinamizmust mutatjuk be, ahogy a közelmúltban többen is tették. A két lehetőséget persze elhatárolják és meghatározzák a források, noha tagadhatatlan, hogy mindig a szinkrón adatok minősíthetők a legsokoldalúbban és a leghitelesebben.

Tény, hogy Kiss Jenő számára remek változásvizsgálati lehetőséget nyújtott a mihályi adatoknak a három szinkrón metszete: 1. A századforduló évtizedeinek gyűjtései, benne Zsirai Miklós 1913-as tájszógyűjteménye, amely mennyiségileg és minőségileg egyaránt megbízható összehasonlítási alap. 2. A nyelvatlasz 1956–63 közötti mihályi adatai (Végh József és Deme László gyűjtései), illetve az atlaszhoz kapcsolódó magnetofon-fölvételek (Balogh Lajos munkái). Az atlaszadatok természetesen örökké becses forrásai maradnak a magyar nyelvjáráskutatásnak. 3. A szerző 1965 és 1989 közötti saját gyűjtései, melyek sorában passzív megfigyeléssel, direkt módszerrel és mintegy 26 órányi szövegvételezéssel elért, publikált és publikálatlan nyelvi adatok vannak. A dolgozat gerince lényegében a három időszak adatainak a szembesítése részben egymással, illetőleg — minden esetben — mai megfelelőikkel.

A változásvizsgálatban Kiss Jenő két általános szempontot érvényesít következetesen. Nézi, hogy a kifejezésforma vagy/és a funkció változott-e, s figyeli azt is, hogyan módosult valamely nyelvi elem, jelentés társadalmi érvénye (11). A két változásvizsgálati szempont tehát határozottan elkülöníti azt, ami változott; azt, hogy mi mié változott; s azt, hogy ami változott, az milyen utat járt be (visszaszorult-e vagy terjedt-e) a közösség nyelvhasználatában (10–1). Így a változásnak természetesen több típusát alakíthatja ki.

A monográfia második fejezete öt területre bontva részletezi, csoportosítja és valamennyi lehetséges adattal szemlélteti a megfigyelt változásokat. A hangtan a fonéma-állomány, a fonémaváltozatok és a fonémagyakoriság szempontjából egyaránt számba veszi a nyelvjárás (kihalt, visszaszorult vagy terjedő) jelenségeit, legyen szó akár a magánhangzokról, akár a mássalhangzokról, akár *á*-zásról, *é*-zésről, *ő*-zésről, *í*-zésről, akár *l*-ezésről, *n*-ezésről, *ny*-ezésről, akár rövidülésről, hasonulásról stb. Két alapvető kérdés különösen érdekl: 1. Vajon a lezajlott vagy zajló változás a köznyelvi megfelelővel megegyező alakot, jelenséget, funkciót eredményez-e? Pl.: *téj* > *tej*. 2. Vajon a lezajlott vagy zajló változás a köznyelvtől eltérő másik, újabb alakot, jelenséget, funkciót eredményez-e? Pl.: *kü mies* > *kü mies*.

Az alaktanban Mihályi jellegzetes tőtípusainak, képzőinek, jeleinek, illetve névszó- és igeragjainak a módosulásairól van szó. Itt is nagyon érdekesek, értékesek a használati gyakoriságra vagy a társadalmi érvényességre vonatkozó megjegyzések; pl.: a

sindők szorítja vissza a *sindölgők*-et (34); a főnévi igenév *-nya* képzője ma archaikus, erősen visszaszorulóban van, csak az idősebbek nyelvében s csupán néhány igében fordul elő, tehát mind állományát, mind használati körét tekintve egyaránt perifériára szorult: *birnya*, *hinya* stb. (35). A *-ni* ugyanakkor mára regionális köznyelvi forma lett (36). Az *ó*, *ö* és *ü* végű névszók mint többalakú tövek ma már többféleképpen viselkednek. A *gyürece* kihálóban levő archaizmus, a *disznója*, *erdője* egyértelmű neologizmus még, normatív ellenben a *disznaja*, *erdeje*, *gyűrűje*, *teteje* stb. (33). A 3. személyű birtokos személyjelezésben Zsirai *fióktya* adata ma is normatív, a *límpáso* viszont archaikus. Ma kihálóban van a *házzo*, *asztalossa*, *kalásszo*, de a *mestérgyő* : *mestère*, *virág'gyo* : *virágo*, *zsebggyő* : *zsebő* változattípusban még az előbbi a főalak, sőt a legidősebbek beszédében a *zsebggyő*-típus szinte kizárólagos (37).

A mondatban és a frazeológia is lényegében hasonlóan mutat különbséget adatai között, de a frazeológiában állományi és használati szintről külön is szó esik. A mondatban anyagában kihalt adataira nincs példa. Visszaszorult a *doktorék kapujok*, a *kocsmárosék szekerék*-féle szerkesztésmód, pedig ez a *déd-* és a *nagyszülőlk* idején még gyakori volt, s visszaszorulóban van a *mezzőre van kaszányi* vagy a *kertnek mént* forma is, jóllehet aktív használatú, normatív még, de csökkenő előfordulású változat már. Terjed ellenben a szükségesség kifejezés módjai közül például a köznyelvvel megegyező *nekem kő dúgoznyi*-féle szerkezet (40–3). — A frazeológia anyagában egy régi, 190 frazeologizmust tartalmazó korpuszból ma is él, általánosan ismert mintegy 20 (pl. *létarázta a jég a vetist*), visszaszorult 5 (pl. *aratás tábe vót az idő*), s kihalt 170 (pl. *kőccsigtelen vagyok*, *né vesse még a kínámot* = kínálási forma stb.). Ugyanitt egy 1985-ben befjezett friss gyűjtésből a több mint 2000 frazémának kb. 1/5-e archaizmus, s ennek közel 4/5-e visszaszorult/visszaszoruló, 1/5 része pedig kihalt (néhány idősebb adatközlő emlékszik rájuk, de a spontán beszédben nem fordulnak elő) (45).

A szókészlet változásvizsgálata nemcsak a legterjedelmesebb, hanem talán a legtanulságosabb része is a monográfiának. A szerző itt is lényegében hasonló szempontok szerint rendezi anyagát, de erősen hangsúlyozza: a szókészlet változása nem függetleníthető a szavak jelölte fogalmak sorsától. Először értelmezi és tipizálja az archaizmusokat és a neologizmusokat (46–7), majd megadja rendezési elveit (49–50), végül pedig az egyes típusokon belül „kihalt”, „visszaszorult” és „új” kategóriákban felsorolja adatait. Az 1970-es évek elején már nem hallotta a szerző pl. az *asszoncsizma*, *bálizs*, *klépétes* szavakat. A 80-as évek közepe óta szorult vissza történetesen a *kalinkó*, a *prósza*, a *rénye*, a *bilincs* 'seb (a kézen)', a *kecske* 'szabó' és a *mester* szó 'kántortanító' jelentésben. Az új, terjedő lexémák a legújabb időkben effélék: *császármorzsa*, *fóliáz*, *gyomirtózik*, *rábostejjgér* stb. Nyilvánvaló, hogy a kiragadott néhány példa csak ízelítő a hatalmas anyagból, de ennyi is elég, hogy mérlegeljen, hasonlíttasson az ember: mi az, ami azonos, mi az, ami nem azonos saját nyelvi emlékeiben a leírtakkal.

A monográfia harmadik egysége részint az előző fejezet adataiból következő fontosabb törvényszerűségek összefoglalása, részint a legfontosabb dolgok kiemelése. A hangtan terén kiemeli, hogy erős ugyan a köznyelvi hatás, de az uralkodó tendenciák (zárt, rövid és labiális) viszonylag erősen ellenállnak neki. Az anyagban mindössze két példa van arra, hogy valamely alaki tájszó nem közeledett a köznyelvhez, hanem távolodott tőle: *sindöl* > *sindő*, *szalankáli* > *szalangaré* (71). — A nyelvjárási szókészletet ért változások köréből a változatpárok, változatosorok típusaira és a jelentésváltozások eseteire hívja fel a figyelmet, majd részletesen számba veszi a tájszavakon végbement változásokat. Emellett kitűnő statisztikákban foglalja össze legkülönbözőbb szempontú és (részben már korábban is elvégzett) összevetéseit, vizsgálatait. S ugyanitt pontokba szedett részletes összefoglalásokat is ad a mihályi nyelvjárás egy-egy szektorának változásairól.

3. Kiss Jenő legújabb monográfiája tudományos és alighanem tudománytörténeti szempontból is kiemelkedő vállalkozás. Törnérdek és sokféle tanulságot rejteget, hiszen a benne feldolgozott hatalmas adatmennyiség következtetések és általánosítások egész sorát alapozta meg. Új irányát és témáját mutatja a nyelvjáráskutatásnak, minthogy valódi diakrón dialektológiát hozott létre. Mintát ad a korábbi nyelvjárási adatok, főleg az atlaszadatok felhasználására, hasznosítására, mintegy bizonyítván, hogy a nyelvjárási gyűjtés akkor is haszonnal jár, ha nem követi azonnali feldolgozás. Reméljük, hogy az ismertetett munka mintája vagy ösztönzője lesz további nyelvjárási tanulmányoknak. S nagyon szeretnénk, ha Kiss Jenőt, a nyelvatlaz utáni dialektológus nemzedék (egyik) legkiválóbb képviselőjét töretlen alkotókedve és nyelvjáráselméleti fogékonysága a jövőben is hasonló teljesítményekre készítetné.

Bokor József

Domokos Péter: Szkitiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. Akadémiai Kiadó, 1990.

Domokos Péter jól választott címet könyvének, mert nemcsak műve tárgyát jelöli meg szabatosan, hanem a problematikát is érzékelteti. A főcímben a *Szkitiától Lappóniáig* ívelő utat jelöli meg, az alcímben azonban a nyelvrokonság (a jelképi Lappónia) meg az őstörténet (Szkitia) már *és*-sel kapcsolódik össze. Az előbbivel a tudománytörténeti időrendet, az utóbbival a tudományos, őstörténeti teljességet, összefüggéseket fejezi ki. A szerző, bejárva „ezt a történeti-földrajzi távot oda — de vissza is” (226), Szkitia és Lappónia ügyében lát időszerű kérdéseket, feleleteket és feladatokat.

A figyelmes olvasó arra is felfigyelhet, hogy a főcím sorrendjét az alcímé nem követi: itt a nyelvrokonság megelőzi az őstörténetet. Természetesen — s ez is a cím dicséretére legyen mondva — nem véletlenül: ez a kötet ti. elsősorban a nyelvrokonság kérdéskörének irodalmi visszhangját rögzíti. A hangsúly tehát a nyelvrokonságra és a magyar irodalomra esik. Domokos Péter — eddigi munkáinak, munkái szemléleti törekvéseinek megfelelően — a finnugrisztika irodalmi pozícióit és lehetőségeit dokumentálja, bizonyítja. Irodalmunk finnugorsága mellett így érvel: „ősköltészetünkől (a folklórból, a hagyományokból, a népzeneből) jelentékeny finnugor réteg hánnozható ki, illetve... literatúránkban mintegy kétszáz éve jól nyomon követhető egy markáns ősköltészeti (s ezen belül sajátosan finnugor) vonulat” (11). Célul a „második helyen feltüntetett tárgykör vizsgálatát” (12) tűzte ki. Az „ősköltészeti vonulat” kifejezés összefoglalónak szánt (de nem túl szerencsés) *vonulat* szavának a könyv tárgyalási rendjében három jelentése is van. Jelenti 1. a finnugor népek népköltészeti alkotásainak (mindenekelőtt a Kalevalának) magyar fordításait; 2. a „finnugor ihlettségű” (58) magyar szépirodalmi alkotásokat; és 3. a pártolón vagy tagadóan finnugor témájú műveket.

A fordítások áttekintése nem pusztán lajstromozó számbavétel. Domokos Péter rendre rávilágít egy-egy jelentősebb fordítói teljesítmény hatására: a finnugor nyelvrokonság élménye való közvetítésének, irodalmi rangon való megjelenítésének fontosságára. Ekként szól Vikár Béla 1909-es Kalevala-fordításáról (129) vagy a „Napfélnél és éjfélnél” című 1972-es antológiáról, amely szerinte „jelentőségét tekintve felért a Kalevalával”, mert ez már „a finnél hozzánk közelebb álló nyelvrokonság szellemi kincseit reprezentálja” (198). Az idézett kötet kapcsán bontakozik ki egy méltatóan és méltán gazdag Képes Géza-portré. Nem kétséges, Domokos Péter számára Képes Géza kulcsszemélyiség. Saját felfogásának igazolását, nem hipotetikus érvényét Képes Géza teljesítményével példázhatja: „Akadhat... továbbra is kérdés, de a helyes megoldás útját (merészsége, tévedései ellenére!) alighanem Képes Géza látja legjobban.

A magyar őstörténet jövődjő kutatójának Székfiát és Lappóniát aligha lehet a szokott merevséggel szembeállítania, főként, ha nem csupán nyelvünk eredetét, alapszókincsét s grammatikája ósvázát kutatja, de népünk zenéjét, hitéletét, szokásait, folklórját s honfoglalás előtti történetét is" (199). — A Kalevala-fordítások és -fordítók bőséges szemléjéhez egyébként jól illenek (mert Domokos Péter szavait hitelesítik) Voigt Vilmos szavai: „Nekünk nincs nemzeti folklóreplikánk. Ezért [!] is van öt Kalevala-fordításunk és ötven Kalevala-tanulmányunk. Ennek segítségével mintha mégiscsak a mienkké válna ez a fagyos és fátumos északi eposz" (Nagyvilág 1991/3: 444).

A finnugor ihletettségű irodalom, a „finnugor, ill. Kalevalás versek" (vö. 215) örvedetesen bővülő folyamának csak jelzésére, érzékeltetésére van tere a szerzőnek: a gazdagabb illusztrálás és a tüzetes elemzés szétfeszítette volna a kereteket — a vállalt feladat szemléletét, célját tekintve is. József Attila finnugor ihletét feltáró szakirodalmat idézve azonban Domokos Péter is szolgál egy adalékkal (163). Véleménye szerint a „vadakat terelő juhász" az „Altató"-ban „Kullervóról, a Kalevala lázadó hősről mintázódott, aki — jó okból — medvéket s farkasokat terelt haza gazdáihoz" (uo.). — Megjegyezni, hogy a legújabb példák, nevek sorában Temesi Ferenc neve (215) tollhibából Mihály keresztnévvel szerepel (a Névmutatóban is).

A finnugor rokonsággal kapcsolatos szépirodalmi megnyilatkozások nyomán követése érdekében „voltaképpen az egész magyar irodalmat végig kellene olvasni" (12). Ez azonban nem egy kutatóra szabott, szabható feladat. Domokos Péter a maga eljárását szemlézésnek (33, 148) nevezi. Képiesebben terepbejárásnak is nevezhetjük, mert e szellemi terület legfontosabb pontjait (esúcsait, határait, szakadékait) megjelöli. Többnyire írók, költők, irodalomtörténészek szerint tájékozódva és tájékoztatva. Az áradó sereg-szemlében ezúttal is számos értékelő szempont kelti fel és köti le figyelmünket. Például Jókai Mór, a „nagy hatású, közvéleményformáló személyiség . . . aki hol finnugorpartí, hol finnugorelles" (107). Ez a megállapítás „a maga teljességében, ellentmondásosságában" (uo.) természetesen mindenképp a magyar őstörténeti ismeretekre, felfogásokra és illúziókra jellemző. Vagy Eötvös József, aki 1863-as Reguly-émlékbeszédében „megszívlelendő (de meg nem szívlelt) észrevételeket, tanácsokat is . . . [megfogalmaz] a mindenkori magyarságkutatás számára" (113). Vagy Toldy Ferenc, akivel kapcsolatban zárójelben vet fel egy nem jelentéktelen és jellegtelen problémát, azt ti., hogy Toldy noha „a magyarországi finnugrisztika kibontakoztatásának fő mozgatója . . . , a finnugrisztikával kapcsolatos legfontosabb tanításokat mégsem építette be a művébe" (121); stb.

A kötetben csak mutatványként idézett részletek is bizonyítják, hogy a finnugor rokonsággal, a „finnugor perrel" foglalkozó versekben bőven találkozunk „esztétikailag gyenge sorokkal" (148). Sokszor bizony alkalmi pamfletversek, plakátversezetek, sebtében, indulattal előrántott gúnyiratok kerülnek szemünk elé. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy jó néhány darabjuk a l k a l m a z o t t költészet a javából. Ezért nem meglepő például, hogy Gvadányi József versének „bizonyos helyeihez magyarázatokat is fűz, ezek olykor (nála is, kortársainál is) nagyobb figyelmet érdemelnek, mint a főszöveg" (55). A nyelvrokonság kérdéskörének visszhangja nem mindig szólal meg ihletetten. Csak a nyelvrokonság motívuma, (korabeli!) motíváló szerepe világos (és fontos) mindig.

Az irodalmi jelleg és céltartosság ellenére sem válik Domokos Péter munkája a nyelvészeti irányultságú finnugrisztika számára érdektelenné, háttérolvasmánnyá. Ezt a vélekedést nem a — szerző által is triviálisnak nevezett — kurta nyelvészeti fejtegetés (7—9) mondatja velünk (ez el is maradhatott volna), hanem azok a közvetlen nyelvészeti érdekű állásfoglalások, amelyek a magyar finnugrisztika tudománytörténetével kapcsolatban fogalmazódnak meg — olykor szinte indulatos elkötelezettséggel. (Vö. például a Kállay Ferencről szóló 99, 106. oldalt; stb.) Az olvasó hamar felismeri a sűrűn alkalma-

zott és halmozott jelzők efféle szerepét is. A szerző figyelemreméltó gesztussal hiányjeleket is elhelyez a finnugrisztika tudományterületén. Kétségtelenül a mulasztások közé tartozik például, hogy Sajnovics János Demonstrációjának mindmáig nincs magyar fordítása. (De vö.: „Német fordítása 1972-ben látott napvilágot!": 47.) S valóban nagyon hiányzik egy *Reguly-monográfia* is (vö. 100).

Könnnyű megjósolni, hogy a mű körül polémia elsősorban Székfia és Lappónia „összebékítésének” lehetőségeiről, az „összebékítés” módjáról és mértékéről szólva várható. Már csak azért is, mert a szerző maga is kínál „gyanúba fogható” mozzanatokot. Már a bevezető oldalakon kijelenti például: „az ún. tévtanokat, a délibábos-dilettáns elméletek irodalmi lecsapódásait is regisztrálok, hisz végül ezek is jeleznek, kifejeznek valamiféle őstörténeti érdeklődést, érzékenységet a gondolkodó fők köreiben” (10). Itt csapdát állít a *regisztrálok* ige. Csapdát, mert szerencsére szó sincs a továbbiakban pusztán regisztrálásról, igaz és hamis határának lebegtetéséről vagy egybemosásáról. Nemcsak Sebestyén Gyulával kapcsolatban vállalja például ő is a heroikus fiaskó (168) kemény minősítését, hanem Szabédi Lászlóról szólva is leírja („A magyar nyelv őstörténete” kapcsán) „a nagy formátumú személyiség iránt való tiszteletből” (179) került kifejezést, a heroikus kudarcot (uo.). Ide is told azonban azonnal egy látszatra „gyanús” elemet: a teljes, megbélyegző „kiátkozás” helyett Szabédinál is talál „megszívlelendő gondolatot” (179). Ahogy Horvát Istvánnál is arra int, hogy: „Törekednünk kell megértésére — elítélése helyett” (89). Ezt bizony könnyű félreérteni, de nem szabad. Szó sincs kritikátlanságról. Csak arról az etikai és módszertani követelményről, miszerint a megértés nem egyenlő az egyetértéssel, csak (elengedhetetlen) feltétele ennek. Domokos Péter maga mondja: „Veszélyesebb . . . , ha egy minősített, elismert tudós válik az »álmok« hirdetőjévé” (179). Veszélyesebb, de nem tanulság, sőt nem ösztönző tanulság nélküli. Dilettáns kóklerekre, hözöngő megszálottokra és utat tévesztő, útvesztőbe tévedő tudósra nem legyinthetünk ugyanazzal a mozdulattal. Ahogy a „Sajnovicstól *Regulyig*” című fejezetben idevágó tanulsággal Domokos Péter megfogalmazta: „A nyelvünk finnugor voltát expressis verbis elutasító vélekedések, mint egy új magatartás és szellem kifejezői, ugyancsak ekkoriban kapnak publicitást és visszhangot. Nagyot téved azonban az a finnugrista szakember, aki igaza biztos tudatában fölényesen elhárítja magától ezeket a dokumentumokat, s elzárkózik figyelmes áttanulmányozásuktól. A tiltakozók ugyanis továbbra is jól felkészült, a finnugrisztikában is járatos személyek, akiknek írásaiban olykor több a (finnugor kutatásokban is felhasználható) figyelemre méltó mozzanat, érv, fejtegetés, tény, mint némelyik rokonságot pártoló és igazoló húségnyilatkozatban” (86).

E munkával térképet és tájolókat kaptunk a kezünkbe. A térkép is továbbrajzolható, árnyalható, a tájoló is igazítható. De a Domokos Péter által megkezdett úton — műve segítségével — „a kutatás . . . könnyebben juthat előre” (12). Domokos Péter is.

Pusztai Ferenc

Danyi Magdolna: Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez. Irodalomtudományi dolgozatok 2. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék, 1988. 127 oldal.

A dolgozat Celan költő nyelvének „szemantikailag megterhelt nyelvi-poétikai alakzatának nyelvészeti s részben irodalomelméleti (poétikai) értelmezésére” vállalkozik a címben jelzett összetételek vizsgálatával (5).

Először A főnévi szóösszetételek megközelítése című fejezetben (7—35) a főnévi összetételek szerkezetéről és szemantikai tipologizálhatóságáról olvashatunk. Ez lényegében a német szóösszetételekre vonatkozó leíró grammatikai rendszerezés mellett a generatív-transzformációs grammatikának, az esetgrammatikának és a szövegtnak a tárgyára vonatkozó szemléletének bemutatását jelenti (121 l. j.). Kitér „Az ad hoc képzett N + N szóösszetételek szövegnyelvészeti megközelítésére” (23—9), és „A metaforikus főnévi összetételek megközelítésére” (29—35).

Figyelemreméltó észrevétele a szerzőnek, hogy „a metaforaelméleti szakirodalomban kevés kivételtől eltekintve, rendre olyan metaforikus közlést értelmeznek, amelyben a metaforikus közlés tárgya is adott (Az e m b e r egy farkas). Holott nemcsak a (modern) költészetben, hanem pl. már a népköltészetben sem ilyen metaforikus predikációkkal találkozunk” (34). Mint mondja, Celan metaforikus szóhasználatában nemcsak a kifejtett metaforikus predikáció hiányzik, „hanem legtöbbször a kontextus általi értelmezettségnek az a foka is, amikor [?] a metaforikus kifejezés, akár a hasonlításra alapozó, akár az interakciós modell segítségével e m b l e m a t i k u s a n feloldható lesz” (i. h.).

Danyi Magdolna vizsgálati eljárása Max Black kutatásán alapul, s ezt így foglalja össze: a metaforikus főnévi összetételekben levő minikét szóra vonatkozó általános ismeretek számbavételével kísérlelhető meg föllelni a viszonylatba hozható tulajdonságjegyeket, nem feledkezve meg a konnotációs jelentésvonatkozásokról. Ezzel rekonstruálható a szóösszetétel metaforikus közlés gyanánt, amely azután a maga szövegkörnyezetében aktualizált jelentést kap (l. 35).

A munka második része: Paul Celan (metaforikus) N + N szóösszetételeinek vizsgálatához (35—111). Danyi nem a Celan költészetében fellelhető összes metaforikus főnévi és más összetételeket vizsgálja, hanem — mint említi — a Celan sókincsében leggyakoribb főneveket kereste, s azt, hogy ezek közül melyekkel alkotja legtöbb főnévi összetételét, illetőleg azokat a szavakat, amelyek „szemantikailag a legmegterheltebbeknek” mutatkoztak (36). Így tulajdonképpen a költő kulcsszavainak egy része került vizsgálatra. A kiválasztás módja egyezni látszik a szerzőnek az elemzés egészéről mondott szavaiból is kivilágító módszerrel: „elemzéseim [. . .] meghatározó jellegűen és tudatosan vállalva e g y v e r s o l v a s ó n a k az értelmezési, a szövegekhez való jelentés hozzárendelési kísérletét mutatják” (6). Ezek szerint Danyi a figyelmes olvasás, a close reading módszerével élt. — A főnévi összetételek vizsgálatához kategóriatípusokat alakított ki, két fő csoport van: a szó szerinti értelemben vehető és az ilyképp nem értelmezhető összetételeké. A lexikalizáció és a metaforikusság megléte vagy hiánya finomítja a csoportosítást, továbbá az, hogy a kontextus alapján való értelmezés segít avagy nem az összetétel értelmezésében. Ez utóbbiakat „összefoglaló” és „nem összefoglaló” helyzetben írja le, hiszen — állapítja meg — a szintagmatikusan nem önálló szóösszetételek a szöveget létrehozó metaforikus makrofolyamatokban szemantikailag szintetizáló, összefoglaló szerepet vállalnak magukra (l. 41). — A dolgozat további része az iménti fölosztásrendszernek megfelelően foglalkozik az elemzésre kiválasztott szóanyaggal.

A szövegtnai alapon való vizsgálódás e szemantikai jellegű csoportosítási rendszer kereteit lazítja. Legyen a *Herzfinger* szó a példa, amely „Szó szerinti értelemben nem értelmezhető (újjonnan alkotott) metaforikus szóösszetétel 'magát értelmező' helyzetben” (40). Egy másik csoport összetételei: „Szó szerinti értelemben értelmezhető lexikalizált szóösszetétel metaforikus használattal” (49), s az ide tartozó példák egy része az orvosi szaknyelvből származik: *Herzschatten*, *Herzschlaug*, *Herzspitze* stb. Danyi megállapítja, Celan költői nyelvében ezek úgy viselkednek, mint eredendően metaforikus szóösszetételek, mint például a *Herzfinger*. A szövegkörnyezet figyelembevételének erénye mellett az is dicséretes az elemzésekben, hogy amidőn a szövegkörnyezet segítségével nem boldogul a szerző, az előismeretekhez és a preszuppozíciókhoz fordul, például a *Herzmeere*

szónál is, amely lehetne — írja — „az érzelmek tengere”, „a szíveknek tengerük van”, „a szívek tengereket alkotnak” é. í. t. (109). Bizonyosnak látszik, e képzetek munkálták a költő metaforáját; még akkor is állítható ez, ha a szövegkörnyezet nemigen igazolja („ . . . das Mark der geronnenen | Herzmeere schwillt . . .” I. h.). Egyébként a valóban kulcsszónak mutatkozó *Herz*-cel alkotott összetételeknek (és persze a kötetben bemutatott jó néhány társuknak) érdemes volna a Paul Celan-i lírában betöltött stíláriis szerepét külön is elemezni, hiszen már így is kialakul bizonyos kép róluk (l. 40, 41, 57, 58, 59, 60 stb.). — Említést érdemlő alkotáslélektani adalék, hogy a celani *Herzmeere* kapcsán a Danyi által említett egyik értelmezési lehetőség megvan egyik huszadik századi költőnk-nél, Füst Milánánál: „A tengerek a szívben, a tengerek. | Megértitek zúgását, emberek.” (Napló I—II. Budapest, 1976. II, 406).

Danyi Magdolna munkájának egésze jó hozzájárulás az összetett szóban megvalósuló metaforák vizsgálatához.

Büky László

Takács Etel 1921—1992
--

Takács Etel sirjánál állunk*, aki sokak tanítója, nevelője, sokunk barátja volt. Nagy nevelőt temetünk ma. Mert ha valaki megérdemelte a „tanár”, a „pedagógus” nevezetet, ő volt az. Szenvedélyesen tanított, egyént és kiscsoportokat, osztályt és egy egész szakmát. Korán felismerte a tehetséget, képességet, felmérte az egyén lehetőségeit, — magas mércét állított, támogatott és tudást adott. Sajátos, magyarázó — kifejtő modort fejlesztett ki, — az igazság ráismerésének élményét, gyönyörűségét nyújtotta. Az iskola lényegének igazi tudója volt. Környezetében a tudásnak, a felkészültségnek, az alaposágnak volt igazi rangja. Közvetve vagy közvetlenül nemzedékek voltak tanítványai, és végső heteiben is hú tanítványok vették körül, utolsó napjaiban is találkozni lehetett betegágyánál tanácsot, eligazítást kérő fiatalokkal.

A tárgy, a közeg pedig, amelyet és amelyen keresztül tanított, a nyelv volt. Takács Etel a magyar nyelv titkainak tudója volt, a magyar nyelvtan tanításának korszakos jelentőségű megújítója. Fiatal korában még talán inkább klasszika filológusnak készült, a latin iránti szeretetét végig megőrizte és szívesen tanított is latint, evvel is folytatva tanára és utóbb barátja, Kerényi Károlyné művét. De igazi nagy jelentősége abban van, hogy máig ható érvénnyel megalkotta az általános iskolai magyarnyelvtan-tanítás módszertanát és tankönyveit. Tudományos munkássága is ehhez a tevékenységéhez fűződik. És szinte az egész ország ismerte a „Kis magyar nyelvtan”-t, a Rácz Endrével együtt írt könyvet, amelynek legújabb, 9. kiadása csak néhány hete jelent meg. A nyelvtan tanításának szentelte energiáját, alkotókedvét; aktív korában minden héten több előadást vállalt Budapesten és vidéken, vonatról vonatra szállva, hogy bemutató tanításokat tartson, ötleteket adjon, az oktatókon segítsen. Életében megjelent utolsó publikációja, a Magyar Nyelvőrben közölt tanulmánya is a nyelv, közelebbről a magyar költői nyelvhasználat egy izgalmas problémájával foglalkozik.

Mert Takács Etel mélyen át volt itatva irodalmi kultúrával; a magyar irodalom művei, a magyar költészet sorai új életre keltek az ő interpretációjában. Arra volt talán legbüszkébb, sokszor is emlegette, hogy az általános iskolai tankönyvekben a példák a legjobb költőktől és íróktól valók. Művelt ember volt és kritikus elme. Humor, olykor ironia, kíváncsiság, olykor szigorú igényesség jellemezte. Élete során a megértésre való törekvés, a kapcsolatkeresés vágya jellemezte, sok barátja volt, sokakat elvesztett, vagy azok távolodtak el, néhányan végig megmaradtak.

Most, amikor élete véget ért és búcsúzunk tőle, én egyik legrégebbi barátomat vesztettem el benne. Szinte hihetetlen: 55 éve ismertem meg. Ebből a régi Zsigmond utcai akkori Guttmann vendéglő árnyas fái közt álló asztalainál találkoztunk, többen,

* Elhangzott 1992. január 17-én.

akiket egy modern, művelt, nagyhatású pap, Benoschofszky Imre budai főrabbi vonzereje gyűjtött össze, és akik közül utóbb néhányan a magyar és külföldi szellemi életben találták meg helyüket. És utána sokszor hozott össze bennünket az élet, egyetemen és magán társaságban, vitákban és munkában. Egyidőben pedig éppen az ő ösztönzésére is még egyazon munkahelyen is dolgoztunk. De ennek is vége lett, és maradt a barátságunk amelyet nemcsak én, hanem rokon pályán haladó és most éppen külföldön levő fiam is élvezhetett.

Régi barátaid, kollégáid, tanítványaid, az itthoniak és külföldön levők nevében köszönök el Tőled.

„Mindennek más távlatot ad a halál már” — idézem egyik kedves költődet. Fajdalom, küzdelem és szenvedés immár a múltba tűnik, és megmarad egyszери egyéniséged emléke, a könyvekben és emberekben élő műved. Hogy ismét nagy költőt idézzek:

„Nőttön nő tiszta fénye, amint időben — térben távozik”.

Éta, Isten veled !

Szabolcsi Miklós

R. Lovas Gizella
1916—1992

Kedves Munkatársunk, Barátunk, kedves Gizike !*

Még alig telt el néhány hét az idei év első péntekje óta, amikor a tájszótári munkaközösség hagyományos újévi koccintásán megjelentél, mosolyogva lépve be a jókedvű társaságba. Jöttél kedvesen, süteményekkel, tündéri mézesfiguráiddal megrakolva, és jöttél — főként — mindenkori, állandó és változhatatlan szeretetteddel, mint korábban is annyi évtizeden át, mindig. Ki gondolta akkor, ki gondolhatta volna, hogy pár hét múlva ugyanezek a kollégák családtagjaiddal, intézeti és intézeten kívüli barátaiiddal együtt már hamvaitat kényszerülnek megszomorodott szívvel körülállni, nekem pedig az jut osztályrészül, hogy mindannyiunk búcsúüzenetét tolmácsoljam.

Külön fájdalom nekem, hogy betegségem miatt testi valóm bennem lehetek a búcsúzóik között, szavaimat azonban szeretettel és köszönettel bízom kedves fiatal munkatársamra, mert teljes bizonyossággal tudom: azokat akár ő is leírhatta volna. Mégis megértem, meg kell értenem, hogy ezt az utolsó üzenetet nekem kell megfogalmaznom, az intézet régi tagjai közül is az egyik legrégebbnek, akit Hozzád a barátságán kívül több évtizedes munkakapcsolat is fűzött.

Aki ismerte és végignézte családod küzdelmeit, mellőzését az ötvenes években, átélte éveken keresztül hiábavaló sóvárgásodat egy állás után a Nyelvtudományi Intézetben, s aki együtt tudott Veled örülni, amikor végre, a forradalom után megkaphattad az olyannyira óhajtott lehetőséget. És aztán: lettél évtizedeken át lelkes, gondos és eredményes megoldója minden rád bízott feladatnak, lett légyen az akár a nyelv-művelés, helyesírás, akár a tájszótári munka körébe vágó megbízatás. Szolgáltad a nyelv-helyességi kérdésekben intézetünkhöz forduló közönséget írásban és telefonon, szerkesztetted hosszú éveken át a Magyar Nyelvőr postáját, kerested vissza a nyelvjárási adatokat a nyomtatott forrásokban és az Etnológiai Adattár dossziéiban, és ki tudná még felsorolni mindazt, amiben közreműködtél, segítettél, dolgoztál. Nem lehetett tőled olyan munkát kérni, amelyet el ne vállaltál és teljes felelősséggel, legjobb tudásod sze-

* Elhangzott 1992. február 10-én.

rint el ne végeztél volna. Ebben még életednek legnehezebb periódusai sem tudtak megakadályozni, s nem gátolt előrehaladó életkorod sem.

És végül, de nem utolsósorban: munkás, tevékeny és termékeny életedet emberiséged ragyogta be, a másik ember iránti érdeklődésed, figyelmed. Szeretted az öregeket, mert már veled együtt megfáradtak, a fiatalokat, mert bennük láttad és remélted a jövőt. Az embert és az emberi életet szeretted a maga teljességében.

Hiányzol és mindig hiányozni fogsz, Gizike. Mindazoknak, akik Hozzád így vagy úgy, ilyen vagy olyan kötélekkel kapcsolódtak. Munkád félben, a jel, melyik céduháig jutottál el az ellenőrzésben, érintetlenül a dobozban. Ott, ahova utoljára betetted. Az Új Magyar Tájszótár kötetei a munkatársak között őrizni fogják a nevedet. Munkatársaid, kollégáid, barátaid a Nyelvtudományi Intézetben csak hamvainak intenek búcsút. Lényed leglényege, lelked valósága épen, sértetlenül él közöttünk tovább

B. Lőrinczy Éva

A XII. fonetikai világtalálkozóról

(Aix-en-Provence, Franciaország, 1991. augusztus 19—24.)

A kongresszus közvetett tiszteletadás volt, hiszen Franciaország olyan tudósokat adott a hangtannak, mint Rousselot abbé, a kísérleti fonetika megteremtője, P. Passy, a Nemzetközi Fonetikai Társaság (Association Phonétique Internationale) megalakítója, a percepciós irányzat letéteményese, valamint J.-B.-J. Fourier, aki a róla elnevezett tétellel a hangrezgések szerkezetéről 1832-ben megalapozta az akusztikai fonetikát. Közvetlen megemlékezésre is volt azonban alkalom, hiszen 200 évvel ezelőtt jelent meg Kempelen Farkas máig ható érvényű munkája, a Mechanismus der menschlichen Sprache (1989-ben végre magyarul is: Az emberi beszéd mechanizmusa), amelyben korszakalkotó mechanikus beszélőgépét is leírta; kevésbé volt örömteli, hogy a beszédszintézis amerikai kiválósága, Dennis Klatt már csak szellemi örökségében lehetett jelen. A délelőtti plenáris ülés, amelyet ennek a két tudósnak szenteltek, méltóképpen mutatta be a Kempelen beszélőgépétől a modern beszédszintézisig ívelő fejlődést, melynek innenső pontját Dennis Klatt neve fémjelzi. A kongresszus másik két plenáris ülése a hangtan filozófiai természetű kérdéseivel foglalkozott, éspedig a fonetika (formális hangtan) és a fonológia (funkcionális hangtan) Trubeckoj által 1928-ban deklarált szétszakításának a jogosulatlanságával és termékeltenségével, valamint a következő évtizedre jellemző fejlődésvonalak kitapintásával. Az előbbivel kapcsolatban az előadó kitért arra is, hogy a különféle tankönyvekben közölt hangtani ismeretek mennyire megkövültek, mennyire nem tartanak lépést a tudomány fejlődésével. A jövő kérdésében örvendetesnek mondható, hogy az eddigi gyakorlattal ellentétben a laboratóriumban rögzített beszéd vizsgálatát egyre inkább felváltja az élő, mindennapi nyelvhasználat elemzése, ami nemcsak minőségi változást jelent, hanem mennyiségit is, hiszen természetes beszédhelyzetekben rögzített, statisztikailag érvényes és szociológiailag árnyalt beszédmintát vesz alapul. A lehetőséget erre az teremti meg, hogy az egyre hozzáférhetőbbé váló személyi számítógép megbízható és széles körű adattárolásra és -elemzésre képes. Ennek folyományaként az is várható, hogy nem fonetikus szakemberek is bekapcsolódnak a beszélt nyelvi korpuszok vizsgálatába.

A félplenáris ülések a fonetika különböző részterületeinek elméleti hátterét boncolgatták, valamint a részterületeken végbemenő folyamatok lépéseire és ezek modelle-

zésére irányultak (pl. hogyan lesz a beszélő által elképzelt jelentésből megképzett beszéd, másfelől hogyan tudják a beszédfelismerő rendszerek kibontani a fizikai jelsorozatból a nyelvi jelet, majd a folyamat végpontján ennek jelentését). Teret kapott az a kérdés is, hogy milyen jelenségek tekinthetők a fonetikában univerzáléknak. Azok — így a válasz —, amelyeket a beszéléssel és a hallással kapcsolatos biológiai és fizikai tényezők ír-
nak elő korlátként a nyelv számára.

A szimpóziumokra, amelyek a fonetika aktuális kérdéseit járták körül, szintén jellemző volt a dinamikus és/vagy interaktív jelleg. Így felmerült a kapcsolat (1) a beszéd képzése és észlelése között, (2) a beszédjelenségek agyi reprezentációja és képzése között (3) a kisgyereknél a nyelv megjelenését megelőző és követő fejlődési szakaszok között, (4) a prozódiai jelenségek és a kommunikációs helyzetek között. Úgy tűnik, polgárjogot nyert a beszédrendellenességek témaköre is: külön szimpóziumot szenteltek azoknak az ismereteknek, amelyek a beszédképzés normális menetéről éppen a rendellenes beszéd elemzéséből derültek ki. Ez a tendencia a délutáni szekcióelőadásokban is tükröződött, hiszen a négy délutánból háromra jutott beszédpatológiával foglalkozó szekció.

Az egy-egy témakörben elhangzott vagy plakát formájában közzétett előadások számából kirajzolódik továbbá, hogy a korábban előtérben volt akusztikai vizsgálatok ezúttal elmaradnak a beszédképzés és a beszédészlelés kutatása mögött. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy a kutatások nyomán felhalmozódott akusztikai ismereteknek meg kell keresni a megfelelőit az artikuláció és a percepció síkján. Az artikuláción belül, úgy tűnik, különösen a gégetérség és a garati régió érdekli a kutatókat. Ennek prozódiai megfelelőjeként jelentős volt az intonációval foglalkozó előadások képviselése.

Újnak számít a nyelvoktatás fonetikai vonatkozásainak az érintése, mégpedig rögtön két szekció 20 előadásában, valamint egy esti munkacsoport központi témájaként. És természetesen a tudományos és technikai előrehaladást tükrözték a beszéd gépi úton történő előállításához és gépek általi felismeréséhez kapcsolódó előadások. Itt a fejlődés a folyamatos szöveget megszóllaltató (text-to-speech) rendszerektől a fogalmakat megszóllaltató (concept-to-speech) rendszerek felé mutat.

Két további esti munkacsoport is összeült. Az egyik a beszélő személyének a hangja alapján történő azonosítását járta körül, aminek a gyakorlati haszna különösen a bűnüldözésben felbecsülhetetlen, hiszen — bár ez kevésbé köztudott — a hang éppúgy egyedít, mint az ujjlenyomat. A másik munkacsoport a prozódia területén pásztázta végig a nemzetközi együttműködés lehetőségeit és módozatait.

Magyarországot — a tudományszak hazai ismertségéhez képest előkelően — öt szekcióelőadás és egy szimpóziumban tartott előadás képviselte. Megérdemlik az előadók, hogy név szerint is említsük őket. A szekcióelőadások G ó s y M á r i a (The influence of speakers' own speech tempo on their tempo perception/Hogyan hat a saját beszéd tempója a tempó észlelésére?, valamint The interaction of speech perception and reading ability/A beszédészlelés és az olvasási készség összefüggése), O l a s z y G á b o r (A crosslinguistic description of intonation contours of a multilanguage text-to-speech system / Egy többnyelvű szövegszintetizáló rendszer dallangörbéinek általános leírása), S i p t á r P é t e r (Marginal vowels in Hungarian / A magyar nyelv marginális magánhangzói) és S z e n d e T a m á s (Lenition processes and the „global programming” principle// Lazítási folyamatok és a „globális programozás” elve) nevéhez kötődnek; a nyelvsajátításról rendezett szimpóziumon K a s s a i I l o n a (The onset of intonation and stress in Hungarian: A case study / A hangsúly és a hanglejtés kialakulása a magyarban: esettanulmány) adott elő.

A tudományos programot kereskedelmi és nem kereskedelmi célú könyvkiállítás, valamint eszköz- és módszerbemutató egészítette ki.

A szervezők azon igyekeztek, hogy az általános érdeklődésre számot tartó témákat minél szélesebb körben hozzáférhetővé tegyék. Ennek érdekében szerveztek az átlagnál több délelőtti, nem párhuzamosan zajló tudományos eseményt. Sőt, ezeket a plenáris és félplenáris üléseket és szimpóziumokat videóra rögzítették, és meghatározott időben, egy külön helyiségben le is vetítették. Arról nem szólva, hogy a 800-nál is több résztvevő rögtön a megérkezéskor kézhez kapta öt vaskos kötetben a tudományos program teljes anyagát.

Egészében véve a kongresszus pontosan olyan volt, mint a színhelye. Szikrázóan mediterrán.

Kassai Ilona

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Kiss Lajos</i> : Erdély a helynevek tükrében	90
<i>Kicsi Sándor András</i> : Miből lehet arc?	94
<i>Balázs Géza</i> : Az angol <i>gate</i> szó a mai magyar nyelvben	96
<i>Dömötör Ákos</i> : Ne hallj, ne szólj, ne láss! — Törököt fog	98
<i>Victor András</i> : A heresó eredete	99

Szemle

Rácz Endre: Az egyeztetés a magyar nyelvben (Ismerteti: <i>Szende Aladár</i>)	101
Fábián Pál és Szatmári István (szerk.): Tanulmányok a századforduló stílusteremtéséről (Ismerteti: <i>Herczeg Gyula</i>)	107
Kiss Jenő: A mihályi nyelvjárás változásai (Ismerteti: <i>Bokor József</i>)	116
Domokos Péter: Székítától Lappóniáig (Ismerteti: <i>Pusztai Ferenc</i>)	119
Danyi Magdolna: Paul Alan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez (Ismerteti: <i>Büky László</i>)	121

A nyelvőr hírei

<i>Szabolcsi Miklós</i> : Takács Etel	124
<i>B. Lőrinczy Éva</i> : R. Lovas Gizella	125
<i>Kassai Ilonca</i> : A XII. fonetikei világkongresszusról	126

A Magyar Nyelvőr CXIV./1990. évi kötetének tartalomjegyzéke (Készítette: *Balázs Géza*)

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel út 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj egy évre 280 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, Pf. 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Piarista köz 1. III.). Példányonként kaphatók a Hírlapelőfizetés és Lapellátási Irodánál (Bp. XIII., Lehel út 10/A.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 1-185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 1-382-440) könyvesboltjaiban.

Ara: 70 Ft
Évi előfizetés: 280 Ft

Nyelvészeti kiadványok

- Nyelvművelő kézikönyv. Szerkesztette: *Grétsy László és Kovalovszky Miklós*. I. kötet 1980., Akadémiai Kiadó 1294 oldal, 245,— Ft. II. kötet 1985. Akadémiai Kiadó 1291 oldal, 269,— Ft
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerkesztette: *Juhász József—Szöke István—O. Nagy Gábor—Kovalovszky Miklós*. 2. kiadás, 1983. Akadémiai Kiadó. I—II. kötet, 430,— Ft
- O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva*: Magyar szinonimaszótár. 1978. Akadémiai Kiadó 593 oldal, 147,— Ft
- Régi magyar glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette: *Berrár Jolán és Károly Sándor*. 1984. Akadémiai Kiadó 805 oldal, 228,— Ft
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás. I—II. kötet. Akadémiai Kiadó 1988. 821+822 oldal, 536,— Ft
- Benkő Loránd*: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. 1980. Akadémiai Kiadó, 392 oldal, 115,— Ft
- Bakos Ferenc*: A magyar szókészlet román elemeinek története. 1982. Akadémiai Kiadó, 559 oldal, 141,— Ft
- Új magyar tájszótár. Főszerkesztő: *B. Lőrinczy Éva*, szerkesztő: *Hosszú Ferenc*. I. kötet, 1979. Akadémiai Kiadó 1053 oldal, 207,— Ft. II. kötet, 1988. Akadémiai Kiadó 1175 oldal, 305,— Ft
- Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete). *Gáldi László* irányításával szerkesztette *J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre*. I. kötet 1973. Akadémiai Kiadó, 1167 oldal, 193,— Ft. II. kötet 1978. 1351 oldal, 228,— Ft. III. kötet 1987. 603 oldal, 197,— Ft. IV. kötet 1987. 800 oldal, 253,— Ft
- Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: *Szabó T. Attila*. IV. kötet, 1984. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1298 oldal, 286,— Ft
- A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, 1984. Akadémiai Kiadó 388 oldal, füzve 23,— Ft, kötve 36,— Ft
- Róka Jolán*: Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája 1986. Akadémiai Kiadó 208 oldal, 59,— Ft
- Székely nyelvfeldrajzi szótár. Összeállította *Gálffy Mózes és Márton Gyula*. 1987. Akadémiai Kiadó, 455 oldal, 110,— Ft
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. I. kötet 1967. 1142 oldal, 250,— Ft; II. kötet 1970. 1111 oldal, 250,— Ft; III. kötet 1976. 1230 oldal, 285,— Ft; IV. kötet: Mutató. 1984. 493 oldal, 159,— Ft
- Imre Samu*: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése. 1986. 67 oldal, 21,— Ft
- Soltész Katalin*: Arany János verselése. 1987. Akadémiai Kiadó 347 oldal, 58,— Ft
- Akadémiai kislexikon I. A—K. Akadémiai Kiadó, 1989. 1047 oldal, 495,— Ft; II. L.—ZS 979 o., 590,— Ft
- Papp Ferenc*: Alkalmazott nyelvtudomány. Akadémiai Kiadó, 1989. 35 oldal, 16,— Ft
- Deme László—Fábián Pál (szerk.)*: Helyesírási kéziszótár. Akadémiai Kiadó, 1988. 687 oldal, 140,— Ft
- Rácz Endre*: Az egyeztetés a magyar nyelvben. 1991. 180,— Ft
- Szemere Gyula*: A Magyar Nyelvőr 70—100. évfolyamának mutatója. 1991. 280,— Ft
- A Magyar Nyelvőr 70—100. évfolyamának mutatója. Szerkesztette *Szemere Gyula*. Akadémiai Kiadó, 1990. 381 oldal. 280,— Ft